

0,651 and

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ
ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΤΗΣ ΝΗΠΙΑΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ
(3-6 ΧΡΟΝΩΝ)

ΜΕΤΕΧΟΥΣΕΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ:

ΒΑΛΛΙΑΝΑΤΟΥ ΚΩΝ/ΝΑ

ΚΑΤΣΑΜΑ ΕΛΕΝΗ

ΠΕΡΔΙΚΗ ΛΑΜΠΡΙΝΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΓΑΪΤΑΝΗ ΡΕΓΓΙΝΑ

Πτυχιακή για τη λήψη του Πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία, από το
τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και
Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος
(Τ.Ε.Ι.) Πάτρας

Πάτρα 11 Σεπτεμβρίου 1996

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ
ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΤΗΣ ΝΗΠΙΑΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ
(3-6 ΧΡΟΝΩΝ)

ΜΕΤΕΧΟΥΣΕΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ:

ΒΑΛΛΙΑΝΑΤΟΥ ΚΟΝ/ΝΑ

ΚΑΤΣΑΜΑ ΕΛΕΝΗ

ΠΕΡΔΙΚΗ ΛΑΜΠΡΙΝΗ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ:

ΓΑΪΤΑΝΗ ΡΕΓΓΙΝΑ

Πτυχιακή για τη λήψη του Πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία, από το
τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελματιών Υγείας και
Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος
(Τ.Ε.Ι.) Πάτρας

Πάτρα 11 Σεπτεμβρίου 1996

ΑΡΙΘΜΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

1812

Η επιτροπή για την έγκριση της πτυχιακής εργασίας

Γαϊτάνη Ρεγγίνα

Καθηγήτρια Εφαρμογών

Αλεξοπούλου Ουρανία

Καθηγήτρια Εφαρμογών

Πανταζάκα Αθανασία

Καθηγήτρια Εφαρμογών

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ	V
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	VI
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ I</u>	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	2
ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΣΤΟΧΟΙ	3
ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ	3
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ II</u>	
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	6
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ III</u>	
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	8
A. 1. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΑΝΑΛΥΣΗ ΟΡΙΣΜΟΥ	8
2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	13
3. Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ	22
4. ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	28
α. ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	28
β. ΠΥΡΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	31
γ. ΤΟ ΝΕΟ ΖΕΥΓΑΡΙ	33
B. ΠΡΟΣΩΠΑ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ	35
1. ΜΗΤΕΡΑ	35
2. ΠΑΤΕΡΑΣ	49
3. ΠΑΠΠΟΥΣ ΚΑΙ ΓΙΑΓΙΑ	63
Γ. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ	71
1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	71
2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	73
3. ΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ	78
Δ. ΤΟ ΠΑΙΔΙ	82
ΑΝΑΓΚΕΣ	
α. ΥΛΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ	82
β. ΣΩΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ	84
γ. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ	90
δ. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ	98

IV

Ε. 1. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΟΥΝ	104
2. ΠΡΩΤΗ ΚΡΙΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ	110
3. Ο ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΗΛΙΚΙΑΣ 3-6 ΧΡΟΝΩΝ	112
4. ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ: Η ΠΡΩΤΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	114
ΣΤ. ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ	117
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV</u>	
ΠΕΡΙΛΗΨΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ	133
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	138

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την υπεύθυνη Καθηγήτρια κ. Γαϊτάνη Ρεγγίνα, για την εργασία αυτή, τόσο για τις σωστές κατευθύνσεις που μας έδωσε σε όλη τη διάρκεια της μελέτης, όσο και για την υποστήριξή της σε όλες τις δυσκολίες που αντιμετωπίσαμε.

Επίσης ευχαριστούμε και όλους όσους με οποιοδήποτε τρόπο συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της μελέτης.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι: μέσα από βιβλιογραφική προσέγγιση, να διαπιστωθεί πως επιδρά η οικογένεια στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού κατά τη νηπιακή ηλικία (3-6), γιατί η οικογένεια είναι αυτή που παίζει καθοριστικό ρόλο, ώστε το παιδί να έχει μια σωστή κοινωνική και ψυχική ανάπτυξη.

Η μελέτη αυτή ξεκινάει με την ιστορία της οικογένειας στο πέρασμα των χρόνων και στη συνέχεια εξετάζει πως αντιμετωπιζόταν το παιδί σε διάφορες χώρες και χρονικές περιόδους.

Το επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζει τις μορφές της οικογένειας που συναντάμε στην Ελλάδα. Στη συνέχεια εξετάζει λεπτομερώς τα πρόσωπα της οικογένειας που συμβάλλουν στην διαμόρφωση και ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού (3-6): ο πατέρας, η μητέρα καθώς και ο παππούς και η γιαγιά.

Ασχολείται επίσης με τη μελέτη του οικογενειακού περιβάλλοντος (μορφωτικό, κοινωνικό, επαγγελματικό, οικονομικό) και των επιδράσεων στην σωματική και ψυχοπνευματική ανάπτυξη του παιδιού. Αναλυτικότερα η μελέτη αυτή περιλαμβάνει στοιχεία σχετικά με τις ανάγκες του παιδιού για τροφή, ύπνο και παιχνίδι, καθώς και με τους παράγοντες που επιδρούν και διαμορφώνουν την προσωπικότητά του.

Σύμφωνα με όλα αυτά η πρώτη κρίση προσωπικότητας, που συμβαίνει κατά την περίοδο που μελετήσαμε παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον εκδηλώνεται λίγο πριν την εμφάνιση του οιδιπόδειου συμπλέγματος ή συμπίπτει μ' αυτήν.

Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην προσφορά του παιδικού σταθμού και του νηπιαγωγείου στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Κλείνει τέλος η μελέτη με δύο θέματα τα οποία άλλες εποχές δεν θα παρουσίαζαν ενδιαφέρον λόγω της περιορισμένης εμφάνισής τους, ενώ σήμερα οι χωρισμένοι γονείς και το παιδί χωρίς αδέρφια δεν είναι σπάνια φαινόμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όλες οι σύγχρονες σχολές ερμηνείας συμφωνούν και υπογραμμίζουν την ιδιαίτερη σημασία των πρώιμων εμπειριών και βιωμάτων του ατόμου για την διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Μια άποψη που και μόνο η επαλήθευσή της τη βεβαιώνει. Είναι η επαλήθευσή της όπως βγαίνει από τη μελέτη των προβληματικών περιστατικών στον ψυχιατρικό τομέα, στα κέντρα παιδικής μέριμνας, βρεφοκομεία, ειδικά σχολεία, αναμορφωτικά καταστήματα, κλπ.

Στην μεγάλη πλειοψηφία τους, η αναδρομή στον προηγούμενο βίο οδηγεί σε διαταραγμένη, από ποικίλους παράγοντες παιδική ηλικία. Με την έννοια αυτή η ανάγκη της πρόληψης καθώς δένεται τώρα με την παιδική ηλικία, γίνεται ύψιστο δικαίωμα του ανθρώπου να διεκδικεί τη θεμελίωση της προσωπικότητάς του και της όποιας πορείας του σε δρόμους, όχι κακοτράχηλους, με υποστηλώματα σοβαρής ψυχικής αντοχής.

Το οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζει, όσο κανένας άλλος παράγοντας, την ψυχική ανάπτυξη του παιδιού. Κι αυτό γιατί ο χρόνος που το παιδί δέχεται την οικογενειακή επίδραση είναι πολύ μεγάλος. Μέσα από την οικογένεια το παιδί αρχίζει να αντιλαμβάνεται τον κόσμο και να αποκτά την πρώτη κοινωνική μόρφωση. Παράλληλα, η οικογένεια ασκεί το μορφωτικό της έργο τότε που το παιδί βρίσκεται σε μία ηλικία εύπλαστη και επιδεκτική αλλαγών. Μπορεί έτσι να επηρεάσει την ψυχική, σωματική και την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού συμβάλλοντας στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του.

Η οικογένεια είναι μια βασική κοινωνική ομάδα, την οποία συγκροτούν οι γονείς και τα παιδιά τους. Σ' αυτούς μπορούν να προστεθούν και άλλα πρόσωπα (παππούς, γιαγιά, θείοι, θείες). Υπάρχουν επίσης οικογένειες πολυδιάστατες, υπέρμετρα πολύτεκνες, αλλά και ατροφικές, με ένα μόνο παιδί, με μέση αριθμητική διάσταση ή και άτεκνες. Τη μεγαλύτερη συχνότητα συγκεντρώνουν οι οικογένειες με μικρό αριθμό παιδιών. Ο τύπος αυτός θεωρείται πλέον κλασσικός. Η μέση διάστασή του τον καθιστά αρμονικό.

Η αληθινή, η γνήσια οικογένεια πρέπει να εκτείνεται και στις τρεις διαστάσεις του χρόνου. Στο *παρόν* με τους γονείς, στο *παρελθόν* με τους προγονείς (παππούς, γιαγιά), και στο *μέλλον* με τα παιδιά. Η οικογένεια αυτή κρίνεται φυσική, ισόρροπη και αρμονική. Σ' αυτήν έχουμε ένα φυσικό πέρασμα της πείρας του παρελθόντος στο παρόν, για να μεταβιβαστεί στη συνέχεια στις γενιές που έρχονται. Συντελείται έτσι, αβίαστα και μαθοδικά, μια γνήσια αλληλεπίδραση και αλληλοσυμπλήρωση των προσώπων που συγκροτούν τις οικογένειες. Δημιουργούνται όπως χαρακτηρίζει ο Π.Καραντζής οι κατάλληλες συνθήκες για τη μόρφωση ενός ολοκληρωμένου ανθρώπου.

ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι, μέσα από βιβλιογραφική προσέγγιση να διαπιστωθεί πως η οικογένεια επιδρά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού της νηπιακής ηλικίας (3-6 ετών).

Το παιδί σε αυτή την ηλικία μπορεί να επηρεαστεί είτε θετικά, είτε αρνητικά, τόσο στην κοινωνική, όσο και στην ψυχική του ανάπτυξη, με αποτέλεσμα μια υγιή ή όχι προσωπικότητα.

Η οικογένεια είναι αυτή που θα δώσει τα πρώτα ερεθίσματα στο παιδί και θα το βοηθήσει να αναπτύξει την προσωπικότητά του και να γίνει αποδεκτό μέλος της

κοινωνίας. Βέβαια το θέμα της μελέτης αυτής έχει πολλές παραμέτρους. Εμείς προσπαθούμε να καλύψουμε τις πιο βασικές.

ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΣΤΟΧΟΙ

- α. Γενική μελέτη της οικογένειας στην Ελλάδα σήμερα, σε διάφορες χώρες και χρονικές περιόδους και η αντιμετώπιση των παιδιών.
- β. Η οικονομική, μορφωτική και κοινωνική κατάσταση της οικογένειας και η επίδραση που ασκεί στα παιδιά.
- γ. Οι γονείς και η συμβολή του καθενός στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.
- δ. Οι ανάγκες που έχουν τα παιδιά στην ηλικία των 3-6 χρόνων, τα ψυχολογικά προβλήματα που παρουσιάζονται και η αντιμετώπισή τους.

ΟΡΙΣΜΟΙ ΟΡΩΝ

A. ΟΡΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

[1] Εγκυκλοπαίδεια "Υδρόγειος", Αθήνα 1993.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Θεμελιώδες κοινωνικό κύτταρο, πάνω στο οποίο στηρίζεται ολόκληρη η δομή της κοινωνίας κατά την ιστορική πορεία που διαμορφώθηκε ως μονογαμικός δεσμός μεταξύ του άνδρα και της γυναίκας για την ικανοποίηση φυσικών αναγκών, την απόκτηση τέκνων και τη θεμελίωση μιας οικιακής κοινότητας.

- 2] Ορισμός της οικογένειας από το λεξικό του "Littre".

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Είναι το σύνολο των προσώπων του ίδιου αίματος, που ζουν κάτω από την ίδια στέγη, ιδίως ο πατέρας, η μητέρα και τα παιδιά.
(κοινωνιολογική άποψη)

- 3] Ορισμός της οικογένειας, όπως γράφει ο Maurice Parot στο βιβλίο του Relations Familiars.

"Καλά είναι να υπάρχει στην οικογένεια η ίδια στέγη και το ίδιο αίμα, μα αυτό που δένει την οικογένεια είναι η αγάπη, είναι το συναίσθημα που πρέπει να συνδέει αυτούς που καλούνται να ζήσουν μαζί". (ψυχολογική άποψη)

- 4] Σύμφωνα με το λεξικό εννοιών του Σωκράτη Γκίκα:

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ: Κοινωνική ομάδα, κατοχυρωμένη νομικά που αποτελείται από τους γονείς και τα παιδιά τους. Η οικογένεια είναι ο πιο βασικός κοινωνικός θεσμός, το θεμελιακό κοινωνικό κύτταρο. Η κοινωνία είναι χωρισμένη σε οικογένειες. Αυτό σημαίνει ότι οι άνθρωποι δεν ζουν σε κοινόβια ή ενωμένοι σε αγέλες, όπως σε πολύ παλιές εποχές, αλλά σε μικρές ομάδες, που έχουν ψυχολογικές και βιολογικές βάσεις.

Η οικογένεια είναι ταυτόχρονα και κοινωνικός θεσμός. Κατοχυρώνεται από την πολιτεία, που ενδιαφέρεται για την συνοχή της οικογένειας και για τη διατήρηση του γάμου, ως αδιάλυτου δεσμού. Αυτό γίνεται κυρίως χάρη των παιδιών. Ο θεσμός της οικογένειας υπηρετεί το σκοπό της γέννησης, τον πολλαπλασιασμό και τη διαιώνιση της κοινωνίας. Ατυχώς όμως η οικογένεια δεν είναι πάντα ένας αδιάλυτος θεσμός κάτω από ορισμένους όρους νομικά αναγνωρισμένους μπορεί να διαλυθεί.

B. ΟΡΙΣΜΟΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Σύμφωνα με την αναφορά που γίνεται στο λεξικό εννοιών του Σωκράτη Γκίκα (σελ. 405), ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ είναι το σύνολο των ιδιοτήτων και ικανοτήτων του προσώπου στην οργανική τους σύνδεση, την ενότητά τους και την προς τα έξω προβολή τους.

Μερικοί τονίζουν το δυναμικό στοιχείο της προσωπικότητας (αφού μιλούν για ισχυρή ή μη ισχυρή προσωπικότητα), ενώ άλλοι τον κοινωνικό της χαρακτήρα.

Προσωπικότητα είναι η εσωτερική δομή του προσώπου, το πρόσωπο με όλες τις ιδιότητες και ικανότητές του (με τις διανοητικές του ικανότητες, τη συναισθηματική ωριμότητα, τη βουλευτική δύναμη, την αυτοπεποίθηση κλπ.).

Μερικοί υποστηρίζουν ότι δεν έχουν όλα τα άτομα προσωπικότητα, ότι υπάρχουν άνθρωποι που είναι απλά πρόσωπα, όχι όμως και προσωπικότητες.

Άλλοι εξάλλου δέχονται ότι κάθε άτομο έχει την προσωπικότητά του, αφού άλλωστε μιλάμε και για υγιή ή ψυχοπαθολογική προσωπικότητα. Η προσωπικότητα δεν είναι πάντα συνδεδεμένη με την ψυχική υγεία, τον ψυχικό δυναμισμό, με την κατοχή εξαιρετικών ικανοτήτων κλπ.

Προσωπικότητα είναι ο ιδιαίτερος τρόπος με τον οποίο εμφανίζεται ένα πρόσωπο. Η προσωπικότητα προϋποθέτει την έννοια του προσώπου και όλα τα πρόσωπα έχουν την ατομική τους προσωπικότητα. Η έννοια του προσώπου συνδέει όλα τα άτομα. Ενώ η έννοια της προσωπικότητας, τα διαφοροποιεί, γιατί το κάθε άτομο έχει τη δική του ξεχωριστή και ανεπανάληπτη προσωπικότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η εργασία αυτή είναι μια βιβλιογραφική μελέτη, που σκοπό έχει να εξετάσει αν και με ποιό τρόπο η οικογένεια επιδρά στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού ηλικίας 3-6 χρόνων.

Για την καλύτερη διεξαγωγή της μελέτης τέθηκαν επιμέρους στόχοι. Αρχικά μελετήθηκε η ιστορία της οικογένειας και της παιδικής ηλικίας. Στη συνέχεια, παράγοντες και πρόσωπα της οικογένειας που συμβάλλουν στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Στη συνέχεια αναφέρονται οι ανάγκες που έχει το παιδί της ηλικίας 3-6 χρόνων, για την καλύτερη κατανόηση του θέματος και ακόμη οι παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπικότητα του παιδιού.

Για την πληρέστερη προσέγγιση του θέματος, γίνεται αναφορά στην προσφορά του παιδικού σταθμού και του νηπιαγωγείου που είναι ο νέος χώρος του παιδιού έξω από την οικογένεια.

Όλα τα παραπάνω θέματα, προέρχονται από συγκέντρωση υλικού μελέτης και ταξινόμησης του έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί η μελέτη μας. Για να επιτευχθεί ο σκοπός αυτός πραγματοποιήθηκαν επισκέψεις σε διάφορες βιβλιοθήκες για να συγκεντρωθεί το υλικό και να αποκτηθεί η πρώτη αντίληψη του θέματος.

Οι βιβλιοθήκες που επισκεφθήκαμε είναι:

- Δημοτική βιβλιοθήκη Πατρών.
- Δημοτική βιβλιοθήκη Ρεθύμνου.
- Βιβλιοθήκη Παιδαγωγικού Τμήματος Πανεπιστημίου Ρεθύμνου.

Βοηθητική επίσης για τη μελέτη μας ήταν η συνεργασία μας με την υπεύθυνη καθηγήτρια κ. Ρεγγίνα Γαιτάνη και οι κατευθύνσεις που μας έδωσε για τη διακπεραίωση της όλης μελέτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

A

1. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ - ΑΝΑΛΥΣΗ ΟΡΙΣΜΟΥ

Δεν υπάρχει άλλη ανθρώπινη κοινότητα τα μέλη της οποίας να συνδέονται τόσο στενά μεταξύ τους, όσο τα μέλη της ίδιας της οικογένειας. Αναμεσά τους δημιουργούνται αναρίθμητοι, ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί. Ακόμα και όταν πρόκειται για ανοργάνωτες οικογένειες, οι δεσμοί αυτοί είναι ισχυρότεροι απ' αυτούς που συνδέουν άλλες κοινωνικές ομάδες. Οι δεσμοί αυτοί δημιουργούν ένα είδος ομαδικής προσωπικότητας, της οποίας η συναισθηματική ισορροπία επηρεάζει αφάνταστα την ψυχική κατάσταση καθενός από τα μέλη της.

Συνήθως θεωρούμε οικογένεια *«το σύνολο των προσώπων του ίδιου αίματος, που ζουν κάτω από την ίδια στέγη, ιδίως ο πατέρας, η μητέρα και τα παιδιά σύμφωνα με τον ορισμό της οικογένειας από το λεξικό του Littré.* Βέβαια δεν είναι σωστό να γενικεύουμε και να υποστηρίζουμε απόλυτα ότι η οικογένεια αποτελείται από βιολογικά συγγενείς γονείς και παιδιά. Με την έννοια αυτή οι γονείς και οι βιολογικοί τους απόγονοι αποτελούν πάντοτε μια οικογένεια, είτε ζουν μέσα στην ίδια κοινωνική ομάδα είτε όχι. Η αντίληψη ότι η εξ' αίματος συγγένεια καθορίζει πάντοτε τα μέλη της οικογένειας δεν είναι ορθή, προκειμένου να περιγραφεί η κοινωνική ομάδα ως θεσμός, διότι συχνά τα άτομα χωρίς σχέσεις αίματος μπορούν να αποτελέσουν οικογένεια και το αντίθετο. Ένας σύζυγος για παράδειγμα και μια σύζυγος οι οποίοι δεν έχουν καμία «εξ'

αίματος» συγγένεια μπορούν να υιοθετήσουν μερικά ορφανά, να αναπτύξουν συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ τους και να σχηματίσουν μια πραγματική οικογένεια. Απεναντίας, ένα σύζυγος μπορεί να έχει εγκαταλείψει τη γυναίκα του και το παιδί να έχει τοποθετηθεί σ' ένα κοινωφελές ίδρυμα. Επομένως οποιαδήποτε προσπάθεια ορισμού της οικογένειας με καθαρά βιολογικούς όρους αποδεικνύεται ανεπαρκής.

Ο Weston L Barre, όπως γράφει ο (ΗΛΙΑΣ ΔΗΜΑΚΑΚΟΥ, *Προβληματισμοί για τη Γ' Λυκείου*, σελ. '92), ορίζει ως ανθρώπινη οικογένεια, «*μια θεσμοποιημένη βιο-κοινωνική ομάδα που απαρτίζεται από ενήλικους — από τους οποίους δύο τουλάχιστον, μη συγγενείς εξ' αίματος και ετερόφυλοι έχουν συζευχθεί — και τέκνα κατιόντες των εγγάμων ενηλίκων και που οι ελάχιστες λειτουργίες της είναι να παρέχει ικανοποιήσεις και έλεγχο των αναγκών του θυμικού - συμπεριλαμβανομένων και των σεξουαλικών σχέσεων — καθώς και μια κοινωνικοπολιτιστική κατάσταση, για τη δημιουργία, ανατροφή και κοινωνικοποίηση των κατιόντων. Η ομάδα που συγκροτείται μ' αυτόν τον τρόπο και επιτελεί αυτές τις λειτουργίες, παραλλάσει ανάλογα με τις διάφορες κατηγορίες της διάρθρωσης*». Υπάρχουν, λοιπόν, λόγοι επιστημονικοί που επιβάλλουν τη μελέτη της οικογένειας και διαιρούνται σε δύο βασικές κατηγορίες. Είναι οι ψυχολογικοί και οι κοινωνιολογικοί.

Μια ιστορική αναδρομή στα τέλη του περασμένου αιώνα και στις αρχές του σημερινού βοηθάει στην καλύτερη προσέγγιση και μελέτη του θέματος. Υπήρξε εποχή που η οικογένεια περνούσε σοβαρή κρίση, αμφισβητούνταν κυρίως από πλευράς πολιτικών και πολιτιστικών συστημάτων. Αμφισβητούνταν η αξία και ο σκοπός της οικογένειας σαν κοινωνική ομάδα. Οι οικονομολόγοι μάλιστα, όπως αναφέρει ο Antré Berge στο βιβλίο του: «*Το επάγγελμα των γονέων*» είχαν εκφράσει την εξής άποψη:

«Γιατί υπάρχουν τόσες πολλές οικογένειες και δε μοιράζουμε τους ανθρώπους σε ομοιογενείς ομάδες, δηλαδή τα νήπια, μια οικογένεια, οι έφηβοι δεύτερη οικογένεια οι παππούδες, οι γιαγιάδες μια τρίτη οικογένεια.

*Οι οικογένειες δηλαδή να είναι παράλληλες και όχι κατακόρυφες, όχι κάθετες όπως τώρα, που ξεκινούν από τον παππού και καταλήγουν στα νήπια». Υποστηρίζουν επίσης πως θα συνέφερε περισσότερο αυτό το σχήμα γιατί οι ίδιες ανάγκες μαζεμένες, το ίδιο φαγητό, η ίδια στέγη θα κόστιζαν λιγότερο (ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, *Οικογενειακή Ψυχολογία*, σελ. 200).*

Στο σημείο αυτό υπάρχει μια έντονη διαφωνία με τους ψυχολόγους οι οποίοι υποστηρίζουν ότι: *«Οι οικονομολόγοι μας βάζουν πολλή γεωμετρία στη ζωή μας. Γι' αυτό δεν μπορούν τα λεγόμενα των οικονομολόγων να συγκινήσουν τους ψυχολόγους. Εμείς αγαπάμε, αξιοποιούμε και υπογραμμίζουμε την οικογένεια σαν ψυχολογικό φορέα περισσότερο παρά σαν οικονομικό (ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, *Οικογενειακή Ψυχολογία*, σελ. 250).*

Εκείνο όμως που έδωσε μεγαλύτερη βαρύτητα στην αξία της οικογένειας στην εποχή μας ήταν οι έρευνες του Freud. Αυτό θα πρέπει να το παραδεχτούμε, είτε είμαστε υποστηρικτές της ψυχαναλυτικής του κατεύθυνσης είτε όχι. Ο Φρόυντ έστρεψε τον προβολέα της επιστήμης προς την οικογένεια με την εξής άποψη: *«Τα βιώματα της παιδικής ηλικίας είναι εκείνα που καθορίζουν την μετέπειτα ψυχολογική δομή του ατόμου.*

*Δηλαδή: Θέλετε να καταλάβετε τον ενήλικο άνθρωπο και να τον βοηθήσετε; Στραφείτε στην παιδική του ηλικία, αυτή θα σας δώσει το κλειδί και τον τρόπο να τον καταλάβετε. Θέλετε να βοηθήσετε τον ενήλικο άνθρωπο να έχει ψυχική υγεία καλύτερη; Στραφείτε προς την παιδική του ηλικία, καταχυρώστε δια μέσου των γονέων τη σωστή ανάπτυξη του παιδιού». (ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, *Οικογενειακή Ψυχολογία*, σελ. 290). Συμπερασματικά, λοιπόν, με βάση την άποψη, του Φρόυντ, η ψυχική υγεία του ατόμου εξαρτάται από τις οικογενειακές σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στην οικογένεια από την παιδική ηλικία.*

Σήμερα όλοι όσοι μελετούν τον άνθρωπο αρχίζουν από τα παιδικά του βιώματα και ιδιαίτερα από τη στάση των γονέων του, από τις σχέσεις που είχε μαζί τους. Οχι μόνο όταν μελετούν τα παιδιά, μα και την ψυχολογία των συζύγων, που έχει τόση σημασία στην εποχή μας, τα πρώτα ερωτήματα αφορούν το βίο και τον τρόπο ζωής στην παιδική ηλικία. Συχνά βλέπουν δίπλα στο μοναχογιό που ταλαιπωρεί τη γυναίκα του τη μητρική παρουσία, την πεθερά που συχνά έχει το μερίδιό της στις δυσαρμονίες της οικογενειακής ζωής. Επίσης παρατηρούν ότι όπου υπάρχει ένας άνδρας ανώριμος, πίσω είναι συνήθως μια μητέρα υπερπροστατευτική, ή όπου βλέπουν μια υποανάπτυκτη νεαρή μαμά που δεν μπορεί ν' αναλάβει τις ευθύνες του παιδιού της, πίσω υπάρχει μια μητέρα υπερπροστατευτική ή ένας πατέρας πολύ επιεικής.

Χαρακτηριστική είναι επίσης μια ενδιαφέρουσα έρευνα που έκανε ο Rene Spitz την περίοδο του πολέμου. Ο Rene Spitz — ψυχαναλυτής — ο οποίος συνεργάστηκε με την Άννα Φρόουντ, μελέτησε πάνω σε ψυχαναλυτικά πρότυπα και θέλησε να υπογραμμίσει τη σημασία που έχει η παρουσία της μητέρας στον πρώτο χρόνο της ζωής του παιδιού και τη σημασία της έλλειψης της μητέρας στην ανάπτυξη των παιδιών. Μελέτησε δύο ομάδες παιδιών. Η μια ομάδα μεγάλωνε στα βρεφοκομεία και η άλλη στις φυλακές. Ήταν εποχή πολέμου και στο εξωτερικό, οι μητέρες οι καταδικασμένες δεν εχώριζαν από τα παιδιά τους όταν ήταν μικρά, ή όταν αυτές ήταν σε κατάσταση εγκυμοσύνης. *(Οικογενειακή Ψυχολογία, σελ. 281, ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ)*

Γράφει, λοιπόν, ο Spitz: *«Η ζωή στο βρεφοκομείο, ήταν ομοιόμορφη. Ήταν ένας διάδρομος μεγάλος, τα κρεβάτια των παιδιών στη σειρά και είχαν τα σεντόνια γύρω και δεν έβλεπαν τα παιδιά περιβάλλον καθόλου, παρά ένα περιορισμένο προσωπικό που τους έδινε το γάλα. Στις φυλακές τα παιδιά τα τάζαν οι μητέρες. Ήταν η μόνη διαφορά μα βασική».* Για τα παιδιά του βρεφοκομείου διαπίστωσε καθυστέρηση εξέλιξης, καθυστέρηση νοημοσύνης, λεξιλογίου, ακόμη και βαδίσματος, ενώ στη φυλακή δεν είχε επιδράσει ο

ιδρυματισμός, εξ' αιτίας της φροντίδας και της παρουσίας της μητέρας. Σ' αυτήν την κατάσταση η μητέρα ήταν οικογένεια, μια ενότητα μητέρα-παιδί και αυτό ήταν αρκετό για το παιδί να αισθάνεται σιγουριά και προστασία.

Είναι, λοιπόν, η οικογένεια απαραίτητη για τη διαμόρφωση της σωστής προσωπικότητας του ατόμου. Η οικογένεια βέβαια δεν είναι μόνο ο πατέρας, η μητέρα, μα και το σωστό, το εξισορροπημένο συναίσθημα που τους συνδέει, έτσι ώστε να περνάει στο παιδί και στα μέλη της οικογένειας η θετική πλευρά της οικογενειακής συμβίωσης.

Όταν μιλάμε για το παιδί, δεν στρεφόμαστε μόνο προς το παιδί. Μπορεί να δίνουμε στα παιδιά μας πολλά, μα παίρνουμε και από τα παιδιά μας πολλά πράγματα. Οι διαπροσωπικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια είναι προς δύο κατευθύνσεις δίνω και παίρνω. Και καλό θα είναι η συναισθηματική τροφή να είναι αληθινή και ασφαλής. Η ασφάλεια μέσα στην οικογένεια παίζει μεγάλο ρόλο. Η ανασφάλεια δημιουργεί προβλήματα. Αυτές οι επισημάνσεις είναι και οι βασικοί λόγοι που οδηγούν τους μελετητές να ερευνούν θέματα οικογενειακής ψυχολογίας. Εξετάζοντας τη μορφή που παρουσιάζει η σύγχρονη οικογένεια, παρατηρούν πόσο διαφορετική είναι, από τη μορφή που είχε πριν από πολλά χρόνια. Τότε που ο άνθρωπος άρχισε να δένεται με τον συνάνθρωπο, τότε που η οικογένεια ήταν πολύ μεγαλύτερη, πλατύτερη, πολυάριθμη. Και στη μητριαρχική εποχή ακόμη, μα και στην πατριαρχική, που είναι πιο προσιτή, ήταν ο πάτερ φαμίλιας, ο σεβαστός, που είχε το βέτο στο κάθε τι, είχε πολυάριθμα παιδιά όλα κοντά και οι νύφες και τα εγγόνια μαζί. Ήταν αυτή η πατριαρχική μορφή της παλιάς οικογένειας που μπορεί να είναι για μας ένα μακρινό παρελθόν μα που δεν παύει να είναι παρόν σε πολλές σύγχρονες χώρες.

Η βιομηχανία έφερε τους ανθρώπους στις πόλεις και η πατρική φυσιογνωμία χάνεται στα αστικά κέντρα. Ο πάτερ - φαμίλιας στέκει σε αγροτικές περιοχές, στην ύπαιθρο, και όχι στο οικοπεδάκι που βάζει τα συρματοπλέγματα, γιατί είναι θέμα στενού χώρου. Εκείνη η οικογένεια δεν υπάρχει πιά. Η σημερινή οικογένεια,

η πυρηνική, ξεκίνησε από τους δύο ανθρώπους που έφυγαν από την πολυάριθμη παλιά οικογένεια, για να ζήσουν σε μια στέγη περιορισμένη, να δουλέψουν και να μεγαλώσουν, ένα ή δύο παιδιά. Η σημερινή οικογένεια που μας αναφέρει ο Littré στο λεξικό του είναι ο πατέρας, η μητέρα, τα παιδιά. Τα λίγα παιδιά. Τον παλιό καιρό έκαναν πολλά παιδιά και αυτό από πλευράς ψυχολογικής ήταν ευλογία Θεού. Από πλευράς, βέβαια, οικονομικής ήταν δύσκολο. Αλλά ακόμα και σήμερα δύσκολα αποτολμά κανείς να κάνει τα τρία παιδιά και πολύ περισσότερο τα τέσσερα. Όμως τα περισσότερα παιδιά στην οικογένεια είναι καλό γιατί σχηματίζουν τη δική τους ομάδα, τη δική τους κοινωνία και έτσι δεν θα χρειαζόταν η κοινωνικοποίηση στα νηπιαγωγεία. (*Οικογενειακή Ψυχολογία, σελ. 284, ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ*)

Η οικογενειακή ομάδα είναι συναισθηματικά δεμένη. Αυτό είναι η μεγάλη δύναμή της. Μα και η μεγάλη της αδυναμία. Μεγάλη αδυναμία γιατί ένα ρήγμα αν υποστεί διασπάται και δε στέκεται καλά. Η εποχή μας είναι τόσο ανασφαλής που κανείς δεν μπορεί, ξεκινώντας μια ομάδα, να είναι βέβαιος πως θα την προχωρήσει ως το τέρμα με την ολομέλειά της. Τι γίνεται όμως αν κάποτε βρεθούν να μην έχουν την άρτια οικογενειακή σύνθεση με την οποία ξεκίνησαν; Πρέπει να τραυματιστεί όλη η οικογένεια; και καλά οι μεγάλοι, μα και τα παιδιά; Είναι πολλά τα πλήγματα που μπορεί να δεχτεί η οικογένεια, η ομάδα: τροχαίο ατύχημα, διαζύγιο, πόλεμος, θάνατος, αρρώστια. Πρέπει να μπορεί η ομάδα να στέκεται στα πόδια της. Είναι στοιχείο της ζωής να μη σταματάει η πορεία της. Και η πορεία αυτή πρέπει να είναι σωστή και υγιής.

2. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

Η Δυτική κοινωνία από τους μεσαιωνικούς χρόνους χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία οικογενειακής οργάνωσης. Αυτή η πολυμορφία, είχε αρκετές — συχνά

αλληλοεξαρτώμενες — όψεις, όπως: γεωγραφική περιοχή, επάγγελμα, κοινωνική τάξη και ιδιαίτερα αν η υπό εξέταση οικογένεια ήταν αγροτική ή αστική.

Ιστορικά, υπήρχαν αξιολογες διαφορές ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές της Ευρώπης, ακόμη και ανάμεσα σε διαφορετικές περιοχές της ίδιας χώρας. Οι αριστοκράτες και οι αστοί καθιέρωσαν οικογενειακά έθιμα και κοινωνικούς θεσμούς, χαρακτηριστικά της ιδιαίτερης κοινωνικής τάξης τους, όπως έκαναν και οι έμποροι και οι χωρικοί. Επιπλέον οι εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες καθιέρωσαν συχνά τα δικά τους ιδιαίτερα πρότυπα (μοντέλο) οικογενειακής ζωής, σε συμφωνία με τις παραδόσεις και τις ηθικές αξίες τους, που βρισκόταν συχνά σε αντίθεση με την υπόλοιπη κοινωνία.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Στις αρχαιοελληνικές πόλεις-κράτη μπορούν να διακριθούν τέσσερα (4) επίπεδα ομάδων συγγένειας: η φατρία (φάτρα), το αριστοκρατικό γένος, οι συγγενείς (αγχιστείς) και το νοικοκυριό (οίκος). Οι φατρίες ήταν μεγάλες φυλετικές υποδιαιρέσεις που αποτελούνταν από νοικοκυριά ή οικογένειες που ισχυρίζονταν ότι είχαν κοινό συγγενικό δεσμό. Στην κορυφή κάθε φατρίας ήταν τα αριστοκρατικά γένη, όταν είχαν ορισμένα κληρονομικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα να κατέχουν ιερατικές θέσεις. Φατρίες και γένη ήταν πατρογραμμικά.

Οι συγγενείς αποτελούνταν από ένα σύνολο συγγενών και από τις δύο γενεαλογικές γραμμές, που περιελάμβανε τουλάχιστον ως και δευτέρου βαθμού ξαδέλφια, οποιουδήποτε δεδομένου ατόμου. Οι συγγενείς ενός ατόμου ήταν πολύ σημαντικοί, καθώς αποτελούσαν την μονάδα μέσα στην οποία το άτομο μπορούσε να απαιτήσει την κληρονομία του. Η σημασία τους όμως ποίκιλλε από πόλη-κράτος, σε πόλη-κράτος και στη διάρκεια της ιστορίας. Έτσι για παράδειγμα, αυτοί οι δεσμοί συγγένειας ήταν πολύ ασθενέστεροι στην Αθήνα κατά τον 4ο και τον 5ο

π.χ. αιώνα, απ' ότι ήταν αλλού, λόγω της αυξανόμενης αστυφιλίας και του μεγάλου αριθμού μη-πολιτών στον πληθυσμό. Εφόσον θεωρητικά μόνο οι πολίτες μπορούσαν να συνάψουν νόμιμους γάμους και να γεννήσουν νόμιμα παιδιά. Ο μεγάλος αριθμός των γάμων μεταξύ πολιτών και μη πολιτών (και η προσπάθεια νομιμοποίησης των απογόνων) οδήγησαν, στην κλασσική Αθήνα, στη διάλυση των συγγενικών αυτών δεσμών που μέχρι τότε ήταν κλειστοί. *(Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, Εκδόσεις Κέρδος, ΧΑΡΙΣ Δ.ΚΑΤΑΚΗ).*

Η οργάνωση του νοικοκυριού ποικίλει επίσης από τόπο σε τόπο και μέσα στην ιστορία. Από τους Ομηρικούς χρόνους (πριν από το 700 π.χ.) φαίνεται ότι η πρωταρχική ομάδα εγκατάστασης και οικιακής οικονομίας ήταν η πυρηνική οικογένεια. Νύξεις ωστόσο για μια παλαιότερη οικογενειακή οργάνωση, του τύπου της εκτεταμένης οικογένειας υπάρχουν στην Ιλιάδα και στην Οδύσσεια, με τους αρχαίους συγγενικούς όρους που χρησιμοποιούνται για τους συγγενείς ενός βασιλιά και με τις περιγραφές μεγάλων εκτεταμένων οικογενειών, όπως τον Δία και του Πριάμου. Στον Ομηρικό κόσμο, το νοικοκυριό, ήταν η έδρα κύρους ενός ατόμου και μια πολιτική ομάδα, μέσω της οποίας συνάπτονταν συμμαχίες και διαδραματιζόνταν αγώνες κυριαρχίας. Καθώς αναπτύσσονταν οι πολιτικοί θεσμοί και αντικαθιστούσαν το νοικοκυριό ως έδρα κύρους και μηχανοραφιών, το νοικοκυριό έγινε ένας μάλλον ιδιωτικός χώρος. Η ανάπτυξη των πόλεων-κρατών και ιδιαίτερα της Αθήνας, έτεινε να διαχωρίσει την δημόσια και την ιδιωτική ζωή, κατά τρόπο ασυνήθη ως τότε. Η ιδιωτική ζωή στη δημοκρατική Αθήνα (μέσα στο νοικοκυριό) χαρακτηριζόταν από ιεραρχία, αγαθές σχέσεις και αλληλεγγύη. Η ιεραρχία συνίστατο στο ότι επικεφαλής ήταν ένας άνδρας που είχε εξουσία πάνω στη σύζυγό του, στα παιδιά του, και στους υπηρέτες του. Το αρχαίο Ελληνικό νοικοκυριό ήταν επίσης η μονάδα- κλειδί στις οικονομικές σχέσεις.

Όπως στους Έλληνες, το νοικοκυριό για τους Ρωμαίους ήταν μια σημαντική οικονομική μονάδα, μέσα σε ένα σύστημα ευρύτερων συγγενικών δεσμών. Η πατρογραμμική συγγενική ομάδα, ή γένος, στους Ρωμαίους ήταν γνωστή ως gens

(πληθ. gentes). Για τον Ρωμαίο αριστοκράτη αυτό ήταν ένα επίπεδο συγγένειας πολύ σημαντικότερο από αυτά της φατρίας ή του γένους στην Ελληνική αριστοκρατία. Γένος και νοικοκυριό μαζί αποτελούσαν πρωταρχικά εστιακά κέντρα ζωής στην αρχαία Ρωμαϊκή κοινωνία.

Το Ρωμαϊκό γένος περιλάμβανε μια ομάδα συγγενών, που έφεραν ένα κοινό όνομα γένους, όσο και σε γυναίκες. Κατά τα παλαιότερα χρόνια κάθε γένος είχε έναν ή περισσότερους αναγνωρισμένους αρχηγούς. Τα ίδια τα γένη ομαδοποιούνταν σε μεγαλύτερες μονάδες, κάθε μια από τις οποίες ήταν γνωστή ως curia (αντίστοιχη χονδρικά με την Ελληνική φατρία) και σε ανώτερο επίπεδο σε «φυλές», αν και η ιστορία των μονάδων αυτών έφθανε μετά την εγκαθίδρυση της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας (509 π.Χ.).

Σύμφωνα με το έθιμο, κάθε γένος είχε κοινή περιουσία, που περιελάμβανε ένα νεκροταφείο και άλλες εκτάσεις. Η περιουσία κληρονομούνταν στα πλαίσια του γένους και τα μέλη του γένους, μπορούσαν να επικαλεστούν το ένα το άλλο για βοήθεια στην προστασία της ατομικής τους περιουσίας και για την αποκατάσταση των ζημιών. Ο γάμος ατόμων από το ίδιο γένος απαγορευόταν. Αν και το γένος ήταν θεωρητικά πατρογραμμικό, κάτω από ορισμένες συνθήκες και με τη συγκατάθεση του γένους, άτομα εκτός της ομάδας, όπως π.χ. συγγενείς που συνδέονταν από την μεριά της μητέρας και όχι πατρογραμμικά μπορούσαν να γίνουν αποδεκτά στο γένος.

Η ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Η μεσαιωνική ευρωπαϊκή οικογένεια είναι προϊόν διαφορετικών προελεύσεων και επιδράσεων. Τα οικογενειακά και συγγενικά έθιμα των Γερμανικών φυλών, το νομικό σύστημα, που είχε κληρονομηθεί σε μεγάλη έκταση από τους Ρωμαίους, τα ιδεώδη του Χριστιανισμού, η κυριαρχία της εκκλησίας και η εμφάνιση του

Φεουδαλισμού, όλα έπαιξαν ρόλο στη διάπλαση της Ευρωπαϊκής οικογένειας των μεσαιωνικών και μεταμεσαιωνικών χρόνων. (*Η συμβολή στη διδασκαλία των Εκθέσεων*, ΗΛΙΑ Κ. ΔΗΜΚΑΚΟΥ - ΘΑΝΑΣΗ Π. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ)

Οι χώρες της ανατολικής Μεσογείου διατήρησαν τα ιδεώδη της πατρογραμμικής καταγωγής σε μεγάλη έκταση και για πολύ μεγαλύτερο χρόνο απ' ότι οι δυτικές, όπου η έμφαση στην αμφίπλευρη καταγωγή, αντικατέστησε την πιο τυπική δομή των Ρωμαϊκών γενών. Στη βόρεια ευρώπη, τα Γερμανικά και πιθανώς και τα Κέλτικα φύλα, ήταν οργανωμένα σε μεγάλο βαθμό σε αμφίπλευρη βάση. Τα αρχαία γένη των Ιρλανδών και των Σκωτών, για παράδειγμα, ήταν σχεδόν φύλα, όπου ο γάμος ήταν θεμιτός εντός ή εκτός του γένους και η ιδιότητα του μέλους, συχνά καθορίζουν περισσότερο από τον τόπο διαμονής του, παρά με αυστηρά κριτήρια καταγωγής.

Ο γάμος επιτρεπόταν μεταξύ στενών συγγενών ανάμεσα στα μέλη των γερμανικών προχριστιανικών φύλων, μια συνήθεια που, χωρίς αμφιβολία, ενδυνάμωσε τους οικογενειακούς δεσμούς. Ανάμεσα στα μέλη των Γερμανικών φύλων, η μονογαμία ήταν ο κανόνας, αλλά επιτρεπόταν επίσης οι παλλακίδες. Με τη διάδοση του Χριστιανισμού, οι γάμοι μεταξύ στενών συγγενών άρχισαν να απαγορεύονται με κυρώσεις δουλείας, παρόλο που η παλλακεία συνεχίστηκε για μερικούς αιώνες. Το διαζύγιο, το οποίο επιτρεπόταν στους Έλληνες, στους Ρωμαίους και στα μέλη των βορειοευρωπαϊκών φυλών, απαγορεύτηκε αρχικά ή έγινε εξαιρετικά δύσκολο.

Απ' όλες αυτές τις αλλαγές, η απαγόρευση του γάμου μεταξύ στενών συγγενών ήταν πιθανώς η πιο σημαντική. Ο Άγιος Αυγουστός¹¹⁰⁸ και ο Άγιος Θωμάς ο Ακινάτης, υποστήριζαν ότι ο γάμος εκτός της ομάδας ανέπτυξε τους συγγενικούς δεσμούς ανάμεσα στις κοινωνίες, καταρρίπτοντας την ανεπιθήμητη συνοχή των στενά συνδεδεμένων ομάδων. Η εκκλησία κατά μια έννοια, κατέρριψε την εξουσία της εκτεταμένης και της συγγενικής ομάδας. Ο γάμος εκτός της ομάδας, έτεινε να διασπείρει περισσότερο παρά να συγκεντρώνει την κληρονομημένη περιουσία και έτσι μείωνε τη δύναμη και επιρροή των βασισμένων στην οικογένεια ομάδων. Είναι

δύσκολο όμως να καθοριστεί εάν οι μεταρρυθμίσεις αυτές, εισήχθησαν με σκοπό να μειωθεί το κύρος της οικογένειας και την στενά συνδεδεμένων συγγενικών κοινοτήτων προς όφελος του κύρους της εκκλησίας, ή εάν το αποτέλεσμα αυτό ήταν απλά συμπτωματικά. Για οποιοδήποτε λόγο και αν έγιναν οι αλλαγές στις απαγορεύσεις του γάμου, μετέβαλαν εντυπωσιακά την φύση της οικογένειας σε μεγάλο μέρος της Δυτικής Ευρώπης, μετατρέποντάς την από μια εκτεταμένη και ουσιαστικά αυτοδύναμη ομάδα, που είχε εξουσία πάνω στα μέλη της, σε μια μικρότερη πυρηνική ομάδα, η οποία παραχώρησε μεγάλο μέρος της προηγούμενης εξουσίας της, στην εκκλησία.

Ένα άλλο μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα της μείωσης της συνοχής των ευρύτερων συγγενικών ομάδων, ήταν η αύξηση του ρόλου του συζυγικού δεσμού, ο οποίος υποκατέστησε στους μεσαιωνικούς χρόνους την ευρεία συγγενική ομάδα, ως επίκεντρο των οικογενειακών δεσμών. Εδώ επίσης η εκκλησία έπαιξε κύριο ρόλο στη μεταβολή, απαιτώντας από τους μελλονύμφους συγκατάθεση στην ένωση. Έτσι οι διευθετήσεις του γάμου δεν βρίσκονταν αποκλειστικά στα χέρια των κεφαλών του νοικοκυριού, αν και ο γάμος ήταν ασφαλώς πολύ περισσότερο ένα ζήτημα που αφορούσε την οικογένεια σαν σύνολο.

Μια βαθμιαία αλλαγή προς τη σύγχρονη οικογένεια σημειώθηκε στους ύστερους μεσαιωνικούς χρόνους, αφ' ενός με την αναγνώριση του ότι: οι γυναίκες και τα παιδιά είχαν ξεχωριστά δικαιώματα, ανεξάρτητα από την κεφαλή του νοικοκυριού και αφ' ετέρου με την ανάδυση της πυρηνικής οικογένειας, της βασικής μονάδας, τόσο στην παραγωγή όσο και στην κοινωνική ζωή.

Αυτές τις αλλαγές συνόδευε μια αλλαγή που αφορούσε την μεταβίβαση της περιουσίας κατά τον γάμο. Οι Γερμανικοί λαοί είχαν το έθιμο της πληρωμής γαμήλιων αγαθών σε ζώα και άλλα αγαθά. Η πρακτική αυτή ίσχυε σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης κατά τον Μεσαίωνα. Προς τα τέλη όμως αυτής της περιόδου, παρατηρήθηκε μια αξιοσημείωτη μεταβολή ως προς την προίκα: πληρωμή από την οικογένεια της νύφης στον γαμπρό για τη συντήρηση της συζύγου.

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ 1500

Οι αλλαγές στην οικογένεια που άρχισαν κατά τον μεσαίωνα συνεχίστηκαν κατά την Αναγέννηση και την Μεταρρύθμιση. Ο συζυγικός δεσμός, παρέμεινε στενός. Το ερώτημα πόση στοργή υπήρχε μεταξύ συζύγων, αποτέλεσε αντικείμενο μεγάλων συζητήσεων.

Μια συνέπεια της Μεταρρύθμισης ήταν η μείωση της αυστηρότητας των κανόνων που αφορούσαν στους γάμους μεταξύ συγγενών, τουλάχιστον στις περισσότερες προτεσταντικές χώρες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η περίπτωση του Ερρίκου Η΄ της Αγγλίας. Ενώ από την άλλη πλευρά ο Μαρινος Λούθηρος διαφωνούσε με τους γάμους μεταξύ στενών συγγενών, όχι επειδή πίστευε ότι παρέβαιναν τη θέληση του θεού, αλλά επειδή φοβόταν ότι οι άνθρωποι θα παντρεύονταν με σκοπό να κρατήσουν την περιουσία μέσα στην οικογένεια παρά από αγάπη.

Οι κοινωνιολόγοι υπέθεταν ότι πριν από την Βιομηχανική Επανάσταση, ο συνηθέστερος τύπος οικογενειακής οργάνωσης στην Ευρωπαϊκή κοινωνία, ήταν η μεγάλη εκτεταμένη οικογένεια με τρεις περίπου γενιές να μοιράζονται το ίδιο νοικοκυριό. Ιστορικές μελέτες όμως που έγιναν κατά τις δεκαετίες του 1970 και του 1980, αποκάλυψαν ότι η πυρηνική υπήρξε η πρωτογενής ομάδα σε μεγάλο μέρος της βορειοδυτικής Ευρώπης ακόμα και πριν από την εκβιομηχάνιση. Πράγματι η μελέτη του Αντερσον για την αγγλική πόλη Πρέστον, δείχνει ότι η Βιομηχανική Επανάσταση και η επακόλουθη αστικοποίηση και αστική απασχόληση, αύξησε τη σημασία των συγγενών πέρα από την πυρηνική οικογένεια: εφόσον οι αλλαγές που γίνονταν έδιναν τη δυνατότητα στα άτομα να δέχονται βοήθεια από τους συγγενείς σε δύσκολους καιρούς. Γενικά κατά τον 19ο αιώνα, στην Ευρώπη, τη Β.Αμερική και σε άλλα μέρη του βιομηχανικού κόσμου, η οικογενειακή οργάνωση βασιζόταν σε μεγαλύτερης κλίμακας κοινωνική αλληλεπίδραση απ' ότι συνηθίζονταν στα τέλη του 20ου αιώνα. Εφόσον ο γάμος γινόταν σχετικά αργά στη ζωή του ατόμου και η αναμενόμενη διάρκεια ζωής ήταν σχετικά μικρή, τα παιδιά συχνά παρέμεναν στο

σπίτι, μέχρι το τέλος της ζωής των γονιών τους. Οι οικογένειες ήταν μεγάλες και τα μεγαλύτερα αδέρφια συμμετείχαν στην ανατροφή και εκπαίδευση των νεώτερων. Μόνο στον 20ο αιώνα έγινε συνήθεια για τους γονείς να μένουν μόνοι τους στο νοικοκυριό όταν ήταν μεσήλικοι.

Στις Η.Π.Α. μεταξύ 1900-1960 υπήρχε μια αυξανόμενη τάση και στα δύο φύλα για γάμο σε μικρότερη ηλικία. Όμως από το 1960 περίπου η τάση αυτή αντιστράφηκε. Παρόμοιες τάσεις εμφανίστηκαν και σε γενικές γραμμές αργότερα στη Βρετανία και σε άλλες δυτικές χώρες.

Αρκετοί παράγοντες έπαιξαν ρόλο στην διαμόρφωση της τάσης προς το γάμο σε μεγαλύτερη ηλικία, όπως η μεγαλύτερη οικονομική ασφάλεια. Άλλος παράγοντας ήταν η μεγαλύτερη, από το 1960, προσφορά αντισυλληπτικών μέσων και ιδίως του αντισυλληπτικού χαπιού, το οποίο έδωσε τη δυνατότητα στα ζευγάρια να έχουν σεξουαλικές σχέσεις με μικρότερο τον κίνδυνο μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης.

Υπήρξαν επί μακρόν διακυμάνσεις ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις όσον αφορά το μέσο όρο ηλικίας γάμου. Γενικά, από το 1900, όσοι προέρχονταν από κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα παντρεύονταν νωρίτερα. Ο λόγος που προβάλλεται συνήθως γι' αυτό, είναι ότι οι άνθρωποι προτιμούν να παντρεύονται αφού έχουν ολοκληρώσει τις σπουδές τους και έχουν εξασφαλίσει ικανοποιητική επαγγελματική αποκατάσταση. Οι μεσοαστικές και μεγαλοαστικές τάξεις έχουν την τάση να αφιερώνουν μεγαλύτερο χρονικό διάστημα στις σπουδές τους και οι επαγγελματικές τους φιλοδοξίες μπορεί να αποκτούν μεγαλύτερο βάρος από το γάμο. Αυτό το φαινόμενο, είναι λιγότερο πιθανό να συμβαίνει με μερικές οικογένειες κατωτέρων τάξεων, όπου ο ίδιος ο γάμος, μπορεί να αποτελεί τη μεγαλύτερη φιλοδοξία του ανθρώπου. Καθώς οι γυναίκες αποκτούν ένα επίπεδο μόρφωσης ισότιμο με εκείνο των ανδρών και μπαίνουν στην αγορά εργασίας κάτω από τους ίδιους όρους, τείνουν να θεώρουν ότι ο γάμος είναι προτιμότερο να αναβάλλεται ως την κατάλληλη στιγμή. Η διεύρυνση των ευκαιριών στην εκπαίδευση και για τα δύο φύλα από το Β Παγκόσμιο πόλεμο και μετά, φαίνεται πως αποτελεί ένα επιπλέον

παράγοντα αύξησης της ηλικίας του γάμου, για όλες τις κοινωνικές τάξεις στις Δυτικές κοινωνίες. (*Η συμβολή στη διδασκαλία των Εκθέσεων, σελ. 107*)

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Δεν υπάρχει ακριβής διαχωρισμός αυτού που ονομάζουν σύγχρονη οικογένεια και των προγενέστερων μορφών της. Ορισμένοι ειδικοί θεωρούν ταυτόσημη τη σύγχρονη οικογένεια με την Δυτική οικογένεια, από τη Βιομηχανική επανάσταση και μετά οι Άγγλοι δίνουν πιο κυριολεκτική σημασία στην έννοια "σύγχρονη οικογένεια", θεωρώντας ότι ο όρος αναφέρεται στις σύγχρονες οικογένειες που υπάρχουν σήμερα σ' οποιοδήποτε μέρος του κόσμου. Χωρίς να αποκλείσουν τις χώρες του τρίτου κόσμου και να ταυτίζουν την έννοια "σύγχρονη" μόνο με τις Δυτικές κοινωνίες.

Όμως η διατύπωση ενός υπερβολικά ακριβούς ορισμού αποτελεί περισσότερο εμπόδιο, παρά βοήθημα. Ο όρος "σύγχρονη" αποκτά πολύ λεπτές σημασιολογικές διαφορές στα πλαίσια αναφοράς. Ο ορισμός της, εξαρτάται από τις συγκρίσεις και αντιπαραθέσεις που πρόκειται να γίνουν. Όσον αναφορά την παρακάτω ανάλυση, ο όρος, "σύγχρονη οικογένεια" ~~να~~ μπορεί να ληφθεί ότι αναφέρεται γενικά στην οικογενειακή οργάνωση με τις μορφές που έχει πάρει από τις αρχές του 20ου αιώνα. Ιδιαίτερο βάρος αν και όχι αποκλειστικά έχει δοθεί στην οικογενειακή οργάνωση των Δυτικών Κοινωνιών. Παρόλα αυτά οι πολιτιστικές υποπολιτιστικές, θρησκευτικές και ταξικές διαφορές δημιουργούν μια ποικιλία μορφών στην σύγχρονη οικογένεια και αυτή η ποικιλία δεν πρέπει να υποτιμάται. Μα και στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού παίζει σημαντικό ρόλο η μορφή της οικογένειας. (*Οι Τρεις Ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, ΧΑΡΗΣ Δ.ΚΑΤΑΚΗ*)

3. Η ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η ιδέα της παιδικής ηλικίας είναι ευρωπαϊκή εφεύρεση και μάλιστα του 16ου αιώνα. Πριν από το τέλος του μεσαιώνα δεν υπήρχε καν αντίληψη για παιδική ηλικία. Οι περισσότερες γλώσσες δεν είχαν λέξεις που να εκφράζουν την έννοια του "παιδιού" και της "παιδικής ηλικίας".

Η αντίληψη για την παιδική ηλικία έχει αλλάξει τόσο ριζικά στην πορεία της ιστορίας και από κουλτούρα σε κουλτούρα, ώστε δεν υπάρχει τρόπος να στηριχθεί ιστορικά και πολιτιστικά ο ορισμός του παιδιού, δεν υπάρχει μόνιμη αντίληψη για την παιδική ηλικία, αλλά μάλλον μια αντίληψη πολύ προσωπική. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σύντομα θα αλλάξει ριζικά για να ενταχθεί στις αλματώδεις αλλαγές που συντελούνται στην κοινωνία και χαρακτηρίζουν τον 20ο αιώνα.

Οι μελετητές ονόμασαν τα μικρά ανθρωπάκια "παιδιά" και έφτασαν στο σημείο να τα θεωρούν κάτι ιδιαίτερο. Ωστόσο, η παιδική ηλικία είναι μια φυσική κατάσταση. Είναι ένας μύθος. Ο μύθος αυτός διαρκώς αλλάζει για να ανταποκριθεί στις άλλες εξελίξεις του πολιτισμού. Αυτό κυρίως το γνωρίζουμε από το βιβλίο του Φιλίπ Αριες *"Αιώνες παιδικής ηλικίας"* το οποίο είναι η κυριότερη πηγή πληροφοριών γύρω από την απίστευτη ανάπτυξη της ιδέας της παιδικής ηλικίας.

Κατά το Μεσαίωνα και πριν από αυτόν, η παιδική ηλικία δεν είχε καμία σπουδαιότητα. Δε διατηρούσαν μητρών γέννησης ή ηλικίας. Ένα παιδί "γύρω στα εφτά" μπορούσε να έχει μια οποιαδήποτε ηλικία, ανάμεσα στα 5 και στα 9. Πουθενά στην τέχνη δεν παρουσιάζεται το παιδί ως το 12ο αιώνα. Ακόμα και τότε έδιναν στα παιδιά το πορτραίτο του μικρού ενηλίκου, τα παιδιά παρουσίαζαν τις φυσικές αναλογίες το αρρενωπό ύψος του ενηλίκου και ντύνονταν σαν αυτούς.

Από κάθε οψη ήταν μινιατούρες των ενηλίκων. Οι σχηματικές διαφορές ανάμεσα στα παιδιά και στους ενηλίκους δεν ήταν φανερές στους αρχαίους πολιτισμούς ως την Αναγέννηση. Μια σημαντική εξαίρεση υπήρχε στην τέχνη της

Ελληνιστικής περιόδου, όπου οι φυσικές αναλογίες του παιδιού (όχι όμως το παιδί σαν μέλος της κοινωνικής δομής) παρουσιαζόταν ρεαλιστικά με τη μορφή μικρών Έρωτων και μυθολογικών πλασμάτων, με καμπυλωτά κορμιά. Μετά την περίοδο των Ελληνιστικών χρόνων, τα παιδιά εξαφανίστηκαν για πολλούς αιώνες από την εικονογραφία. (*Για την απελευθέρωση των παιδιών*, σελ. 231, ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΦΑΡΣΟΝ)

Στο 13ο αιώνα, άρχισε να εμψυχώνεται το παιδί στην τέχνη για πρώτη φορά. Κανείς όμως δεν γνωρίζει για ποιο λόγο δεν φαίνεται να έχουν καμία σπουδαιότητα την εποχή εκείνη. Ίσως επειδή τα περισσότερα πέθαιναν. Ως πρόσφατα τα περισσότερα παιδιά πέθαιναν κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής τους ή μόλις γεννιόνταν. Έπρεπε κανείς να έχει πολλά παιδιά για να του μείνουν μερικά. Οι άνθρωποι δεν έδιναν μεγάλη σημασία στα παιδιά, ίσως επειδή υπήρχε μεγάλη πιθανότητα να τα χάσουν. Η ερμηνεία αυτή, ωστόσο αντανακλά τη στάση του εικοστού αιώνα μας για την εκτίμηση των γονιών στα παιδιά τους.

Η παιδική ηλικία απόκτησε σπουδαιότητα, επειδή έγιναν βαθιές αλλαγές στον πολιτισμό μας την περίοδο της αναγέννησης και της Μεταρρύθμισης. Δεν ήταν οι νέοι ανθρωπιστές αλλά οι νέοι μοραλιστές, κυρίως Ισουίτες που είδαν το παιδί σαν ένα εύθραυστο πλάσμα του Θεού που χρειάζεται και προστασία και σεβασμό. Υστερα από τη στάση αυτή τα παιδιά τα είδαν σαν δυναμικούς ενήλικους.

Τώρα χρειάζονταν παιδεία και προστασία. Η παιδική ηλικία έγινε η προετοιμασία για την ενηλικίωση. Πριν από την περίοδο αυτή, τα παιδιά απλώς μεγάλωναν. Μετά την περίοδο εκείνη, έπρεπε και να ανατρέφονται. Πριν από την εποχή εκείνη ήταν απροσδιόριστα ανθρωπάκια, χωρίς συνέπεια, μετά έγιναν παιδεία, που σημαίνει ασκούμενοι ενήλικοι.

Όσο η παιδική ηλικία έπαιρνε όλο και μεγαλύτερη σπουδαιότητα, η κοινωνία άρχισε για πρώτη φορά να τη συνδέει με όλες τις αρνητικές ιδιότητες: παραλογισμό, άνοησία και πρωτογονισμό. Είναι δύσκολο για τη σημερινή μας κουλτούρα να καταλάβουμε ότι αυτή η υποτιμητική θεώρηση των παιδιών είναι πρόσφατη εξέλιξη και εμφανίστηκε αργότερα, αφού η παιδική ηλικία χρειάστηκε να

αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία και μαζί με τη νέα σπουδαιότητα, ήρθε για πρώτη φορά η αντιπάθεια για το παιδί, η αρχή της σημερινής μνησικασίας μας.

Πριν από το δέκατο έβδομο αιώνα, τα παιδιά δεν τα θεωρούσαν αθώα. Μοναχά τότε η αθωότητα έγινε η ιδέα της παιδικής ηλικίας. Από τότε στα παιδιά δεν έδιναν άσεμνα βιβλία να διαβάσουν και έτσι τους κρατούσαν κρυφή τη ζωή. Πρώτα, οι ενήλικοι, συζητούσαν και ενεργούσαν ανοικτά μπροστά στα παιδιά για το σεξ και για όλα τα ζητήματα των μεγάλων. Υπήρχε αρκετά πρόωμη ήβη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Λουδοβίκος 14ος ο οποίος βρέθηκε στο συζυγικό κρεβάτι στα δεκατέσσερά του χρόνια. Τα κορίτσι συχνά παντρεύονταν στα δεκατρία. Ήταν συνηθισμένο στους ενήλικους να παίζουν με τα γεννητικά όργανα του παιδιού (αυτό εξακολουθεί να γίνεται στις μουσουλμανικές χώρες).

Στο δέκατο έβδομο αιώνα όμως, άρχισαν να πιστεύουν ότι τα παιδιά χρειάζονταν προστασία και δεν είχαν πιά καμμία πληροφορία για την ιδιαίτερη ζωή των ενηλίκων.

Στο μεσαίωνα, τα παιδιά δεν είχαν καμμία σπουδαιότητα, ωστόσο διασκεδάζαν και είχαν ακόμα και το χάδι τους. Από το δέκατο έβδομο αιώνα και ύστερα, η αντίληψη για το παιδί έπρεπε να μεταρρυθμιστεί. Σήμερα γονείς και παιδιά κουβαλάνε το φορτίο εκείνης της μεγάλης ιστορικής αλλαγής.

Οι δυνατότητες του παιδιού φαίνεται να περιορίζονται μόνο από τις πολιτισμικές προσδοκίες. Σε άλλες κουλτούρες τα παιδιά αρραβωνιάζονται μόλις γεννιούνται και παντρεύονται στα εννιά ή στα δέκα. Στις φυλές των Σίου γίνονται πολεμιστές και κυνηγοί στα οκτώ, γεννούν παιδιά σε όσο πιο νεαρή ηλικία είναι δυνατόν και παίρνουν μέρος σε ιεροτελεστίες στα δέκα ή στα δώδεκα σε κάποια χωριά της Νιγηρίας.

Δεν είναι ασυνήθιστο σε μερικούς πολιτισμούς, παιδιά 2 ή 3 χρόνων να ξοδεύουν πολύ χρόνο προσέχοντας τα μικρότερα παιδιά ή να βοηθούν στις μικροδουλειές του σπιτιού. Στο Γκούζι της Κένυα, το παιδί θεωρείται ικανό να ασκηθεί στα δύο του χρόνια και το αναγκάζουν να υπακούει και να αναλαμβάνει

ευθύνες, σχεδόν ενηλίκου, στα έξι, ή στα επτά. Στα αγόρια των Ινδιάνων δίνουν μικρά τόξα και βέλη μόλις σταθούν στα πόδια τους. Στο Προεπαναστατικό Μεξικό, τα αγόρια των αγροτών, στα έξι και στα επτά, έμπαιναν στη δουλειά, φυλάγοντας τα βόδια ή κουβαλώντας νερό. Στους Χάουζ της Νιγηρίας, τα κοριτσάκια των οκτώ ή εννιά πηγαίνουν φαγητό ή νερό στους άνδρες που δουλεύουν στα χωράφια. Από την ηλικία των εννιά ή των δέκα τα κορίτσια των Ινδιάνων, Κλάμαθ, μαθαίνουν να βρίσκουν μόνα τους τη βασική τους τροφή, να πλέκουν ψάθες και καλάθια και να φτιάχνουν τα ρούχα τους. Μόλις αρχίζουν να περπατούν τα παιδιά των Σάγκα της Ανατολικής Αφρικής εργάζονται. Προσέχουν τα μωρά, φέρνουν νερό και ξύλα για τη φωτιά, βοηθούν στην ετοιμασία του φαγητού, καθαρίζουν τους στύλους, σκουπίζουν την αυλή, κόβουν το χόρτο και συντηρούν τα αχυρένια σπίτια τους.

Αλλά η αμερικανική κουλτούρα έχει καλλιεργήσει το μύθο της παιδικής ηλικίας, όπου το παιδί είναι ένα ιδιαίτερο πλάσμα και πρέπει να το μεταχειριζόμαστε με ιδιαίτερο τρόπο. Η ανθρωπολόγος ΜΑΙΡΗ ΕΛΕΝ ΓΚΟΥΝΤΜΑΝ λέει: *"Έχουμε πετύχει ένα νέο ρεκόρ: είμαστε οι μόνοι άνθρωποι που μας απασχολεί τόσο πολύ το παιδί, ανησυχούμε τόσο πολύ γι' αυτό και δεν είμαστε βέβαιοι για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να του φερθούμε"*.

Η κοινωνία μας έχει χωριστεί όχι μόνο σε φυλετικά, ταξικά και σεξουαλικά, αλλά και από την ηλικία. Κατά συνέπεια, οι ιδέες γύρω από την παιδική ηλικία αναπτύχθηκαν και ενισχύθηκαν, όχι από την επαφή ανάμεσα στους ενήλικες και στα παιδιά αλλά από την έλλειψη επαφής. Το θέμα της ηλικίας δεν είχε χωρίσει την κοινωνία πριν από το 16ο αιώνα, δεν υπήρχε χωριστός κόσμος για τα παιδιά τότε. Υπήρχαν, μοιράζονταν τα πάντα, τα ίδια παιχνίδια, τις ίδιες ιστορίες τα ίδια αστεία. Ενήλικοι και παιδιά δεν χώριζαν ποτέ. Ολη η ζωγραφική εκείνης της εποχής, όταν έδειχνε ομάδες ανθρώπων, έδειχνε χωρίς εξαίρεση παιδιά συντροφιά με τους ενηλίκους να παίζουν, να νανουρίζονται, να ουρούν. Αποδέχονταν απόλυτα αυτή την περίοδο της ζωής. Τα οικοτροφεία που έκαναν την εμφάνισή τους τον 17ο αιώνα, ήταν η αρχή του διαχωρισμού της ηλικίας. Από τότε, παιδιά και ενήλικοι

χωρίζονται σιγά-σιγά, έτσι ώστε τώρα ο διαχωρισμός είναι σχεδόν πλήρης.

Τα παιδιά, ως το δέκατο 19ο αιώνα, δε χωρίζονταν σε ομάδες κατά ηλικία. Πριν, τα σχολεία έμοιαζαν με ό,τι σήμερα ονομάζουν ανοιχτά σχολεία. Όλοι οι μαθητές έκαναν διάφορα πράγματα. Μικρά και μεγάλα παιδιά εργάζονταν και μάθαιναν μαζί. Η φόρμα αυτή υπήρχε όχι επειδή ακολουθούσαν μια πολύπειρη παιδαγωγική, αλλά επειδή, την εποχή εκείνη η διαφορά ηλικίας των παιδιών δε θεωρείται πολύ σπουδαία. Η προσεκτική εργασία για την εξέλιξη των παιδιών μέσα από προοδευτικά στάδια ανάπτυξης ήταν κάτι το ανήκουστο. Η ηλικία δεν είχε τόσο σημασία.

Η πολύ πρόσφατη ιδέα, να δίδεται προσοχή στο παιδί, δεν πρέπει να συγχέεται με τη στοργή προς το παιδί. Είναι μάλιστα ακριβώς το αντίθετο. Με προσοχή και σοβαρότητα ήρθε η δυσαρέσκεια.

Δόθηκε μεγάλη σημασία στο να διαπλάσουν το παιδί και να το αναμορφώσουν, να του δώσουν σταθερότητα, να το διορθώσουν, να το μάθουν να πειθαρχεί. Η αναμόρφωση αυτή, ήταν αρχικά ευθύνη του σχολείου. Μόνο αργότερα η οικογένεια ανέλαβε το καθήκον να πλάσει το κορμί και την ψυχή του παιδιού.

Αλλά και η οικογένεια, καθώς είναι γνωστό, είναι επίσης μια πρόσφατη ανακάλυψη. Δεν υπήρχε πάντα η σημερινή συναισθηματική μονάδα. Το κυρίως λειτουργημά της στην πορεία της ιστορίας ήταν να μεταφέρει το όνομα και την περιουσία. Από το 16ο και 17ο αιώνα και ύστερα η οικογένεια στηρίχτηκε στους συναισθηματικούς δεσμούς. Πριν από την εποχή εκείνη η οικογένεια απλώς δεν είχε συναισθηματική ύπαρξη, ιδιαίτερα μάλιστα ανάμεσα στους φτωχούς. Εκτιμούσαν τα παιδιά για τη συμμετοχή τους στο κοινό καλό. Από την ηλικία των οκτώ χρόνων μαθήτευαν για να εργάζονται σαν υπηρέτες σε άλλα σπίτια, όπου θα ζούσαν για μια περίοδο από επτά ως εννιά χρόνια.

Η οικογένεια πυρήνας (οι δύο ενήλικοι και τα μικρά παιδιά τους) είναι πολύ πρόσφατη εξέλιξη του 20ου αιώνα. Είναι μια μονάδα τελείως ανεξάρτητη, που δεν χρειάζεται βοήθεια από όλους και δεν εξαρτάται από την κοινότητα. Οι

γονείς έχουν την ευθύνη για την ολική φροντίδα των παιδιών, φροντίδα που άλλοτε σε μια ευρύτερη οικογένεια, τη μοιραζόταν με διάφορους ενήλικες. Τα παιδιά κάνουν πολύ λίγα για την οικογένεια και σχεδόν τίποτα για τον εαυτό τους. Παραμορφωμένοι ήδη οι γονείς, εξακολουθούν να αυξάνουν την έννοια της ευθύνης και το αίσθημα της ενοχής για τις ευθύνες αυτές, καθώς οι προσδοκίες της κοινωνίας για ό,τι προσφέρουν οι οικογένειες στα παιδιά τους, μεγαλώνουν. Όπως και να' χει η δημοτικότητα του οικογενειακού πυρήνα σαν ιδεώδες, εξακολουθεί με όλες τις αυξανόμενες δυσκολίες.

Πριν απ' αυτό το πρότυπο της οικογένειας, οι γονείς μπορούσαν να στηριχτούν σε ολόκληρη την κοινότητα όπου ζούσαν για τη βοήθεια στην ανατροφή των παιδιών τους. Τώρα η κατανόηση έχει γίνει τόσο εξειδικευμένη, ώστε οι ενήλικοι να μην επιτρέπουν σε άλλους να αγγίζουν τα παιδιά τους. Σε αντίθεση μ' αυτό, άλλοι πολιτισμοί στηρίζονται στην κοινή φροντίδα και έτσι οι γονείς ανακουφίζονται από την ευθύνη να επιβλέπουν και να προσέχουν συνεχώς τα παιδιά. Ούτε ελάχιστες από τις αλλαγές που κάνουν την παιδική ηλικία τόσο διαφορετική σήμερα, έχουν σχέση με την αλλαγή της ισορροπίας στην παιδεία και στην πληροφόρηση των ενηλίκων και των παιδιών, μια ισορροπία που τώρα μετατοπίζεται στα παιδιά. Για πρώτη φορά στην ιστορία διαπιστώνεται μια αντιστροφή στη μετάδοση της κουλτούρας, με τους νέους να διδάσκουν τους ηλικιωμένους. Τώρα, για πρώτη φορά η νεολαία παίζει καθοδηγητικό ρόλο στην κοινωνία μας. Αν και δεν έχουν μεγάλη πείρα οι νέοι, έχουν καλύτερη παιδεία και είναι καλύτερα πληροφορημένοι. Οι ηλικιωμένοι, έχουν πολλά να διδάξουν τους νέους, αλλά το ποσοστό των νέων που μπορεί σήμερα να διδάξει τους γηροντότερους, είναι μεγαλύτερο από κάθε άλλη φορά.

Μία από τις σοβαρότερες συνέπειες της περιορισμένης μας άποψης για το παιδί και του διαχωρισμού μας από αυτό, είναι ότι του περιορίζουμε την ιδιοφυία του. Έχει αποδειχτεί ότι δεν έχουμε πιά μωρά ή παιδιά ^{αυ} θέματα ή τουλάχιστον τώρα είναι περισσότερο σπάνια. Στο Μεσαίωνα, όταν τα παιδιά

αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της κοινωνίας, έδειχναν μεγάλη ευφυΐα. Ο Λουδοβίκος ο 18ος πραγματοποίησε αξιόλογα κατορθώματα στην ηλικία των δύο χρόνων. Επαιζε βιολί δεκαεφτά μηνών, έριχνε τόξο και έπαιζε χαρτιά και σκάκι στα έξι του. Ίσως μερικοί λυπούνται για το περασμένο αυτό μεγαλείο, το οποίο τότε οι άνθρωποι έπερναν σαν δεδομένο. Σαν ένα χάρισμα που ο καθένας μπορούσε να έχει, αλλά δεν συσχέτιζαν τα αξιόλογα κατορθώματα, με την ηλικία. Τα παιδιά-θαύματα άρχισαν να εξαφανίζονται στο δέκατο-όγδοο αιώνα θυσιάστηκε η ιδιοφυΐα για το σημερινό ενδιαφέρον μας στην ομοιογένεια. Αρχίσαμε να αντιπαθούμε την πρώιμη γνώση στο παιδί και να αντιπαθούμε και το ίδιο το παιδί. Η επιμονή μας στην ομοιομορφία έγινε η σύγχρονη καταπίεση του παιδιού. (Για την απελευθέρωση του παιδιού, ΡΙΤΣΑΡΝΤ ΦΟΡΣΟΝ, σελ. 24-30).

4. ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ - ΠΥΡΗΝΙΚΗ - ΤΟ ΝΕΟ ΖΕΥΓΑΡΙ

α) ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Η κεντρική σημασία που αποδίδεται από τον παραδοσιακό άνθρωπο στην οικογένεια και στη διατήρηση της ενότητας, ερμηνεύεται εύκολα όταν σκεφτεί κανείς, ότι άλλοτε το άτομο μέσα από την εντολή του σε μια σταθερή και αναλλοίωτη ομάδα, ικανοποιούσε όλες του τις ανάγκες. Ο τρόπος παραγωγής των αγαθών, που συνδέονταν άμεσα με το μοναδικό και κοινό σκοπό της συνύπαρξής τους, δηλαδή την επιβίωση, δημιουργούσε ένα στέρεο υπόβαθρο για την ανάπτυξη και διατήρηση αρμονικών σχέσεων. Μέσα στον κοινό αγώνα για την επιβίωση, το άτομο είχε τη δυνατότητα να ικανοποιεί ταυτόχρονα και τις δικές του ανάγκες και των άλλων. Ωστε καθένας θεωρούσε απαραίτητη την αρμονία στις διαπροσωπικές σχέσεις. Η διάσπαση της ενότητας αποτελούσε απειλή για την επιβίωση. Ήταν

φυσικό, λοιπόν, να καταδιώκεται κάθε ενέργεια ή τάση που δεν προωθούσε το συμφέρον του συνόλου.

Αυτή ακριβώς η έμφαση στη διατήρηση της ενότητας και της αρμονίας παρατηρήθηκε στις ιστορίες τις οποίες έδωσαν δωδεκάχρονα παιδιά που ζούσαν σε παραδοσιακό νησιώτικο χωριό. Ενέργειες που δεν προωθούσαν το συμφέρον της οικογένειας, αποδίδονταν σε έλλειψη νηφαλιότητας. Δηλαδή τα παιδιά πίστευαν ότι μόνο ένας τρελός, ένας μεθυσμένος ή κάποιος που "*παρασύρθηκε*" από βλαβερές εξωτερικές επιδράσεις θα μπορούσε να ενεργήσει σε βάρος του εαυτού του. *(Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, σελ. 58, ΧΑΡΙΣ Δ.ΚΑΤΑΚΗ)*

Η αρμονία των σχέσεων όμως, ενώ στο παραδοσιακό πλαίσιο θεωρούνταν δεδομένη και για τους λόγους που είπαμε, δεν ήταν δυνατό να αμφισβητηθεί, στις σημερινές συνθήκες δεν αποτελεί πιά προϋπόθεση, αλλά μάλλον αποτέλεσμα μιας λειτουργικής σχέσης. Η προσπάθεια που γίνεται σήμερα να διατηρηθεί μια επιφανειακή αρμονία και ο φόβος μην αποκαλυφθούν οι διαφωνίες, δεν είναι πιά λειτουργική συμπεριφορά. Αφού τα μέλη της οικογένειας έχουν εναλλακτικές λύσεις και αφού η ενότητα δεν είναι δεδομένη, οι διαφωνίες υπάρχουν, και μόνο αν αποκαλυφθούν μπορούν να γεφυρωθούν. Επίκεντρο των συγκρούσεων, είτε αποκαλύπτοντας είτε όχι, είναι το βασικό δίλημμα: θα εκπληρωθούν προσωπικές επιθυμίες, στόχοι και επιδιώξεις ή θα διατηρηθεί η ενότητα; Μέσα μας δημιουργούνται τρομακτικές αντιφάσεις, γιατί στις οικογένειές μας είναι δύσκολο να συντονιστούν οι ενέργειές μας, με λίγα λόγια η πορεία μας προς στόχους κοινούς και επάλληλους.

Στον παραδοσιακό χώρο το άτομο στην καθημερινή του ζωή, εκπληρώνοντας τις υποχρεώσεις του προς την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκει, δικαιωνόταν από τους άλλους και έτσι έτρεφε την αυτοεκτίμησή του. Με βάση τις ίδιες δηλαδή ενέργειες ικανοποιούσε και τις δικές του ανάγκες και τις ανάγκες των άλλων. Τότε στο παραδοσιακό εκείνο πλαίσιο, οι υποχρεώσεις στους άλλους ήταν συνυφασμένες με την ικανοποίηση και προσωπικών αναγκών. Ο κοινός σκοπός, η

έλλειψη εναλλακτικών λύσεων και η αλληλεπίδραση που χαρακτηρίζει την παραδοσιακή οικογένεια, έδινε εντελώς διαφορετική χροιά στην έννοια των υποχρεώσεων. Η θυσία ατομικών επιθυμιών απέβλεπε στην ικανοποίηση των αναγκών της ομάδας, άρα τελικά και του ίδιου του ατόμου. Ενώ δηλαδή βραχυπρόθεσμα το άτομο πολλές φορές αναγκαζόταν να θυσιάσει τις δικές του επιθυμίες, μακροπρόθεσμα η πράξη του αυτή, ήταν για το συμφέρον του.

Όταν κανείς αναλαμβάνει υποχρεώσεις για συγκεκριμένους στόχους, τους οποίους δεν αμφισβητεί, είναι επόμενο να μη βαρυγκομάει, να μην αισθάνεται καταπιεσμένος και λεηλατημένος. Όσο δύσκολο κι αν είναι το έργο που αναλαμβάνει, το βγάζει πέρα. Αντλεί αντοχή από το γεγονός ότι ξέρει γιατί το κάνει. Οι ηθικές και ψυχολογικές απολαβές του πηγάζουν από τις δικές του επιλογές, για τις οποίες είναι απόλυτα σίγουρος και δεν τις αμφισβητεί.

Η σύγκριση του παραδοσιακού τρόπου ζωής με τις σημερινές συνθήκες βοηθάει να καταλάβουμε, το πως εμείς σήμερα αισθανόμαστε ως μέλη της οικογένειας όταν αναλαμβάνουμε υποχρεώσεις και ευθύνες όταν *"θυσιζόμαστε"*. Σήμερα βαρυγκομούμε, αισθανόμαστε αδικημένοι, καταπιεσμένοι, όποιο ρόλο και αν έχουμε μέσα στην οικογένεια. Αντρες, γυναίκες και παιδιά νιώθουν συχνά προδομένοι κυρίως από πρόσωπα που αισθάνονται πιο κοντινά ή που θα περίμεναν να τους υποστηρίξουν και να τους συμπαρασταθούν περισσότερο. Πως όμως, είναι δυνατόν, όλοι να είμαστε θύματα; Και τότε ποιός είναι ο θύτης; Αφού όλοι αισθάνονται καταπιεσμένοι, ποιός είναι ο καταπιεστής; Πώς γίνεται όλοι μέσα στην οικογένεια και ο άντρας και η γυναίκα και τα παιδιά να αισθάνονται καταπιεσμένοι; Κάτι άλλο θα πρέπει να συμβαίνει. Κάτω από τις σημερινές συνθήκες στα πλαίσια της καταναλωτικής οικογένειας; η έλλειψη ή η αμφισβήτηση του κοινού τελικού στόχου, δημιουργεί την αίσθηση της καταπίεσης. Όταν αναλαμβάνουν υποχρεώσεις και ευθύνες *"για χάρη τους"* αισθάνονται ότι *"θυσιάζουν"* τις προσωπικές τους επιθυμίες. Άρα συμβιβάζονται. Ο συμβιβασμός δεν μπορεί παρά να δημιουργεί την αίσθηση της αδικίας. Οι σχέσεις φαίνεται να

οδηγούνται σε αδιέξοδο γιατί αισθανόμαστε ότι "ή θα κάνω αυτό που θες εσύ, οπότε δεν θα κάνω αυτό που θέλω εγώ, και επομένως θα καταπιεστώ, ή θα κάνω αυτό που θέλω εγώ, άρα δεν θα κάνεις αυτό που θέλεις εσύ και θα καταπιεστείς εσύ". Ετσι δεν είναι περίεργο που μέσα στις οικογένειες αναπτύσσεται εμπόλεμη κατάσταση. (Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, ΧΑΡΙΣ Δ.ΚΑΤΑΚΗ)

Στον παραδοσιακό χώρο, δεν υπήρχε τόσο ριζικός διαχωρισμός συμφερόντων. Οι προτροπές, οι συμβουλές, η καθοδήγηση γινόταν αποδεκτές, δεν προκαλούσαν διαφορές, αφού το καλό του ενός ήταν καλό για όλους. Σήμερα οι ίδιες ενέργειες, οι συμβουλές, οι προτροπές, οι παρατηρήσεις, ερμηνεύονται σαν έλεγχος, επέμβαση στη ζωή του άλλου, καταπίεση. Μετά από όλα αυτά δημιουργείται η αίσθηση ότι οι οικογενειακοί δεσμοί γίνονται δεσμά, τα οποία πρέπει οπωσδήποτε να αποφευχθούν. Η δέσμευση όμως είναι μια θετική έννοια, γιατί ταυτίζεται με την πορεία που ακολουθείται. Πρέπει να δεσμεύεται κανείς με κάτι για να έχει τη διάθεση και το κουράγιο να αγωνιστεί.: «Η έννοια δέσμευση υπονοεί σύνδεσμο με κάτι "έξω από 'σένα". Όταν όμως το "έξω από 'σένα" είναι οι δικοί σου άνθρωποι και όσα κατά τη γνώμη τους έχουν αξία στη ζωή, πρέπει: ή να δεχτείς τη γνώμη τους, οπότε αισθάνεσαι καταπιεσμένος, γιατί δεν έκανες αυτά που ήθελες εσύ, ή να απελευθερωθείς να αποδεσμευτείς, οπότε αισθάνεσαι ένα τεράστιο κενό. Γιατί τελικά απαρνήθηκες μαζί με αυτούς και τις αξίες τους και δεν ξέρεις με τι να τις αντικαταστήσεις. Χωρίς ξεκάθαρες αξίες, λοιπόν, και χωρίς τους δικούς σου ανθρώπους τι απομένει;» (Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, Εκδόσεις "Κέδρος", 1984, σελ.61, ΧΑΡΙΣ Δ.ΚΑΤΑΚΗ)

β ΠΥΡΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

"Ο κώδικας για την κατανόηση της μετάβασης από την παραδοσιακή οικογένεια στην αστική της μορφή βρίσκεται στη διαφορά των απαντήσεων που μας έδωσαν: ο

γέρο Ηπειρώτης και ο γιός του σχετικά με το σκοπό του γάμου. Ενώ για τον ένα ο προορισμός της ζωής του ταυτιζόταν με τη δημιουργία οικογένειας, για τον άλλο ο προορισμός ταυτίστηκε με τον προορισμό ενός άλλου μέλους της οικογένειας, του παιδιού. Για τον παραδοσιακό, δηλαδή, άνθρωπο, όλοι οι στόχοι και όλες οι εκδηλώσεις της ζωής του συνδέονταν με μια ολόκληρη ανθρώπινη ομάδα, χωρίς όμως η υπόστασή του και ο βασικός προορισμός να συνδέονται με συγκεκριμένα πρόσωπα μέσα στην οικογένεια. Η ύπαρξη της οικογενειακής ομάδας και μόνο έφτανε για να δίνει νόημα και σιγουριά στη ζωή του". (Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, Εκδόσεις "Κέδρος", 1984, σελ.62, ΧΑΡΙΣ Δ.ΚΑΤΑΚΗ)

Αντίθετα, στην αστική οικογένεια ένα μέλος της, το παιδί, αποκτά ξαφνικά ρόλο πρωταρχικό. Πάνω σε αυτό βασίζεται ο γάμος και η δημιουργία της οικογένειας. Οι επιδιώξεις και οι φιλοδοξίες δύο ανθρώπων που αποφασίζουν να ζήσουν μαζί, εναποτίθενται τελικά σε ένα τρίτο, στο παιδί. Δύο άνθρωποι, δηλαδή ενώνουν τις ζωές τους με σκοπό να εκπληρωθούν οι στόχοι ενός τρίτου. Είναι φανερό, ότι χωρίς την ύπαρξη αυτού του παιδιού δεν υπάρχει λόγος για τη συμβίωση των γονιών. Το παιδί δηλαδή αποτελεί την κεντρική κολώνα η οποία στηρίζει το οικοδόμημα του γάμου και της οικογένειας. Αναρωτιέται κανείς, μήπως η τόσο συχνή αίσθηση της καταπίεσης συνδέεται κάπως με τη θέση που είχαν οι γονείς, σαν παιδιά μέσα στην οικογένειά τους.

Φαίνεται πως η παιδοκεντρική αυτή αντίληψη του γάμου και της οικογένειας εξυπηρέτησε τη βασική ανάγκη για τη σταθεροποίηση της οικογενειακής ενότητας, σε μια εποχή που οι καινούργιες συνθήκες ζωής την απειλούσαν με διάλυση.

Γιατί ποιος άλλος κοινός σκοπός θα μπορούσε να στηρίζει την οικογένεια της καταναλωτικής εποχής παρά η ύπαρξη του παιδιού και η προσπάθεια των γονιών να προσφέρουν πάση θυσία τα μέσα για την πρόοδό του. Στον αστικό χώρο ο τρόπος παραγωγής των αγαθών απαιτεί την ένταξη των μελών της οικογένειας σε διάφορες και διαφορετικές κοινωνικές ομάδες, με ξεχωριστούς στόχους και επιδιώξεις. Επιπλέον η σύνδεση ανάμεσα σε αυτές τις κοινωνικές ομάδες είναι από χαλαρή ως

ανύπαρκτη και πολλές φορές ανταγωνιστική. Η παιδοκεντρική μορφή της οικογένειας, που συχνά αναφέρεται και ως πυρηνική, χαρακτηριστική της βιομηχανικής εποχής, δημιουργήθηκε σε περίοδο θεμελιωδών ανακατατάξεων που σχετίζονται με την αλλαγή του τρόπου παραγωγής των αγαθών.

Αν και η παιδοκεντρική μορφή της οικογένειας αποτελεί παγκόσμιο φαινόμενο, θεωρείται απαραίτητο να διαπιστωθούν και να μελετηθούν οι ιδιαιτερότητες της ελληνικής αστικής οικογένειας. Στις αρχές του 1970 και με βάση ορισμένες τεχνικές, εξετάστηκαν αθηναϊκές οικογένειες με σκοπό να διερευνηθούν οι αντιλήψεις των μελών τους για την οικογένεια και για τη συναλλαγή ανάμεσά τους. (ΚΑΤΑΚΙΣ, 1976). Στις συνεντεύξεις οι γονείς ηλικίας από 35-45 χρόνων ρωτήθηκαν *"γιατί παντρεύτηκαν"*. Χαρακτηριστικά απαντούσαν ότι *"βασική τους επιδίωξη ήταν να μορφώσουν τα παιδιά τους για να γίνουν χρήσιμοι άνθρωποι στην κοινωνία"*. (Οι τρεις ταυτότητες της Ελληνικής Οικογένειας, Εκδόσεις "Κέδρος", 1984, σελ.63, ΧΑΡΙΣ Δ.ΚΑΤΑΚΗ)

Υ ΤΟ ΝΕΟ ΖΕΥΓΑΡΙ

Τα τελευταία χρόνια ο γάμος και η δημιουργία της οικογένειας έπαψαν να θεωρούνται ο προορισμός του ανθρώπου. Αυτό που ενδιαφέρει είναι να δημιουργηθεί ανάμεσα στους δύο συντρόφους μια καλή σχέση, η οποία να βασίζεται στην ισότητα, στην ειλικρίνεια και στην κατανόηση.

Ο μοναδικός λόγος για το μελλοντικό τους γάμο είναι η δημιουργία καλής σχέσης. Η σχέση με άλλα λόγια, η συναλλαγή και η επικοινωνία, από μέσο που είναι για την επίτευξη επιδιώξεων, μετατρέπεται σε αυτοσκοπό. Αλλά πέρα από την έμφαση που δίνουν τα νέα ζευγάρια στη σχέση, ενδιαφέρονται σχεδόν αποκλειστικά για τη μικρότερη μονάδα, ένα μικρότερο κύτταρο, το ζευγάρι. Τους απασχολεί τόσο πολύ η δημιουργία μιας λειτουργικής σχέσης μεταξύ τους, ώστε να

δίνουν στην απόκτηση παιδιών δευτερεύουσα σημασία. Παρατηρείται δηλαδή μια τάση για περαιτέρω συρρίκνωση της οικογενειακής μονάδας. Ταυτόχρονα όμως επιβιώνουν οι δύο άλλες μορφές οικογένειας, η παραδοσιακή και η πυρηνική. Ενω δηλαδή, οι νέοι αγωνίζονται να τοποθετήσουν το θέμα γάμος και οικογένεια σε νέες βάσεις, διατηρούν μέσα τους ζωντανά βιώματα, τα οποία συνδέονται με τις δύο προηγούμενες μορφές της οικογένειας.

Τρεις γενιές αντιλαμβάνονται το σκοπό για την ύπαρξη της οικογένειας με τρόπο ριζικά διαφορετικό. Όταν αναθεωρείται ο σκοπός για τον οποίο υπάρχει μια ανθρώπινη ομάδα, αλλάζει ριζικά και η μορφή της. Οι επιμέρους αντιλήψεις, ενέργειες και αλληλεπιδράσεις των μελών της διαφοροποιούνται και αναθεωρούνται. Η αναθεώρηση του σκοπού για τη δημιουργία της οικογένειας συνδέεται και τελικά οδηγεί σε βασικές ανακατατάξεις που αφορούν τις αξίες, τους ρόλους και τους κανόνες συμπεριφοράς. Ο σκοπός, δηλαδή, δίνει την κύρια κατεύθυνση και επιπλέον καθορίζει ποιοί συγκεκριμένοι στόχοι θα επιτευχθούν μέσα στην οικογένεια.

B

ΠΡΟΣΩΠΑ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

1. ΜΗΤΕΡΑ

Μέσα σε κάθε οικογένεια η μητέρα ασκεί πρωταρχικό ρόλο. Είναι το πρόσωπο που περισσότερο από κάθε άλλο συνδέεται με το παιδί. Πρόκειται για δεσμό φυσικό και ισχυρό. Το παιδί εξαρτάται άμεσα από τη μητέρα του, όχι μόνο πριν τη γέννησή του, αλλά και πολύ χρόνο μετά από αυτή. Τρέφεται από αυτήν υλικά και πνευματικά. Πίνει το λευκό της αίμα, το γάλα της και αναπτύσσεται κάτω από την αγάπη, τη στοργή και την προστασία της.

Η μητέρα αγαπά το παιδί περισσότερο ίσως, από τον πατέρα του. Ανάμεσα σ' εκείνη και το νέο άνθρωπο δημιουργείται ένα αξιόλογο συναισθηματικό κλίμα που ευνοεί την άνθηση πολλών πνευματικών δυνάμεων και αρετών. Η μέχρι θυσίας αγάπη της μητέρας για το παιδί, δίνει στη ζωή της ένα υψηλό νόημα. Η μητέρα δίνει το παν, με μόνη ανταμοιβή την ευτυχία του παιδιού της. Η αγάπη της μητέρας προς το παιδί αποτελεί στοιχείο αναγκαίο για την ψυχική του ανάπτυξη. Το συναισθηματικό κλίμα που δημιουργείται ανάμεσα στη μητέρα και στο παιδί συμβαίνει στην ψυχική ανάπτυξη του νέου ανθρώπου. Είναι η πρώτη πνευματική τροφή που δέχεται το παιδί από το περιβάλλον του, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι οι περισσότερες μητέρες είναι τρυφερές και αφοσιωμένες. Το παιδί για τη μητέρα είναι ένα πρόσωπο ενδιαφέροντος. Το κίνητρο αυτό κάνει τη μητέρα να του προσφέρει ένα κόσμο εμπειριών, ζωντανών, πλούσιων και ποικίλων κατά την έκφραση του R.SPITZ (*Η ψυχολογία του παιδιού*, Αθήνα, 1987, σελ. 66, ΚΡΑΣΑΝΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ)

Στην προσφορά αυτή ανταποκρίνεται το παιδί με ένα συναίσθημα ευαρέσκειας, αναγκαίο για την πνευματική του ανάπτυξη. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η σχέση αυτή ποικίλει, επειδή η μια μητέρα διαφέρει από την άλλη, αλλά και επειδή η ίδια μητέρα εμφανίζεται διαφορετική από τη μια μέρα στην άλλη, ανάλογα πάντα με τα προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει. Αλλά και ο ίδιος ο χαρακτήρας του παιδιού επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό τη σχέση του με την μητέρα.

Βασικά οι σχέσεις μητέρας - παιδιού ξεκινούν από την ψυχολογία της μητέρας, η οποία τη σημερινή εποχή είναι κεκορεσμένη. Στην ψυχολογία αυτή το παιδί απαντά διαμορφώνοντας τη δική του ψυχολογία. Ένα βασικό υπόστρωμα επίσης, αποτελούν τα ποικίλα παιδικά της βιώματα, οι σχέσεις των δικών της γονέων, οι σχέσεις με τα αδέρφια της. Ακολουθεί το μεγάλο κεφάλαιο της συζυγικής ζωής και των ικανοποιήσεων ή διαψεύσεων που αυτή προσφέρει. Αν είναι εργαζόμενη βασικό ρόλο παίζει η παραδοχή ή η απορριψη αυτής της δραστηριότητας και τα συνυφασμένα με αυτήν προβλήματα και ιδανικά.

Τέλος η μόρφωσή της ή το ανικανοποίητο ημιτελούς μορφώσεως ο τρόπος γενικά της ζωής της, αποτελούν αναπόσπαστα στοιχεία της ψυχολογίας της. Όλος αυτός ο ψυχικός βίος διαμορφώνει τη στάση της σύγχρονης μητέρας απέναντι στο παιδί της και από τη στάση αυτή οργανώνονται οι σχέσεις μαζί του: Θετικές, αβίαστες, σωστές.

- Αν η μητέρα δεν έχει αποτελεματωθεί στη δικιά της ψυχολογία.
- Αν δέχτηκε τη μητρότητα, ώριμα, σαν χαρούμενο συμβάν σαν ικανοποίηση δικής της ανάγκης, σαν προσφορά που τη γεμίζει.
- Αν είναι σε θέση να ελέγχει και να ξεπερνά τα αναπόφευκτα μικροπροβλήματα της καθημερινής κοινής ζωής.

Είναι, λοιπόν δύσκολες οι προϋποθέσεις για επιτυχή μητρότητα. Γι' αυτό και οι σχέσεις μητέρας και παιδιού στις μέρες μας, σ' ένα σημαντικό ποσοστό,

παίρνουν διάφορα σχήματα. Χωρίς να είναι δυνατόν, σε ψυχολογικά θέματα αυτής της μορφής, να γίνονται γενικεύσεις θα μπορούσαν να διατυπωθούν ορισμένα τύποι μητέρων. (*Σύγχρονα Θέματα Οικογενειακής Ψυχολογίας*, Αθήνα, 1972, σελ. 54-59, FERNNDE ISEMBERT, ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ)

1. ΥΠΕΡΠΡΟΣΤΑΤΕΥΤΙΚΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ

Ανήκουν στις ανήσυχες, αγχώδεις μητέρες. Ασχολούνται συνεχώς με τα παιδιά τους, και έχουν οργανωμένο μηχανισμό δικιολογίας: είναι μικρά (ανεξάρτητα από ηλικία), δεν ξέρουν, διατρέχουν πολλούς κινδύνους, θα πέσουν, θα χτυπήσουν, θα ξεσκεπαστούν τη νύχτα, θα πάρουν μικρόβια. Στις συμβουλευτικές συναντήσεις με ειδικούς ζητούν γνώμη, μα σπάνια πείθονται απ' αυτή. «*Ξέρετε, το παιδί μου το ξέρω καλά. Αν αλλάξω τακτική όπως μου προτείνεται θα το χάσω...*». Έτσι η τροφή του παιδιού είναι σχολαστικά οργανωμένη, κανείς άλλος δεν είναι ικανός να αντικαταστήσει τη μητέρα του παιδιού αυτού. Τη νύχτα η επαγρύπνηση είναι διαρκής, μην κρυώνει το παιδί, μην πέσει κ.ά. Και όταν αρχίσει η φοίτηση στο σχολείο χίλιοι κίνδυνοι απειλούν το παιδί, μην το κτυπήσει ο συμμαθητής του, μην πιεί κρύο νερό ιδρωμένο, μη βγει το διάλλειμα χωρίς παλτό. Σ' ότι αφορά την απόδοση στα μαθήματα ο δάσκαλος συχνά δεν το βοηθά, το αδικεί, δεν το επαινεί, δεν το προσέχει. Στο σπίτι η σχολική εργασία, γίνεται άγχος μητέρας και παιδιού. Μαζί διαβάζουν, μαζί γράφουν, μαζί αποστηθίζουν. Η ίδια υπερπροστατευτική στάση επεκτείνεται και στην εφηβική ηλικία και πιο πέρα — το χειρότερο — στη συζυγική ζωή του *"αιώνιου παιδιού"* που η συνεχής προστασία της μητέρας δεν αφήνει να ωριμάσει.

Στη βαθύτερη ψυχολογία των υπερπροστατευτικών μητέρων, βρίσκονται συχνά απωθημένα παιδικά βιώματα, κενά, διαφεύσεις συζυγικής ζωής. Η συνεχής απασχόληση με το παιδί είναι ο μοναδικός τρόπος ικανοποίησης της ψυχολογίας

της μητέρας. Είναι ανάγκη δική της και όχι του παιδιού. Οι υπερπροστατευτικές μητέρες, συχνά απομακρύνουν τον πατέρα από την φροντίδα του παιδιού, είτε γιατί δεν του αναγνωρίζουν το ίδιο μέτρο ενδιαφέροντος, είτε γιατί θέλουν να επηρεάσουν το παιδί τους προς τι δικές τους κατευθύνσεις.

2. ΑΠΟΡΡΙΠΤΙΚΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ

Δεν θέλουν να παραδεχτούν στη βαθύτερη φυσικά ψυχολογία τους: και όχι στην επιφανειακή, πως είναι μητέρες. Πως έχουν ευθύνες, πως έχουν παιδιά. Απορρίπτουν τη μητρότητα για διάφορους λόγους, εξακολουθούν να έχουν παιδική προσωπικότητα, δεν έχουν την ψυχολογική ωριμότητα της ηλικίας τους. το παιδί ήρθε πολύ νωρίς στη συζυγική τους ζωή και δεν πρόλαβαν να ζήσουν ή να ψυχαγωγηθούν, να γνωριστούν με τον σύζυγό τους, να οργανώσουν το νοικοκυριό τους. Γεννήθηκε αγόρι ενώ προτιμούσαν κορίτσι ή το αντίθετο. Δεν είναι τόσο όμορφο, χαριτωμένο, έξυπνο όσο περίμεναν και οραματίζονταν.

Οι απορριπτικές μητέρες μπορεί να είναι αδιάφορες προς το παιδί — το ακουμπούν συνήθως σε τρίτα πρόσωπα — ή επιθετικές. Αλλοτε δημιουργούν τον τύπο της υπερπροστατευτικής μητέρας, γιατί πιέζονται από την ανάγκη να εξιλεωθούν για την υποσυνείδητη απορριπτική τους διάθεση. Απορριπτικές μητέρες είναι συχνά και οι επιστήμονες που ανδροφέρνουν, ή θεωρούν πως το παιδί τις στερεί από πολύτιμο χρόνο μελέτης, και επαγγελματικής εξέλιξης.

3. ΑΠΑΙΤΗΤΙΚΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ

Είναι μητέρες φιλόδοξες με αυξημένες πάντα αξιώσεις οραματισμούς και

προσδοκίες. Ανικανοποίητες πάντα από κάθε καλή επίδοση του παιδιού, που μπορούσε να είναι καλύτερη. Τις συναντάμε ιδιαίτερα στα παιδιά που φοιτούν ήδη στο σχολείο. Οι δάσκαλοι, δίνουν στη μητέρα πολύ καλή εικόνα του παιδιού: προσέχει, εργάζεται, παίζει σαν παιδί. Μα η απαιτητική μητέρα είναι ανικανοποίητη. Είτε γιατί δε λείπουν οι συγκρίσεις με άλλο φιλικό παιδί, που είναι πάντα καλύτερο. Είτε γιατί ο αδελφός, η αδελφή διαβάζουν πολύ περισσότερες ώρες. Είτε γιατί η ίδια και ο άνδρας της ήταν υποδείγματα άριστων μαθητών. Πολλές μητέρες είναι απαιτητικές και πιέζουν το παιδί να αποδώσει πάνω και πέρα από τις δυνάμεις του. Προεκτάσεις της δικής τους ψυχολογίας. Ανικανοποίητο παρελθόν δικό τους, που πρέπει να εξισορροπηθεί με ικανοποιητικό μέλλον διαμέσου του παιδιού.

4. ΑΜΦΙΘΥΜΙΚΕΣ ΜΗΤΕΡΕΣ

Είναι οι μητέρες που παρουσιάζουν μεταπτώσεις στη συμπεριφορά τους με τα παιδιά. Άλλοτε είναι υπέρμετρα τρυφερές με υπερβολικά χάδια, άλλοτε επιθετικές με τιμωρίες χωρίς λόγο και ξύλο. Οι αντιθέσεις αυτές παρουσιάζονται κατά περιόδους ή και την ίδια μέρα κι εδώ η αιτία πρέπει να αναζητηθεί στη βαθύτερη ψυχολογία της μητέρας, στα δικά της βιώματα, στην προϊστορία της. Ως προς τις σχέσεις με το παιδί, αυτονόητο είναι, πως δεν μπορεί να είναι σταθερές, σίγουρες και κατά συνέπεια όχι θετικές.

5. ΜΗΤΕΡΕΣ ΜΠΟΕΜ, ΚΟΣΜΙΚΕΣ

Νεαρές συνήθως, με πολλά μικρά παιδιά. Τα κυκλοφορούν από τον πρώτο μήνα της γέννησής τους σε εκδρομές, εκδηλώσεις, συντροφίες. Έχουν διαβάσει μερικά

πράγματα από τα σύγχρονα δεδομένα της ψυχολογίας και της παιδαγωγικής. Και συνήθως τα κακοποιούν αγρίως. Παίρνουν ό,τι νομίζουν πως τις συμφέρει και ξεχνούν ο,τιδήποτε θα ήταν ξένο προς τις δικές τους διαθέσεις (π.χ. το παιδί είναι ανάγκη να ανεξαρτητοποιηθεί μεθοδικά από τους γονείς). Οι μητέρες αυτές τα αφήνουν πολύ μικρά μόνα τους το βράδυ στο σπίτι, γιατί γι' αυτές ισχύει η λογική αυτή.

6. ΜΗΤΕΡΕΣ ΑΝΩΡΙΜΕΣ

Είναι όσες δεν έχουν ξεπεράσει τη δική τους παιδική ηλικία. Φέρνουν το παιδί στον κόσμο και το επανατοποθετούν στη μαμά. Είναι ντελικάτες, αβέβαιες, ανεύθυνες. Ωραίο το να έχει κανείς παιδί και να παίζει μαζί του σαν κούκλα. Μα πόσο δύσκολο να το μεγαλώνει, να έχει τις ευθύνες τους. Συνήθως οι μητέρες αυτού του τύπου είναι προσκολλημένες στις δικές τους μητέρες, που πιθανώς είναι νέες γιαγιάδες, με πολλή έννοια τόσο για το εγγόνι όσο και για το ίδιο το παιδί τους. Δεν το άφησαν ποτέ να καταλάβει πως είναι μεγάλη, πως πρέπει να έχει ευθύνη των δικών της προβλημάτων.

Σε περιπτώσεις συζητήσεως θεμάτων σχετικών με την ψυχολογία ή τις δυσκολίες του εγγονιού, η γιαγιά είναι εκείνη που παρουσιάζεται. Και να αναζητηθεί επιτέλους η μητέρα του παιδιού, σπάνια παίρνει το λόγο, γιατί προλαβαίνει πάντα η γιαγιά να απαντήσει στο κάθε τι που αφορά το παιδί, εφόσον εκείνη ξέρει καλύτερα από τη μητέρα του.

7. ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ - ΜΗ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΜΗΤΕΡΑ

Υπάρχει ένας διαχωρισμός που αφορά τις μητέρες. Είναι η μη εργαζόμενη

μητέρα και η εργαζόμενη μητέρα. Είναι βασικό χαρακτηριστικό και βασική ιδιότητα που παίζει ρόλο στην ψυχοσύνθεση της γυναίκας.

7α. ΜΗ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΜΗΤΕΡΑ

Θα δούμε τη μη εργαζόμενη μητέρα, έξω από το σπίτι και πως αισθάνεται. Πρέπει να πούμε πως υπάρχει ένα ποσοστό μη εργαζόμενων, που είναι ευχαριστημένες από το ρόλο τους, που το περιεχόμενό τους είναι η οικογένειά τους, ο άντρας τους, τα παιδιά τους, που προσφέρουν τη ζεστασιά τους, την ακτινοβολία τους, τη στοργή τους μέσα στο σπίτι και κατά κάποιο τρόπο δε ζητούν τίποτα περισσότερο. *"Αυτόν τον τύπο γυναίκας τον είδαμε γύρω στο 15% με 20% (σύμφωνα με σχετική έρευνα που έγινε στη Σχολή Γονέων και αναφέρεται στο βιβλίο της ΜΑΡΙΑΣ ΧΟΥΡΔΚΗ, "Οικογενειακή Ψυχολογία", σελ. 297. Είναι ευτυχείς πραγματικά και τις σεβόμαστε. Τις βλέπουμε σαν ένα ποσοστό ανθρώπινου πληθυσμού που χειρίζεται τα θέματά του χωρίς να είναι ούτε για τους άλλους κουραστικοί, ούτε για τον εαυτό τους. Επομένως τους δεχόμαστε".*

Σύμφωνα με την έρευνα αυτή το υπόλοιπο 80% περίπου, είναι μητέρες μη εργαζόμενες, που δεν είναι ευχαριστημένες, δεν είναι ικανοποιημένες, δεν είναι πλήρεις με αυτή τη θέση που τους έχει δώσει η κοινωνία. Το μεγάλο αυτό ποσοστό προκάλεσε έκπληξη στους ψυχολογικούς κύκλους όταν άρχισαν να μελετούν το φαινόμενο αυτό από πιο κοντά. Επικρατούσε η εντύπωση πως η εργαζόμενη μητέρα ήταν εκείνη που έχει τα προβλήματα και τις δυσκολίες. Η μη εργαζόμενη έχει όλο το χρόνο δικό της και το δικαίωμα, υποτίθεται να τον διαθέσει όπως θέλει.

Όταν μελέτησαν τα παιδιά των εργαζόμενων μητέρων νόμιζαν πως εκεί θα υπήρχαν περισσότερα προβλήματα από όσα στις μη εργαζόμενες. Η έκπληξη ήταν μεγάλη όταν διαπίστωσαν ότι τα παιδιά των μη εργαζόμενων μητέρων είχαν περισσότερα ψυχολογικά προβλήματα από ότι των εργαζόμενων. Η διαπίστωση αυτή

έδωσε ικανοποίηση στις εργαζόμενες μητέρες, οι οποίες αισθάνονταν ενοχή, γιατί εργαζόνταν και άφηναν τα παιδιά τους.

Η νεύρωση της νοικοκυράς υπάρχει στη μη εργαζόμενη μητέρα, σ' αυτά τα αεικίνητα πλάσματα που είναι οι εργαζόμενες μητέρες. Συνεχώς ασχολούνται με κάτι και δεν ησυχάζουν. Πρέπει να βασανίζονται, γιατί τότε έχουν δικαίωμα να βασανίζουν και τους άλλους. Είναι δύο έννοιες μαζί, σαδισμός και μαζοχισμός. Αυτό το νευρωτικό στοιχείο, δεσπόζει στην περίπτωση αυτή.

Απασχολούνται συνεχώς μέσα στο σπίτι τους και δε θέλουν να δείχνουν πως χρειάζονται βοήθεια, παρόλο που αυτό θα έλυνε το πρόβλημά τους: Γιατί κατά βάθος δε θέλουν να το λύσουν το πρόβλημα αυτό, γιατί θέλουν να παρουσιάζονται σαν θύματα. αυτή η πλευρά του θύματος τις εξυπηρετεί και τη θέλουν. Αν τις βγάλει κανείς από αυτή την εικόνα, τους αφαιρεί όλο το οικοδόμημα της ψυχολογίας τους.

Αυτή είναι η μια πλευρά της νεύρωσης της νοικοκυράς. Η άλλη είναι οι τρόποι που εκδηλώνεται η νεύρωση. Είναι η μανία της καθαριότητας, "*αρρώστεια*" της εποχής μας. Σπίτια που αστράφτουν, που ντρέπεσαι να πατήσεις, να μπεις μέσα. Αυτά δείχνουν πως υπάρχει νευρωσική διάθεση. Είναι υπερβολή που δεν τη βλέπει κανείς σε μια φυσιολογική κατάσταση όπου όλα είναι μελετημένα. Οι αρχιοί Έλληνες μιλούσαν για την αρμονία και το ρυθμό στη φύση. Δεν υπάρχει εκεί τίποτα το εξεζητημένο, το τραβηγμένο, το υπερβολικό. Η υπερβολή είναι αντιψυχολογικό στοιχείο, αντίθετο προς την ισορροπία του ατόμου. Έτσι η υπερβολική καθαριότητα είναι ένας φραγμός ψυχολογίας, μια αναστολή, ένα μπλοκάρισμα. Καλό είναι, λοιπόν, να γίνεται ένας έλεγχος ψυχολογικός για να διαπιστωθεί που οδηγεί αυτή η μανία, η οποία κάνει τα μέλη της οικογένειας σκλάβους του σπιτιού και έτσι υποφέρει ολόκληρη η ψυχολογία της οικογένειας. Η κατάσταση αυτή θα πρέπει να ελεγχθεί γιατί βασίζεται στην ανάγκη του ανθρώπου να βασανίζει τον άλλο διαμέσου του εαυτού του.

Μια άλλη μορφή νεύρωσης είναι η μανία για την τελειότητα. Νεύρωση που στο εξωτερικό είναι συνηθισμένη και πολυσυζητημένη. Ο τελειοκρατισμός, όπως λέμε Perfectionismen, η μανία για τελειότητα. Πολλοί το ονομάζουν σύμπλεγμα ανωτερότητας - τελειότητας, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για καλλιτέχνες είναι στοιχείο θετικό. Για τη νοικοκυρά όμως που δεν είναι το επάγγελμά της είναι μια κατάθλιψη, μια νεύρωση που πρέπει να την προλάβει.

Πολλές μητέρες μεταφέρουν αυτή τη στάση στα παιδιά τους. Θέλουν να είναι από μικρά καθώς πρέπει, να είναι καθαρά, να κάθονται όμορφα, να τρώνε ευγενικά, να συζητούν καλά, κλπ.

Παρατηρήθηκε ότι τα παιδιά, των γονέων που έχουν αυτή την τάση της τελειότητας, υποφέρουν και δημιουργούν ποικίλα προβλήματα άμυνας. Η τελειοκρατία και η καλή ψυχική υγεία είναι δύο αντίθετα πράγματα. Τα περιστατικά αυτά όμως, επιδέχονται θεραπεία και αντιμετώπιση. Αυτός είναι άλλωστε ο λόγος που αναφέρονται. Μπορούν να αντιμετωπισθούν με την ειδική βοήθεια, το διάλογο, με τη συνειδητοποίηση του θέματος.

Υπάρχουν ακόμα και άλλες αποχρώσεις της νεύρωσης της νοικοκυράς, όπως είναι η υπερπροστασία προς το παιδί.

Είναι κάτι που δεν το παραδέχονται οι μητέρες. Νομίζουν όταν τους το λένε πως γίνεται με πρόθεση να απομακρυνθούν τα παιδιά απ' αυτές. Ο λόγος βέβαια δεν είναι αυτός. Η οικογένεια πρέπει να είναι ενωμένη. Ο υπερπροστατευτικός γονέας και ειδικά η μητέρα είναι συχνά ο άνθρωπος που πέρασε διαψεύσεις. Επειδή δεν είχε αυτό που θα ήθελε στην προσωπική και ατομική της ζωή ή επειδή άλλα είχε ονειρευτεί και άλλα κάνει, ή άλλα της έτυχαν από αυτά που ήθελε. Αυτά της δημιουργούν κενό μέσα της και τελικά βρίσκει τον τρόπο να το γεμίσει με το να πιστέψει πως θα βγάλει ένα παιδί ή και περισσότερα παιδιά τέλεια. Αν δεν μπορέσει η μητέρα να απαλλαγεί από την υπερπροστατευτική στάση δεν μπορεί να μεγαλώσει παιδιά σωστά. Διαιωνίζει τις καταστάσεις με τον τρόπο της, δεν τις βελτιώνει.

Η υπεπροστασία της γυναίκας περνά πολλές φορές και στο σύζυγο. Υπάρχουν γυναίκες που μεταχειρίζονται τους άνδρες τους σαν παιδιά. Τους νταντεύουν, τους φροντίζουν, δεν τους αφήνουν να ωριμάσουν. Είναι και αυτό μορφή υπεπροστασίας, είναι ανωριμότητα, είναι απωθημένα, είναι στάση παιδισμού.

Άλλες νευρώσεις της σύγχρονης νοικοκυράς είναι οι φοβίες για τα μικρόβια, υπερβολικό σαπούνισμα στα πιάτα, στα λαχανικά. Φόβος μικροβίων στο σχολείο ή όπου αλλού έρχεται σε επαφή το παιδί. Τέλος υπάρχουν νευρώσεις στις σχέσεις της γυναίκας όχι μόνο με τα παιδιά της, μα και με το σύζυγο. Είναι η εξουθενωτική σχέση που επιμένουν να έχουν μερικές γυναίκες. Έχουν βασικά ανασφάλεια, έχουν κρεμαστεί κυριολεκτικά στον άντρα τους. Από εκεί ξεπηδά και η ζήλεια. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι περιπτώσεις των γιατρών που δεν μπορούν να εξασκήσουν άνετα το επάγγελμά τους γιατί οι γυναίκες τους υποφέρουν στη σκέψη πως μπορούν να δουν άλλες γυναίκες και να συνεργαστούν μαζί τους. Είναι μια κατάσταση που πρέπει η γυναίκα να εξετάσει, να ελέγξει. Πρέπει να αφήσει τον άλλο να αισθάνεται άνετα δίπλα της, να αισθάνεται ελεύθερα. Αλλοίμονο αν μια οικογενειακή σχέση χτιστεί πάνω στην αποκλειστική ιδιοκτησία. Γιατί βέβαια αυτό πιά γίνεται ιδιοκτησία αποκλειστική. Κάνει ιδιοκτησία της έναν άνθρωπο. Αν πάρουμε τις γυναίκες του παλιού καιρού καταλαβαίνουμε τι είδους ιδιοκτησία ήταν αυτοί οι δυστυχημένοι σύζυγοι.

Για να βοηθηθεί η γυναίκα σε μια τέτοια κατάσταση, πρέπει πρώτα απ' όλα να συνειδητοποιήσει, το πρόβλημά της, τις συνθήκες ζωής της. Να αποκτήσει αυτό που λέμε αυτογνωσία. Ένα δεύτερο που πρέπει να κάνει η γυναίκα, είναι να πάψει να συγκρούεται με τον εαυτό της. Νεύρωση σημαίνει εσωτερική σύγκρουση. Να βγάλει στην επιφάνεια αυτό με το οποίο παλεύει, να βγει στην επιφάνεια αυτή τη σύγκρουση και να την αναλύσει. Οι διαψεύσεις οποιασδήποτε μορφής δημιουργούν συγκρουσιακές καταστάσεις. Είναι κλειδί για την ψυχολογία και το να έρθει στην επιφάνεια αυτό το σχήμα το συγκρουσιακό.

Η σύγχρονη νοικοκυρά πρέπει επίσης να πλατύνει τους ορίζοντές της, να μην μπαίνει πιά σε στεγανά. Τα στεγανά δεν είναι για την ψυχολογία της σύγχρονης γυναίκας. Είναι αρρώστεια της εποχής μας οι στενοί ορίζοντες. Είναι κάτι που αρχίζει από αδράνεια, φθάνει στις προσωπολατρείες, στις έμμονες ιδέες, στην άρνηση ενδιαφέροντος και συζητήσεις.

Όταν πλαταίνουν οι ορίζοντες στη γυναίκα, τότε αυτόματα γίνεται πιο ώριμη, πιο υπεύθυνη. Πραγματοποιεί κάτι που δεν γίνεται να κάνει μόνη της, μα που γίνεται όταν αποτελεί μέλος μιας ομάδας, μιας συντροφιάς, όπου αναλύει και κουβεντιάζει ένα πρόβλημα, ένα άρθρο, μια ομιλία που άκουσε, μια εφημερίδα που διάβασε. Η νοικοκυρά θα βάλει σαν πρόγραμμα να ασχολείται στο σπίτι ορισμένες ώρες και τις υπόλοιπες θα τις έχει δικές της. Είναι ανθρώπινο δικαίωμα και πρέπει να κάνει χρήση. Αντί να στενάζει κάτω από ένα βάρος, μπορεί να κάνει κάτι που την ευχαρίσκει να στραφεί προς την επαγγελματική εργασία, προς τα κοινά, όπου καταξιώνεται η προσωπικότητά της, και η αξία της σαν πολίτης.

7β. Η ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΗ ΜΗΤΕΡΑ

Όταν γίνεται η αναφορά στη γυναίκα, δεν συζητείται το θέμα της μη εργαζόμενης μόνο, αλλά και εκείνης που εργάζεται. Ακόμα και αν υποστηρίζουν ότι η μη εργαζόμενη βρίσκεται σε πλεονεκτικότερη θέση, από την άποψη ότι δεν έχει στο κεφάλι της αφεντικά, μπορεί να αισθάνεται πιο ελεύθερη, να είναι πιο ελεύθερη στις κινήσεις και στις σχέσεις της.

Όμως πως να αισθάνεται αλήθεια η εργαζόμενη μητέρα; Είναι ένα ερώτημα και κοινωνιολογικό και ατομικό ψυχολογικό. Η απάντηση δεν μπορεί να γενικευτεί αλλά εξατομικεύεται και τοποθετείται συχνά σε πλαίσια κοινωνικά και κοινωνιολογικά. ~~Αν τοποθετείται συχνά σε πλαίσια κοινωνικά και κοινωνιολογικά.~~ Αν τοποθετηθεί το ερώτημα αυτό προς την εργατική τάξη, φαίνεται πως οι γυναίκες - μητέρες ίσως δεν θα ήθελαν να εργάζονται.

Μια κατηγορία αυτών των γυναικών αισθάνεται συχνά την εργασία όχι σαν απελευθέρωση, μα σαν σκλαβιά που της επιβάλλεται, για να αντιμετωπίσει το οικονομικό πρόβλημα της οικογένειας. Αυτό για τις εργαζόμενες που δεν έχουν συνείδηση της κοινωνικής προσφοράς «είδα στην τηλεόραση ένα ντοκιμαντέρ, μια ταινία μικρού μήκους που έγινε από φίλη κοινωνιολόγο και ένα συνάδελφό της. Το ερώτημα ήταν πως αισθάνονται οι εργαζόμενες στα εργοστάσια. Πήγαν στα εργοστάσια και ρώτησαν τις γυναίκες πως αισθάνονται που εργάζονται. Το συμπέρασμα ήταν πως η εργασία στις γυναίκες αυτές ήταν σχεδόν αναγκαστική. Συχνά οι μητέρες κατηγορούσαν το σύζυγο γιατί αν εκείνος ήταν άξιος να κερδίσει περισσότερα χρήματα εκείνες δεν θα ήταν αναγκασμένες να εργάζονται. Έτσι η καλύτερη προσφορά ενός συζύγου θα ήταν να πει στη γυναίκα του να μην δουλεύει πιά. Η γυναίκα το εισπράττει αυτό σαν μια προαγωγή. Δεν έχει ακόμα ταξική συνείδηση». (Οικογενειακή Ψυχολογία, 1982, σελ. 298, ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ)

Στη μεσαία αστική τάξη, εκεί τα κίνητρα είναι διαφορετικά. Σ' αυτήν την τάξη οι γυναίκες έχουν υπεύθυνες θέσεις ή έχουν τη δική τους εργασία, είναι επιστήμονες. Εκεί τα κίνητρα είναι και οικονομικά — κανείς δεν βγάζει από το θέμα της προσωπικότητας της γυναίκας. Μ' αυτό τον τρόπο αξιοποιεί περισσότερο τις ικανότητές της, τη νοημοσύνη της, την προσωπικότητά της, την κοινωνική της προβολή, την οικογενειακή της ακόμη προβολή. Γιατί με την εργασία μπορεί να επικοινωνήσει με τον άλλο κόσμο, μπορεί να σταθεί σε ένα κύκλο που τον θέλει και σε ότι αφορά την οικογένειά της μπορεί να είναι περισσότερο αξιοπρεπής, παρά να ζητάει το χαρτζιλίκι από τον άντρα της.

Αυτή είναι και η πιο προβληματισμένη κατηγορία γυναικών που θέλει να συμβιβάσει πολλές καταστάσεις. Καλό είναι βέβαια, να θέλει να έχει η γυναίκα δικά της χρήματα, την ίδια ώρα όμως στεναχωριέται που λείπει από το σπίτι, από τα παιδιά, την ώρα που αυτά την έχουν ανάγκη.

Σήμερα τα γυναικεία σώματα μπορεί να τα θυμούνται σαν ιστορία αυτά. Ομως δεν σημαίνει πως δεν έζησαν φοβερές δυσκολίες οι πρώτες εργαζόμενες γυναίκες.

Τις θεωρούσαν ούτε λίγο, ούτε πολύ πως πάσχουν και πως θέλουν να προβάλλονται για λόγους ιδιοτροπίας και κομπλεξικούς.

Οι γυναίκες όμως σήμερα έχουν ξεκαθαρίσει τη θέση τους. Στη μεσαία ιδίως τάξη, σπάνια η γυναίκα δε θέλει να εργαστεί και αν δεν το κάνει είναι γιατί θέλει να είναι κοντά στα παιδιά της, να είναι καλή μητέρα ή γιατί ο άνδρας της δεν το θέλει, και δεν θέλει να έχουν προστριβές.

Αντίθετα οι άντρες της μεσαίας αστικής τάξης δεν έχουν ξεκαθαρίσει ακόμη τη στάση τους στο θέμα αυτό. Σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει για το πως αισθάνονται οι άντρες ως προς το θέμα της εργασίας της γυναίκας, χαρακτηριστικά είναι τα συμπεράσματα που αναφέρονται στο βιβλίο της ΜΑΡΙΑΣ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, (*Οικογενειακή Ψυχολογία*, σελ. 300).

«Το συμπέρασμα ήταν πως στην Ελλάδα ζούμε ακόμη με ανατολίτικο πνεύμα και οι άντρες δεν δέχονται σαν αξία την εργασία της γυναίκας. Την υφίστανται, δεν επαναστατούν, δεν βρίσκονται στο στάδιο που αντιμάχονται. Μέσα στις ιδιαίτερες συζητήσεις τους, ακούς τα γνωστά λόγια: "Καλύτερα να καθόντουσαν στα σπίτια τους" και "τι καταφέρνουν τώρα που εργάζονται," . Η παρουσιάζουν την όλη κίνηση γύρω από την εργασία της μητέρας σαν ουτοπία και πως η γυναίκα σιγά-σιγά θα γυρίσει στο σπίτι της. Το βλέπουν σαν φαινόμενο παροδικό. Στην Αμερική και στην Ευρώπη, έχει αρχίσει ήδη η οπισθοχώρηση στην εργασία της γυναίκας σαν νοοτροπία, σαν αντιμετώπιση της ανεργίας. Στην Ελλάδα ωστόσο ο άνδρας δεν έχει χωνέψει ακόμη την εργασία της γυναίκας».

Στις μέρες μας η εργαζόμενη γυναίκα είναι υποχρεωμένη να πετύχει στην εργασία της, γιατί είναι το προβάδισμα μιας γενιάς που θα έρθει και πρέπει να της δώσουν όλες τις προϋποθέσεις, πως πετυχαίνουν και οι γυναίκες. Αν αποτύχει η γυναίκα, είναι μέσα στα πλαίσια μιας κοινωνικής κριτικής που τελικά είναι και άδικη, την οποία όμως επικαλούνται οι εχθροί της εργασίας της γυναίκας. Ενώ η αποτυχία για έναν άνδρα δεν είναι και τόσο σπουδαίο.

Στην ανώτερη τάξη η γυναίκα θέλει να εργαστεί — όχι σε μεγάλο ποσοστό — κυρίως για να προβάλλει την προσωπικότητά της. Οικονομική άνεση υπάρχει και έτσι δεν είναι αυτό ο λόγος της εργασίας. Οι λόγοι είναι για να βοηθήσει τον άνδρα της που έχει ήδη λύσει το οικονομικό τους πρόβλημα ή για να παρουσιάσει τη δική της προσωπικότητα.

Σήμερα οι εργαζόμενες γυναίκες ανήκουν συχνά σε εύπορη κοινωνική τάξη, είναι αξιόλογες στην εργασία τους. Πολλές φορές μάλιστα στέκονται κοντά στην εργασία του άντρα τους, την αξιοποιούν και συχνά προχωρούν σε δικές τους επιχειρήσεις. Υπάρχει όμως και η εργατική τάξη που η αμοιβή γίνεται με μισθό ή με την ώρα, καθώς και η μεσαία όπου αμοιβονται με μισθό. Τον τύπο αυτό πληρωμής τον προτιμούν καθώς και την εργασία με αποκοπή, όχι όμως με ώρες. Αυτό γίνεται γιατί οι γυναίκες που θέλουν ή χρειάζονται να απουσιάζουν από τη δουλειά τους, όταν είναι με ώρες ζημιώνονται. Αυτό έχει μια δόση αλήθειας. Συχνά όμως οι γυναίκες δεν έχουν συνειδητοποιήσει τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις. Μπορεί η εργασία για τις γυναίκες να είναι λυτρωτική, να αποτελεί μια διέξοδο στα προβλήματα, συχνές όμως είναι και οι διαψεύσεις από τις εργαζόμενες γυναίκες. Πολλές φορές δεν έχουν αποφασίσει τι θα κάνουν με το δίπλωμα που θέλουν να πάρουν, είναι ανώριμες, δεν είναι αποφισμένες να δουλέψουν. Γι' αυτό θα πρέπει να προτετοίμαστούν και οι άνδρες αλλά και οι γυναίκες όσον αφορά το θέμα της εργασίας. Να πάψουν να υπάρχουν μόνο αντρικές δουλειές να αποδέχονται οι άνδρες τις γυναίκες στο χώρο εργασίας αλλά και οι γυναίκες να δέχονται τη βοήθεια του άνδρα μέσα στο σπίτι, στο νοικοκυριό, πράγμα που παλιότερα δεν ήταν και τόσο ανδροπρεπές. Ακόμα και για τους ίδιους τους δράστες ήταν υποτιμητικό.

Αλλά αυτό είναι το Status qui, το καθιερωμένο για τη δική μας εποχή, για τη νέα γενιά. Γιατί τα νέα ζευγάρια μοιράζονται τις υποχρεώσεις, έχουν απαλλαχτεί από παραδοσιακές δεσμεύσεις, είναι πιο απελευθερωμένα.

2. ΠΑΤΕΡΑΣ

Στο δύσκολο έργο της, η μητέρα έχει έναν συμπαραστάτη, τον άνδρα της και πατέρα των παιδιών της. Ολοι οι ειδικοί μελετητές αναγνωρίζουν, ότι ο πατέρας είναι η αγάπη και η ασφάλεια για τη μητέρα και απ' αυτή έμμεσα γίνεται η αγάπη και η ασφάλεια για το παιδί. Ο πατέρας παίζει ρόλο άμεσο στην ψυχική τους ανάπτυξη και μόρφωση. Πολύ γρήγορα γίνεται το πρόσωπο που ενδιαφέρει και θέλγει το παιδί. Πολύ νωρίς το παιδί συνειδητοποιεί την υπεροχή του δυνατού πατέρα, το γόητρό του, την εξουσία του. Για όλα αυτά το παιδί νιώθει υπερηφάνεια. Θέλει έναν πατέρα οδηγό, καθοδηγητή. Αυτό φυσικά αυξάνει τις υποχρεώσεις και τις ευθύνες του πατέρα μέσα στην οικογένεια. Γι' αυτό και ο ρόλος του γίνεται πιο δύσκολος, ιδιαίτερα μάλιστα από τότε που η μητέρα βγήκε στον κόσμο των επαγγελματιών.

Το παιδί δεν βλέπει στο πρόσωπο του πατέρα του μόνο τον προστάτη, τον φροντιστή, και τον τροφοδότη της οικογένειας. Τον θεωρεί ακόμα φορέα δυνάμεως, δικαιοσύνης και εξουσίας. Κοντά του νιώθει ευτυχισμένο, ασφαλές. Ανταποκρινόμενος στην πίστη αυτή, ο πατέρας πρέπει να κάνει πολλές θυσίες. Πρέπει να συνδεθεί με το παιδί φιλικά. Πρέπει να συζητά άνετα μαζί του κάθε λογής προβλήματα. Πρέπει αβίαστα, φυσικά γνήσια, απλά να μεταγγίζει τα πνευματικά αγαθά του στο παιδί που τόσο τα χρειάζεται κατά την πορεία της αναπτύξεώς του. Αντίθετα αν δείχνει διαφορία, αν απομακρύνεται από το έργο της οικογενειακής αγωγής, το βάρος πέφτει στη μητέρα με όλες τις συνέπειες της μονόπλευρης αγωγής. Μια έρευνα (διατριβή) από τον A.COLLETTE στο Πανεπιστήμιο της Λιέγης το 1957, με θέμα την εικόνα που σχηματίζουν οι έφηβοι για τον πατέρα τους, έδειξε ότι από τους 132 έφηβους που μελετήθηκαν, όσοι προέρχονταν από ανώτερα κοινωνικά στρώματα είχαν μια εικόνα για τον πατέρα τους, προπάντων φύσεως ηθικής και οικονομικής.

Οι έφηβοι που προέρχονταν από κατώτερα κοινωνικά στρώματα είχαν σχηματίσει μια άγρια εικόνα για τον πατέρα τους για τον οποίο μιλούσαν άσχημα.

Στις παλιότερες κοινωνίες η εικόνα του πατέρα ήταν διαφορετική. Ενδιαφέρον έχει αυτό που γράφει ο Αγγλος Φιλολόγος Dodds στο έργο του: *«Οι Έλληνες και το παράλογο»* όπως αναφέρει ο Νίκος Μασσανιώτης στο βιβλίο του *"Εμείς και το παιδί μας"* σελ. 97. *«Ο γήινος πατέρας δεν μπορούσε να είναι διαφορετικός από το ουράνιο αντίστοιχό του, τον Ομηρικό Δία. Είναι η κεφαλή του οίκου, ο οικείος άναξ. Η εξουσία πάνω στα παιδιά του είναι απόλυτη. Δικαιούται να τα αφήνει έκθετα, να τα διώχνει αν παραστρατήσουν. Το παιδί έχει μόνο καθήκοντα, όχι δικαιώματα.*

Οφείλει να δείχνει απόλυτη υπακοή, όση ακριβώς θα απαιτήσει αύριο από τα δικά του παιδιά. Κι όταν σπάνια το απόλυτο της πατρικής εξουσίας χρειάζεται ενίσχυση, είναι εύκολη η καταφυγή στους άγραφους νόμους και στην δεοντολογία της ηθικής σφαίρας. Το «θα κάμεις αυτό επειδή έτσι θέλω εγώ» αλλάζει «θα κάμεις έτσι επειδή είναι σωστό».

Μέσα σε αυτό το κλίμα δεν είναι δύσκολο να ενταχθεί ακόμη και ο παραλογισμός της κληρονομικής ενοχής. Η ζωή του παιδιού είναι προέκταση της ζωής του πατέρα και η ηθική ενότητα της οικογένειας επιβάλλει να κληρονομήσει τα ηθικά του χρέη ακριβώς όπως κληρονομεί την περιουσία του. Ακόμα και οι μαθητές του Χριστού Τον ρωτούσαν αν φταίει το παιδί που γεννήθηκε τυφλό ή οι γονείς του. Και το κληρονομικό μίasma απαιτεί την πληρωμή του, την τραγική κάθαρση.

Ο πατέρας έμενε μέχρι πρόσφατα έξω πò τη ζωή του παιδιού. Η διατήρηση του κύρους του, της αυθεντίας του, απαιτούσε, όπως και κατά την αρχαιότητα, απόκοσμη θεική θέση. Πράγμα που στέρησε από πολλά παιδιά τη ζεστασιά αυτής της ανεπανάληπτης σχέσης. Τα τελευταία χρόνια ο πατέρας, ευτυχώς, έχει αρχίσει να παίρνει τη σωστή θέση στο κύκλωμα της οικογένειας, μετέχει ενεργητικά στην ανατροφή του παιδιού και ο ρόλος του αυτός με τον καιρό, γίνεται όλο και πιο

σημαντικός, παίρνει τις διαστάσεις που του ανήκουν και του αξίζουν. Οι βασικές αρετές της πατριαρχικής οικογένειας εξακολουθούν αλλά δεν θα πρέπει να εκπροσωπούνται μόνο από τον πατέρα. Πρόκειται για αξίες όπως η εργατικότητα, η τάξη, η τιμιότητα, το φιλότιμο, η υπευθυνότητα. Το παράδειγμα των γονιών είναι αξιόπεραστο και ανεπανάληπτο.

Σημαντικές ιδιότητες που σχεδόν ποτέ δεν είχε στο παρελθόν και σε μικρό βαθμό έχει αρχίσει να αναπτύσσει σήμερα, είναι ο πατέρας σύντροφος, θαύμαστος και εραστής της γυναίκας του, συμπαίκτης και σύντροφος των παιδιών του, διαιτητής για κάθε οικογενειακή διαφορά.

Είναι σπουδαίες αυτές οι ιδιότητες για το παιδί, για τη μητέρα και φυσικά για τον ίδιο τον πατέρα. Παιδιά με ψυχικές διαταραχές, με σοβαρά προβλήματα συμπεριφοράς συχνά έχουν γονείς που είτε καυγαδίζουν συνεχώς είτε είναι αδιάφοροι.

Ο πατέρας που θέλει να αναθρέψει τα παιδιά του σωστά και να έχει ήρεμο οικογενειακό βίο, πρέπει να φροντίζει με στοργή και τρυφερότητα τη γυναίκα του. Ηρεμη, ευτυχισμένη μάνα δεν είναι δυνατό να μην αντιμετωπίζει σωστά το παιδί της, όσο δύσκολο και αν είναι αυτό, όσο πολύπλοκα κι αν είναι τα προβλήματά του ή πολύ περισσότερο να του δημιουργεί προβλήματα η ίδια.

Η στοργή και η τρυφερότητα, στερημένες από το ερωτικό στοιχείο είναι επιφανειακές, εγκεφαλικές κατασκευές. Φυσικά είναι καλύτερα να υπάρχουν παρά να λείπουν, αλλά δύσκολα αντέχουν στο πέρασμα του χρόνου. Όσο και αν φαίνεται περίεργο, το ερωτικό στοιχείο ανάμεσα στους παντρεμένους, έστω και αν ποτέ δεν έχει υπάρξει ή έχει από καιρό σβήσει, μπορεί να αναβιώσει, ακόμα και να δημιουργηθεί με κίνητρο τον ίδιο τον καρπό του, το παιδί. Η σωστή αποτίμηση του θεμελιακού ρόλου της μάνας στην ανατροφή του παιδιού, η συμβολή της, στο σταθερό ήρεμο, ευτυχισμένο οικογενειακό βίο, που τόσα πολλά σημαίνει για τον πατέρα-μαχητή της ζωής και πηγή ασφάλειας και συμπλήρωσης της μητέρας-εκτρέφουν σε πρώτη φάση τη συντροφικότητα, τη στοργή, την τρυφερότητα

απ' όπου γεννιέται ένας έρωτας γνήσιος, αυθόρμητος και σταθερός. Είναι αυτονόητο ότι αντίθετη συμπεριφορά, επιτιμητική, εριστική, περιφρονητική μεταξύ μπαμπά και μαμάς είναι το περιβάλλον που συντελεί στην ανάπτυξη ψυχικών προβλημάτων στο παιδί.

Το κλώτσημα της μπάλας, οι ρακέτες στην ακρογιαλιά και τόσα άλλα παιχνίδια που παίζουν σήμερα οι πατεράδες με τους γιούς και τις κόρες τους, ήταν εικόνες σπάνιες μέχρι και πριν 20 μόλις χρόνια.

Δυστυχώς, ακόμη και σήμερα, πολλοί πατέρες δεν παίζουν με τα παιδιά τους. Άλλοτε γιατί βαριούνται, αδιαφορούν πείθουν τον εαυτό τους και τους άλλους ότι είναι πολυάσχολοι ή κουρασμένοι, άλλοτε γιατί νομίζουν ότι το παιχνίδι με το παιδί υποβιβάζει τον πατρικό ρόλο. Μεγάλα λάθη όλα.

Τίποτα δε φέρνει το παιδί πιο κοντά στον πατέρα από το παιχνίδι, το γέλιο και τον καλό λόγο που αυθόρμητο βγαίνει την ώρα του παιχνιδιού.

Όχι μόνο δεν παίζουν, αλλά δεν αφιερώνουν καθόλου χρόνο στο παιδί. Η πρώτη εξήγηση είναι οικονομική. Ο σημερινός πατέρας έχει επωμισθεί περίπου όλα τα βάρη του σπιτιού, έχει την κύρια ευθύνη του οικονομικού προβλήματος.

Ο πατέρας έχει πάρει αυτόν το ρόλο του τοις μετρητοίς.

Γι' αυτό φεύγει απ' το πρωί και γυρίζει αργά το βράδυ αν έχει ελεύθερο επάγγελμα. Είναι χαρακτηριστικό το πόσο πολύ ένας, πατέρας έχει γεμίσει τις ώρες του με εργασία.

Στο θέμα αυτό σπρώχνει οπωσδήποτε η καταναλωτική κοινωνία που έχει δεσμεύσει το δυναμισμό, το χρόνο και την προσωπικότητα του σύγχρονου πατέρα. Δεν τον αφήνει να έχει ελεύθερο χρόνο, να ζήσει τις χαρές της οικογένειας όπως ο ίδιος θα ήθελε για τον εαυτό του και για τους δικούς του. Η καταναλωτική κοινωνία, λοιπόν, επηρεάζει και καθορίζει τη θέση του σύγχρονου πατέρα κοντά σ' αυτήν ας τοποθετηθεί η σύζυγος με τις μεγάλες φιλοδοξίες. Αν όμως δίπλα στη σύζυγο τοποθετηθεί μια γυναίκα που καταλαβαίνει το ρόλο του, το μόχθο του και περιορίζει όσο γίνεται τις δικές της υλικές αξιώσεις, τότε θα μπορούσε να

αλαφρώσει η θέση του. Μα η σύγχρονη γυναίκα δε δίνει συχνά αυτό το παράδειγμα.

Συνήθως θέλει και ζητάει συνέχεια γιατί και αυτή έχει εμπλακεί σ' ένα πνεύμα καταναλωτικό.

Ετσι ο πρώτος λόγος που διώχνει τον πατέρα από το σπίτι είναι οικονομικός. Η εποχή μας είναι τέτοια που πρέπει κάποιος να επωμισθεί την ευθύνη του βιοποριστικού και ο άνδρας δέχτηκε αυτή την κοινωνική ευθύνη. Ισως αποτελεί μια λύση του δικού του προσωπικού προβλήματος. Ικανοποιείται ξέροντας πως προσφέρει. Αισθάνεται δικαίωση, ικανοποίηση πως κάπως έχει λύσει το πρόβλημά του, δηλαδή το πρόβλημά του να είναι "εν τάξει" με το σπίτι του και τις υποχρεώσεις τους.

Ενας άλλος λόγος είναι η χειραφέτηση της γυναίκας. Τον παλιό καιρό, όταν πήγαινε ο άντρας σπίτι του, ήξερε πως θα βρει τη γυναίκα του αφοσιωμένη, να τον περιμένει χωρίς δεύτερη κουβέντα, αφέντης και κύριος ήταν αυτός. Εκείνη δεν είχε γνώμη. Για τα οικονομικά δεν είχε ιδέα, στα κοινωνικά το ίδιο, τα πολιτικά δεν την απασχλούσαν και όλα ήταν βολικά από πλευράς οικογενειακής ψυχολογίας. Σήμερα ο άνδρας γυρίζοντας στο σπίτι του θέλει να βλέπει στη γυναίκα του, την εικόνα του παλιού καιρού, μπορεί να την αναζητάει, αλλά δεν την βρίσκει. Αντίθετα, βρίσκει μια γυναίκα αλλιώτικη που έχει αξιώσεις, που θέλει να έχει γνώμη σε όλα, που ξέρει όλα τα πολιτικά γιατί η τηλεόραση έχει μπει μέσα στο σπίτι και τα μαθαίνει πριν από όλα. Μια γυναίκα που διαχειρίζεται τα οικονομικά άνετα και όπως αποδεικνύεται από στατιστικές πως τα 4/5 των γυναικών, κρατούν το νοικοκυριό. Όταν, λοιπόν βλέπει αυτή τη διαφοροποίηση στη γυναίκα είναι φυσικό ο άνδρας να μην αισθάνεται άνετα, γιατί δεν έχει πιά το βέτο, δεν έχει τώρα το κύρος που είχε παλιά και πρέπει να αναζητήσει άλλους τρόπους κύρους, επαφής, σχέσεων με την οικογένεια. Αυτό βέβαια δεν είναι εύκολο πράγμα. Είναι δύσκολο να αλλάξει το κατεστημένο, αλλά ο πατέρας είναι υποχρεωμένος να το κάνει γιατί αισθάνεται η ισορροπία να φεύγει κάτω από τα πόδια του. Ετσι ο σύγχρονος σύζυγος δυσκολεύεται από τη

διαμόρφωση της προσωπικότητας της γυναίκας του και παραπαίει το ρόλο του, έτσι που και η δική του προσωπικότητα βάλλεται και υποφέρει.

Στό βιβλίο του Γεώργιου Κραρσανάκη, *Ψυχολογία του παιδιού*, σελ. 70, Σύγχρονοι Ψυχολόγοι, εξετάζοντας το ρόλο του πατέρα στην ψυχική ανάπτυξη και την αγωγή του παιδιού, περιγράφουν διάφορους τύπους, ομαλούς και παθολογικούς: Οι πιο χαρακτηριστικοί τύποι πατέρων είναι:

1. **Ο ΑΠΩΝ ΠΑΤΕΡΑΣ**

Ο τύπος αυτός αναφέρεται στον πατέρα που δεν παίρνει ενεργό μέρος στην αγωγή του παιδιού. Πρόκειται για τον άνδρα που δεν μπορεί ή δεν θέλει να ανταποκριθεί στο πατρικό του καθήκοντα **ΑΙΤΙΑ** Χαρακτηρολογικά, πνευματικά, επαγγελματικά κ.ά. Μπορεί ακόμα να είναι απών γιατί η παρουσία και ο ρόλος της μητέρας τον επισκιάζει.

2. **Ο ΑΥΣΤΗΡΟΣ ΠΑΤΕΡΑΣ**

Η αυστηρότητα του τύπου αυτού είναι συνήθως έκφραση της υπερβολικής φροντίδας για τα παιδιά του, για την ηθική συμπεριφορά τους, τη μόρφωσή τους σαν και αυτούς να τους φθάσουν κοινωνικά και μάλιστα να τους ξεπεράσουν. Γι' αυτό και είναι απαιτητικοί και αυστηροί.

3. **Ο ΑΥΤΑΡΧΙΚΟΣ ΠΑΤΕΡΑΣ**

Ο τύπος αυτός θέλει πάντα να επιβάλλει τις απόψεις του στο παιδί, έχει

την τάση να διατάζει, να παίρνει αποφάσεις μόνος του και να απαιτεί πιστή συμμόρφωση του παιδιού στις εντολές του, θέλει να εξουσιάζει στην οικογένεια, να υποτάσσει κάθε όψη στην δική του διαλλαξία. Επειδή φοβάται μήπως χάσει την αυθεντία του, καταπνίγει κάθε αντίδραση, πολλές φορές μάλιστα με τρόπο σαδιστικό.

4. **Ο ΕΧΘΡΙΚΟΣ ΠΑΤΕΡΑΣ**

Είναι ο τύπος του σκληρού πατέρα, εκείνου που συμπεριφέρεται βάνουσα και απάνθρωπα στο παιδί του. Δεν θέλει ούτε να το βλέπει, το θεωρεί παρείσακτο. Το μισεί, το κακοποιεί για το παραμικρό. Η στάση αυτή απάνθρωπη στην κυριολεξία, μπορεί να φθάσει και στο έγκλημα.

5. **Ο ΕΠΙΕΙΚΗΣ ΠΑΤΕΡΑΣ**

Ο τύπος αυτός είναι αντίθετος του αυστηρού. Από υπερβολική τυφλή αγάπη συνήθως προς το παιδί του παραβλέπει σφάλματα, αδιαφορεί για λάθη, συγχωρεί παραβάσεις, ικανοποιεί παράλογες επιθυμίες και αφήνει το παιδί να ενεργεί χωρίς κανένα φραγμό. Ανίκανος να σταθεί στο ύψος της παιδευτικής του αποστολής, ακολουθεί τον εύκολο δρόμο των προσφορών, κυρίως υλικών.

6. **Ο ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΑΤΕΡΑΣ**

Είναι ο αντίθετος του αυταρχικού τύπου. Ο δημοκρατικός πατέρας, δεν πιέζει, δεν διατάζει, δεν επιβάλλει τις απόψεις του στο παιδί επειδή έτσι

θέλει.

Αντίθετα αγνωρίζει τις ανάγκες και τα προβλήματα του παιδιού καθώς και τα δικαιώματα που έχει μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Συνεργάζεται φιλικά με το παιδί, συζητά τα προβλήματά του και καταλήγει σε λύσεις κοινής παραδοχής.

Το συμφέρον του παιδιού, η κοινωνία σήμερα και η σχέση του ζευγαριού, όπως διαμορφώνεται υπαγορεύει αναπροσαρμογή του ρόλου του, που θα απελευθερώσει και τον ίδιο από το άγχος και την πίκρα της απουσίας ή καταπίεσής του. Θα τον φέρει πιο ουσιαστικά κοντά στα παιδιά και στη γυναίκα του, με διάλογο μαζί της. Ολοι οι τομείς να είναι μοιρασμένοι και στους δύο γονείς.

Για να υπάρχουν θετικά αποτελέσματα στην παρουσία του πατέρα, όπως λέει η ΜΑΡΙΑ ΧΑΡΔΑΚΗ στο βιβλίο της *Οικογενειακή Ψυχολογία*, σελ. 319, θα είναι καλύτερα:

- α. Να αξιοποιηθεί ο ρόλος του στην οικογένεια και να υιοθετήσει ο πατέρας θετική στάση απέναντι στο ρόλο του. Να τον έχει παραδεχτεί. Χωρίς υποσυνείδητες τάσεις απόρριψης.
- β. Να γνωρίζει ο πατέρας τη δική του ψυχολογία και τα πιθανά κίνητρα της συμπεριφοράς του. Η αυτογνωσία εδώ όπως σε κάθε ανθρώπινη σχέση είναι πολύτιμη.

Αυτογνωσία, λοιπόν, και στον πατέρα. Δηλαδή να ξέρει ο πατέρας ποιά κίνητρα έχει η συμπεριφορά του απέναντι στο σπίτι του. Αν τους ρωτήσεις τα κίνητρα της συμπεριφοράς τους μέσα στο σπίτι δεν θα καταλάβουν την ερώτηση.

Κι όμως σε κάθε συμπεριφορά του ανθρώπου υπάρχει ένα κίνητρο, κι αυτό το κίνητρο πρέπει να ψάχνουμε να το βρούμε για να βγάλουμε στην επιφάνεια τη συμπεριφορά μας. Έτσι αν ο πατέρας είναι απορριπτικός προς τα παιδιά του, αν

είναι ζηλιάρης προς τη γυναίκα του, αν είναι γκριμάρης προς το σπίτι του, αν αντίθετα είναι πολύ ανοιχτοχέρης ή αν είναι πάρα πολύ κεφάτος, όλα αυτά πηγάζουν από μια βαθύτερη δική του ψυχολογία. Κι ο πατέρας θα πρέπει να συλλάβει αυτή τη βαθύτερη ψυχολογία. Όχι μόνο στα αρνητικά του κίνητρα μα και στα θετικά.

γ. Να έχει ο πατέρας ψυχολογική ωριμότητα για να μπορεί να σταθεί σα σωστός ενήλικος δίπλα στο παιδί του.

Αυτό σημαίνει πως θα αποβάλλει σιγά-σιγά τις παιδικές του τάσεις δηλαδή εξάρτηση από τους γονείς του (αν υπάρχει ζήλεια, ισχυρογνωμοσύνη, εγωκεντρισμός κλπ).

δ. Επίσης πρέπει να ξέρει ο πατέρας πως το κύρος του απέναντι στα παιδιά του θ απορρέει τώρα όχι από την ιδιότητά του την πατρική, του κουβαλητή, μα από την προσωπικότητα και τις γνώσεις του, τη σοβαρότητα της σκέψης και από το διάλογο. Δηλαδή θα δώσει στο παιδί του να καταλάβει πως είναι ο πατέρας του, ο πατέρας που όχι μόνο φέρνει χρήματα μα ο πατέρας που ξέρει, που έχει εμπειρίες, ο πατέρας που θέλει το καλό του, που ξέρει να βλέπει μακριά, που έχει πείσει με τις πράξεις και με τα έργα πως έχει προσωπικότητα σωστή, πάνω στην οποία θα μπορεί το παιδί να ακουμπήσει.

Ενας από τους πιο σημαντικούς ρόλους του πατέρα είναι η συμβολή του στην διαμόρφωση της συνείδησης του φύλου του παιδιού του. Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι οι ρόλοι αγόρι-κορίτσι, όπως και οι ρόλοι άνδρας-γυναίκα είναι ρευστοί. Αν και υπάρχουν ακόμη στερεότυπα σχετικά με τη συμπεριφορά που ταιριάζει στα αγόρια και στα κορίτσια, πολλοί ενήλικοι αλλά και πολλά παιδιά, έχουν σήμερα λιγότερο άκαμπτες αντιλήψεις σχετικά με το πως πρέπει να φέρονται τα αγόρια και πως τα κορίτσια. Συχνά βέβαια οι διαφορές στη συμπεριφορά που

αποκλίνουν απ' αυτά τα στερεότυπα, είναι ακριβώς διαφορές κι όχι αναγκαστικά ελλείψεις ή προβληματικές περιπτώσεις. Είναι σημαντικό να έχει κανείς υπόψη του αυτή την παρατήρηση γιατί στην πορεία θα αναφερθούν μερικές περιπτώσεις αυτής της τυπολογίας.

Ενας από τους τρόπους έρευνας όπως αναφέρει ο ROSS Ο PARKE στο βιβλίο του *"Ο πατέρας - Η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού"*, σελ. 81 είναι να μελετηθεί πως αναπτύσσονται τα παιδιά στις οικογένειες όπου ο πατέρας απουσιάζει. Αν οι πατέρες μπορούν σε ένα μεγάλο βαθμό να μάθουν στα παιδιά τους, τους ρόλους των φύλων, τα παιδιά των οικογενειών όπου οι πατέρες απουσιάζουν είτε μόνιμα, είτε για ένα μεγάλο διάστημα, ίσως δεν έχουν ακριβώς αυτά τα τυπικά χαρακτηριστικά. Επίσης οι οικογένειες με ένα μόνο γονιό δεν είναι πια σήμερα κάτι το ασυνήθιστο.

Ενας σημαντικός αριθμός παιδιών ζουν σε σπιτικά με έναν μόνο από τους δύο γονείς και μάλιστα κατά τα χρόνια της ανάπτυξής τους. Σημαντικές επιπτώσεις έχει αυτή η κατάσταση στην εκμάθηση από μέρους των παιδιών, του ρόλου κάθε φύλου. Διαφορές στα τυπικά χαρακτηριστικά από οικογένειες όπου ο πατέρας είναι με την οικογένεια και παιδιών όπου ο πατέρας απουσιάζει, βρέθηκαν συχνά σε αγόρια της προεφηβικής ηλικίας. Οι διαφορές όμως αυτές εξαρτώνται από την ηλικία που έχει το αγόρι όταν ο πατέρας του φεύγει από το σπίτι.

Η MAVIS HETHRINGTON, όπως αναφέρει ο ROSS Ο PARKE στο βιβλίο του: *"Ο πατέρας - Η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού"*, σελ. 83, προκειμένου να προσδιορίσει τη σημασία που έχει η ηλικία κατά την οποία συμβαίνει ένας χωρισμός, ανέθεσε σε ορισμένους ερευνητές να παρατηρήσουν σε ένα κέντρο παιχνιδιού τη συμπεριφορά των αγοριών δύο ομάδων. Στη μια ομάδα υπήρχαν παιδιά που οι πατέρες τους είχαν φύγει όταν ήταν έξι χρόνων ή λίγο μεγαλύτερα, ενώ στην άλλη ομάδα των παιδιών, οι πατέρες είχαν φύγει από το σπίτι όταν εκείνα ήταν πέντε χρονών.

Οι δύο ομάδες συμπεριφερόταν εντελώς διαφορετικά. Τα παιδιά της δεύτερης ομάδας είχαν μεγάλη εξάρτηση από τους συνομηλικούς τους κι ένιωθαν κάπως αβέβαια για τον εαυτό τους. Επαιρναν λιγότερο μέρος σε αθλητικά παιχνίδια που απαιτούν σωματική δύναμη όπως το ποδόσφαιρο, η πάλη και προτιμούσαν να διαβάζουν, να σχεδιάζουν ή να συναρμολογούν εικόνες. Δραστηριότητες, δηλαδή που δεν απαιτούν φυσικό κόπο και ανταγωνισμό. Αντίθετα αν ο πατέρας ήταν στην οικογένεια ώσπου τα παιδιά να γίνουν πέντε χρόνων και είχε φύγει μετά από αυτή την ηλικία, οι συνέπειες είναι άλλες. Τα παιδιά που ήταν δίχως πατέρα από την ηλικία των έξι χρόνων ή λίγο μετά, συμπεριφέρονταν όπως τα παιδιά που ανατράφηκαν και με τους δύο γονείς.

Παρόλο που τα αγόρια και των δύο ομάδων έδειχναν μια συμπεριφορά που μπορούσε να γίνει αποδεκτή, στα αγόρια δίχως πατέρα, υπήρχε κάτι που δεν ήταν όμως διόλου "*αγορίστικο*". Οι επιπτώσεις από την απουσία του πατέρα δεν είναι και τόσο φανερές στα μεγαλύτερα αγόρια. Μερικοί ερευνητές δε βρήκαν διαφορά στα αγόρια που είχαν τον πατέρα τους στην οικογένεια, και σε αυτά που δεν τον είχαν.

Άλλοι βρήκαν σε αγόρια χωρισμένα από τον πατέρα τους αυτό που ονόμασαν "*αντισταθμιστικό ανδρισμό*". Το αγόρια αυτού του τύπου δείχνει άλλοτε εξαιρετικά αγορίστικα κι άλλοτε κοριτσίστικη συμπεριφορά. Τα παραβατικά ανήλικα άτομα παρουσίαζαν συχνά έναν τέτοιο συνδυασμό σκληρότητας και σεξουαλικότητας για τα οποία καμαρώνουν και εξάρτησης. Αυτό μπορεί να οφείλεται στη μεγάλη συχνότητα της απουσίας του πατέρα. Ο λόγος που μειώνεται ο αντίκτυπος από την απουσία του πατέρα στα μεγαλύτερα παιδιά είναι ότι, καθώς τα αγόρια μεγαλώνουν, συναντούν ένα πλήθος από άλλα πρότυπα του αρσενικού - δασκάλους, συνομηλικούς, αδελφια άλλους άντρες, στη θέση του πατέρα, ακόμη και τηλεοπτικούς ήρωες. Πολλά, από όσα τα παιδιά αυτά δεν μπόρεσαν να μάθουν σχετικά με την αντρική συμπεριφορά από τους πατέρες τους, τα μαθαίνουν κατόπιν από άλλους εκπροσώπους του αντρικού φύλου. Ακόμη και ένας μεγαλύτερος αδελφός

μπορεί να είναι ένα τέτοιο πρότυπο. Σε οικογένειες δίχως πατέρες, τα παιδιά που έχουν μεγαλύτερους αδελφούς δείχνουν μια καθαυτό αρσενική συμπεριφορά πιο συχνά από ότι τα αγόρια δίχως μεγάλους αδελφούς.

Διαφορές στα τυπικά χαρακτηριστικά του φύλου παρατηρούνται και στα κορίτσια, όπως υποστηρίζει και πάλι η HETHERINGTON στο βιβλίο του ROSS O RARKE, *"Ο πατέρας, Η συμβολή του διαμόρφωση του παιδιού, σελ. 83.*

Η HETHERINGTON υποστηρίζει, ότι προηγούμενες έρευνες δεν είχαν δείξει αρνητικές επιπτώσεις από την απουσία του πατέρα στα κορίτσια, γιατί η συμπεριφορά δεν υπολογίστηκε στη σωστή ηλικία. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, για την αμοιβαιότητα στην ανάληψη των ρόλων από τους γονείς, οι πατέρες βοηθούν σημαντικά στο να μάθουν τα κορίτσια να συναναστρέφονται με τα αγόρια. Στο δικό μας πολιτισμικό σύστημα αυτό γενικά δεν αρχίζει πριν την εφηβεία. Οι οικογένειες χωρίς πατέρα διαφέρουν από την ακέραιη πυρηνική οικογένεια από πολλές απόψεις και είναι κατά συνέπεια, δύσκολο να ειπωθεί αν η διαφορά στα παιδιά αυτών των οικογενειών, οφείλεται μόνο στην απουσία του πατέρα.

Όταν τα παιδιά μεγαλώνουν με ένα μόνο γονιό, με τη μητέρα αρχηγό της οικογένειας, μπορεί να συμβαίνουν τα παρακάτω: αλλάζει η δομή της οικογένειας, ακολουθούν αποκλίσεις από τη συμπεριφορά με την οποία εκπληρώνεται το λειτούργημα. Μειώνεται ή αλλάζει η ποιότητα αλληλεπίδρασης παιδιού και αρσενικού ενήλικου. Αυξάνει ανάλογα η αλληλεπίδραση μητέρας-παιδιού, εμφανίζονται πρόσωπα που αντικαθιστούν τη μητέρα στις φροντίδες για το παιδί, εφόσον εκείνη εργάζεται.

Αλλάζει η ποιότητα της συμπεριφοράς της μητέρας απέναντι στο παιδί, αν της θυμίζει την ουσία του πατέρα. Υπάρχουν οι άλλοι παράγοντες που ενεπενεργούν είτε χωριστά, είτε σε συνδυασμό μεταξύ τους, ώστε να μην μας επιτρέπουν να είμαστε κατηγορηματικοί ως προς τους αληθινούς συντελεστές της ανάπτυξης του παιδιού.

Εξαπτίας όλων αυτών των προβλημάτων αναζητήθηκαν άλλοι τρόποι για να σκιαγραφηθεί ο ρόλος του πατέρα στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς, σύμφωνα με τα τυπικά -χαρακτηριστικά του φύλου. Ένας τέτοιος τρόπος είναι η μελέτη της επίδρασης του πατέρα σε οικογένειες με όλα τα μέλη, ιδιαίτερα της επίδρασης από τις διάφορες μορφές συναναστροφής του κάθε πατέρα με τα αγόρια και τα κορίτσια του. Η ζεστασιά και η στοργή του πατέρα είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του φύλου στη συμπεριφορά των παιδιών.

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες αρκετοί ερευνητές διαπίστωσαν ότι ο γονιός του ίδιου φύλου που είναι στοργικός και πρόθυμος συντελεί στην εκμάθηση της συμπεριφοράς που παραδοσιακά θεωρείται κατάλληλη για τα αγόρια ή τα κορίτσια. Εντούτοις ενώ και η μητρική και η πατρική θερμή συμπεριφορά αυξάνουν από κοινού τη θηλυκότητα στα κορίτσια, σύμφωνα με την HETHERINGTON, μόνο η πατρική ζεστασιά συνδέεται με υψηλή αρρενωπότητα στα αγόρια. Φυσικά και η σχέση πατέρα-μητέρας έχει μεγάλη σημασία. Ειδικά στα αγόρια η συμπεριφορά επηρεάζεται από το ποιός από τους δύο γονείς έχει τον κύριο ρόλο στη λήψη των αποφάσεων μέσα στην οικογένεια. Οπου ο ρόλος αυτός ανήκει στη μητέρα — ενώ οι πατέρες είναι πιο παθητικά πρόσωπα — τα αγόρια είναι λιγότερο πιθανό να αντιγράφουν τη συμπεριφορά του πατέρα τους. Έτσι εκδηλώνονται με ένα τρόπο που θυμίζει λιγότερο τη συμπεριφορά που κατά παράδοση θεωρείται ως αρσενική. Τα αγόρια που η συμπεριφορά τους ταιριάζει με το στερεότυπο του ανδρισμού έχουν πατέρες αποφασιστικούς, ικανούς να θέλουν όρια, με ενεργό ρόλο στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους. Αυτές οι παραλλαγές στη δύναμη του πατέρα δε φαίνεται να επηρεάζουν τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς που θεωρείται ότι ταιριάζει στα κορίτσια.

Οι πατέρες επηρεάζουν και τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς σύμφωνα με τα τυπικά χαρακτηριστικά του φύλου των κοριτσιών τους, αλλά διαφορετικά από ότι των αγοριών τους. Η θηλυκότητα των κοριτσιών έχει σχέση με την αρρενωπότητα των πατέρων, την αναγνώριση από την πλευρά του πατέρα, της ίδιας της μητέρας

ως προτύπου για την κόρη του και την ενθάρρυνση της κόρης να παίρνει μέρος σε γυναικείες δραστηριότητες. Αυτή η πατρική επίδραση δεν περιορίζεται στην παιδική ηλικία. Και όταν είναι έφηβες, αλλά και όταν ενηλικιωθούν οι κόρες παραμένουν επηρεασμένες, όταν σχετίζονται με πρόσωπα του ανδρικού φύλου, από το είδος της σχέσης που πρωτοείχαν με τον πατέρα τους μάλλον παρά με τη μητέρα τους.

Η απροθυμία, η εχθρικήτητα, η αδιαφορία των πατέρων ευθύνεται κατά πολύ για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην δημιουργία ετερόφυλων σχέσεων. Εκτός από αυτό οι πατέρες συμβάλλουν στην εκμάθηση της συμπεριφοράς σύμφωνα με το φύλο, από τη μια μεριά των παιδιών τους, με τη δική τους συμπεριφορά μέσα στο σπίτι.

Ο DOUGLAS SAWIN και ο ROSS O PARKEE, όπως αναφέρεται στο βιβλίο του δεύτερου: *"Ο πατέρας"*. Η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού, σελ. 84, διαπίστωσαν ότι οι πατέρες συμπεριφέρονταν μετά κορίτσια τους στο σπίτι περισσότερο διακριτικά από ότι με τα αγόρια τους. Οι πατέρες που έχουν κόρες, ιδίως όταν αυτές πλησιάζουν στην εφηβεία, χτυπούν την πόρτα πριν μπουν στο δωμάτιο των κοριτσιών τους, ενώ οι μητέρες κάνουν το ίδιο λιγότερο συχνά και δεν κάνουν διακρίσεις στο σημείο αυτό ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια. Πάλι δηλαδή οι πατέρες ξεχωρίζουν τα αγόρια από τα κορίτσια τους περισσότερο από ότι οι μητέρες.

Έτσι οι πατέρες επηρεάζουν τη διαδικασία διαμόρφωσης της συμπεριφοράς σύμφωνα με το φύλο με πολλούς τρόπους, με την προσωπικότητά τους, με το να χρησιμεύουν σαν πρότυπο και με καθημερινές συναναστροφές με τα παιδιά τους. Περισσότερο από τις μητέρες έχουν συγκεκριμένη επίδραση στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς σύμφωνα με το φύλο και στα αγόρια και στα κορίτσια. Οι οικογένειες παρουσιάζουν πολλές διαφορές στον τρόπο οργάνωσης της ζωής τους, στις αξίες τις οποίες πιστεύουν και στις προσδοκίες τους για τα παιδιά τους, και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που εμφανίζουν τα αγόρια και τα κορίτσια στη

συμπεριφορά τους. Εξαρτώνται σε τελευταία ανάλυση από όλους αυτούς τους παράγοντες. Όσο αλλάζουν οι αντιλήψεις μας για το ποιά συμπεριφορά ταιριάζει στα κορίτσια και ποιά στα αγόρια, άλλο τόσο μπορεί να αλλάξει και η συμβολή του πατέρα στο μέλλον, εφόσον το παρελθόν του πατέρα είναι αξιόπιστος οδηγός. Είναι όμως πιθανό η συμβολή του πατέρα να παραμείνει σημαντική, για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών, ανεξάρτητα από το φύλο τους.

3. ΠΑΠΠΟΥΣ ΚΑΙ ΓΙΑΓΙΑ

Αλλοτε το να γίνει κάποιος παππούς ή γιαγιά θεωρούνταν σαν δύση της ζωής. Είχε ήδη αποτελειώσει τα προβλήματα της δικής του οικογένειας και περνούσε στο περιθώριο έχοντας το σεβασμό των άλλων. Ο γάμος του ήδη είχε γίνει σε μεγάλη ηλικία και τα εγγονάκια του τον βρίσκουν σε προχωρημένο στάδιο ζωής.

Οι γιαγιάδες ζούσαν κλεισμένες στον εαυτό τους. Θεωρούσαν τις ιδέες τους για τη ζωή και την ύπαρξη τελειωμένες, τελεσιδικές.

Δύσκολα παραδέχονταν την αντίθετη άποψη του άλλου. Γι' αυτό και συχνές συγκρούσεις με τον παππού, με τα παιδιά, με τα εγγόνια τους. Εξάλλου καθώς οι γυναίκες εκείνη την εποχή δεν είχαν άλλο περιεχόμενο πέρα από το σπιτικό τους, ζητούσαν να αιτιολογήσουν την ύπαρξή τους με την ανάπτυξη μεγάλου οργανωτικού πνεύματος. Γίνονται γιαγιές και βασιλεύουν ζηλόφθονα, στο μοναδικό βασιλείο τους, υποτάσσοντας συχνά τους άλλους. Ιδιαίτερη σημασία έδιναν στις λεπτομέρεις, ειδικά σε θέματα σεβασμού. Λίγο τις ενδιέφερε τι πραγματικά σκέπτονταν οι άλλοι γι' αυτές. Αυτό που πίστευαν και έλεγαν ήταν η "αλήθεια" έστω και αν οι γύρω την πίστευαν με επιφύλαξη.

Οι παππούδες έκαναν έξω από το σπίτι αυτό που τους φαινόταν σωστό αλλά μέσα στο σπίτι σιωπούσαν γιατί ήθελαν ησυχία. Η ανατροφή των παιδιών δεν ήταν δική τους υπόθεση, πολύ λιγότερο οι δυσκολίες των παντρεμένων παιδιών τους.

Χρέος τους ήταν βασικά η οικονομική βοήθεια. Αυτό τους ήταν αρκετό και εξαιτίας άλλωστε αυτού του ρόλου αποσπούσαν το σεβασμό και το κύρος. Αντίθετα, υπήρχαν άλλοι παππούδες με πατριαρχικές αντιλήψεις, τίποτα δεν μπορούσε να γίνει στο σπιτικό χωρίς τη δική τους γνώμη και έγκριση. Τους απασχολούσε πολύ το τί θα πεί ο κόσμος και φρόντιζαν περισσότερο για την εξωτερική εμφάνιση της οικογένειάς τους παρά για τα πραγματικά συναισθήματα που έδεναν τα μέλη της μεταξύ τους.

Όμως το να γίνει κανείς σήμερα παππούς ή γιαγιά δε σημαίνει απλώς να περάσει ένα στάδιο στην πορεία της ζωής του. Είναι ένα είδος "προαγωγής" που μπορεί να έρθει νωρίτερα ή αργότερα. Πολλά ζευγάρια σήμερα, 40 μόλις χρόνων, φτάνουν στο στάδιο αυτό. Με την πρόοδο της υγιεινής και τις ιατρικές φροντίδες υπάρχει σήμερα μια νέα γενιά τρίτης ηλικίας που εξακολουθεί να είναι δυναμική.

Είναι η ψυχολογία μιας νέας περιόδου ζωής που πρέπει να μελετηθεί σήμερα, με τις νέες απόψεις της, τον καινούργιο τρόπο ζωής της, τις σύγχρονες ανάγκες της. Οι ώριμοι άνθρωποι αυτής της ηλικίας καταβάλλουν ήδη προσπάθειες νέας προσαρμογής. Μία παράλληλη προσπάθεια πρέπει να γίνει και από την πλευρά της άλλης γενιάς, δηλαδή των νέων. Αυτό επιβάλλει η ειρηνική συνύπαρξη. Μα πρέπει να ομολογήσουμε πως δεν υπάρχει πολύ μεγάλη διάθεση από μέρους αυτής της γενιάς των νέων. Μέσα τους υπάρχει όλη η καλή θέληση να πιστεύουν πως η ζωή των μεγάλων — εστώ και των 40-45 χρόνων — έχει ήδη τελειώσει.

Και δεν σκέφτονται πως και αυτοί θα φτάσουν στο στάδιο των πεθερικών, του παππού, ή της γιαγιάς, πολύ νωρίτερα από ότι φαντάζονται. Κι ακόμη δε θέλουν να συνειδητοποιήσουν τα χρόνια που υπολείπεται να ζήσουν οι γονείς τους, ούτε την ανάγκη τους να βρουν νέα ισορροπία ζωής και αναπροσαρμογής σε διαφορετικές συνθήκες. (ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, *Οικογενειακή Ψυχολογία*, 1982, σελ. 337).

Η φύλαξη των εγγονιών ανταποκρίνεται ακριβώς στην ανάγκη των μεγάλων γονέων να είναι χρήσιμοι. Βέβαια ο ρόλος αυτός δεν είναι ικανοποιητικός, δεν είναι αυτάρκης, είναι περιορισμένου χρόνου. Για να τον κρατήσουν σωστά οι

μεγάλοι γονείς, στις μέρες μας, δεν μπορούν να στηριχθούν στην περασμένη εμπειρία τους, όσο πλούσιοι και αν είναι.

Τα παιδιά έχουν σήμερα ανάγκη από διαφορετική τακτική από τα παιδιά περασμένων γενεών. Και οι σύγχρονοι ηλικιωμένοι φέρνουν οπωσδήποτε μαζί τους τη δική τους προσωπική ιστορία, την αγωγή που οι ίδιοι πήραν ή έδωσαν και που τους εμποδίζει να εξελίσσονται τόσο γρήγορα ώστε να κατανοήσουν την ψυχολογία των σύγχρονων μητέρων και παιδιών. Μα είναι γεγονός πως στις μέρες μας η φύλαξη των εγγονιών από τον παππού ή την γιαγιά έχει πάρει διαστάσεις. Ίσως γιατί είναι πολύ περισσότερες οι νεαρές εργαζόμενες μητέρες. Μπορεί και να το βρίσκουν σαν ένα πρακτικό σύστημα συμβίωσης με γονείς, που τις αντενδείξεις οι νέοι γονείς δεν βλέπουν συχνά. Και όμως, είναι το ίδιο αλήθεια πως με το σύστημα αυτό δημιουργούνται καταστάσεις, που έμεσα πιέζουν το παιδί που γίνεται τελικά το θύμα τους. Καμιά φορά η γιαγιά υποσυνείδητα αισθάνεται ζήλεια για την ελευθερία που εξασφαλίζει στη νεαρή μητέρα - κόρη της ή για την άνεσή της, ενώ η ίδια στερήθηκε αυτά τα πράγματα. Και τότε μπορεί να αναζητήσει, σαν αναπλήρωση να πάρει στα χέρια της την όλη κατεύθυνση του σπιτιού ή να υποθάλει υπερβολικά το γαμπρό της. Το νέο ζευγάρι την ίδια ώρα μπορεί να αισθανθεί αποδεσμευμένο, να εγκαταλείψει σε άλλους τις ευθύνες του και να κρατήσει για τα παιδιά του το ρόλο του μεγαλύτερου αδελφού - αδελφής παρά το ρόλο του πατέρα - μητέρας.

Η φύλαξη των εγγονιών από τα πεθερικά μπορεί να μην είναι μόνιμη μα «*επ' ευκαιρία*». Αυτό έχει και πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Πρώτα από όλα η επαφή με τα παιδιά είναι πιο αραιή, πιο εύκολη, γιατί τα μικρά είναι ευγενικά, πιο συνεργάσιμα (ίσως γιατί τους έχουν γίνει συστάσεις) και οι μεγάλοι γονείς πιο υπομονετικοί, πιο επιεικείς. Αισθάνονται συχνά έκπληξη γιατί βρίσκουν αυτά τα μικρά αλλάγμένα σε κάθε τους συνάντηση. Και καθώς όλα τα παιδιά προπορεύονται σε πολλούς τομείς, από τα συνομήλικα περασμένων εποχών, οι μεγάλοι γονείς ευαισθητοποιούνται για μίαν ανανέωση, προσαρμογή που τους κάνει

καλό. Το μειονέκτημα είναι πως οι προσφερόμενες υπηρεσίες προς το νέο ζευγάρι είναι λιγότερες, αφού οι συναντήσεις είναι πιο αραιές.

Υστερα καμμιά φορά οι μεγάλοι γονείς δεν έχουν πολλή διάθεση γι' αυτό το ρόλο. Τον δέχονται από υποχρέωση ή και από συναίσθημα ενοχής: δεν προσφέρουμε στα παιδιά μας τίποτε άλλο, μπορούμε να τους αρνηθούμε και αυτό; Υστερα, αν δεν δεχτούμε να τους βοηθήσουμε τώρα θα μας εμπιστευθούν τα μικρά άλλη φορά; Και πως θα φανεί στα παιδιά μας να μας βλέπουν να περνάμε τις ώρες μας με άλλα ζητήματα έξω από το σπίτι. (ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, *Οικογενειακή Ψυχολογία*, 1982, σελ. 340).

Υπάρχει όμως και ένας άλλος κίνδυνος: με τις αραιές συναντήσεις τους οι μεγάλοι γονείς να μην μπορούν να γνωρίσουν καλά τα εγγονάκια τους, να αγνοούν τις συνήθειές τους, το χαρακτήρα τους. Δεν ξέρουν τι περιθώρια ανοχής ή ανεξαρτησίας τους έχουν οι γονείς τους για να ευθυγραμμίζουν και τη δική τους τακτική, αν πρέπει να τους δίνουν να φάνε καραμέλες, κουλούρι, ή όχι, να τους αγοράζουν μικροπράγματα κ.ά.

Ετσι χάνουν τη φυσική, την αυθόρμητη στάση προς τα εγγόνια τους που γίνεται ψεύτικη, επιτηδευμένη. Αν καμμιά φορά κουραστούν με τα μικρά ή συναντήσουν δυσκολίες, διστάζουν να μιλήσουν στους γονείς των παιδιών από φόβο μήπως μια και ομολογούν δυσκολίες δεν τους εμπιστευτούν άλλη φορά τα παιδιά τους.

Καμμιά φορά η νεαρή μητέρα δίνει το παιδί της στη γιαγιά του ορισμένες ημέρες ή ώρες από συναισθηματικούς λόγους: «Δεν μπορώ να το κάνω αυτό στη μητέρα μου» λέει δηλαδή να της στερήσει τη χαρά να ασχοληθεί με το παιδί.

Η λύση αυτή δεν πρέπει να είναι υποχρέωση. Οι νέοι γονείς πρέπει να ξεκινούν από το συμφέρον του παιδιού, αν είναι π.χ. καλύτερο να είναι με άλλα παιδιά, με φίλους. Τη λύση για κάθε σχέση με το παιδί πρέπει να υπαγορεύει το "συμφέρον" του, και όχι η ψυχολογία των γονιών του, του παππού ή της γιαγιάς. Μερικοί φοβούνται μήπως η απλή ευκαιρία που προσφέρεται στη νέα μητέρα να της

φυλάνε τα παιδιά της, ευνοεί την τάση απομάκρυνσής της απ' αυτά. Ίσως χωρίς την παρουσία του παππού ή της γιαγιάς η νεαρή μητέρα εύρισκε καλύτερα την ισορροπία της τόσο μέσα στην οικογένειά της, όσο και έξω από αυτή.

Άλλη φορά πάλι οι μεγάλοι γονείς παίρνουν κοντά τους το εγγονάκι τους στο σπίτι τους ή στο χωριό, αν ζουν εκεί.

Μα εδώ δημιουργούνται πάλι μερικά θέματα. Οι μεγάλοι γονείς, ζώντας χωριστά, έχουν ήδη διαμορφώσει το δικό τους τρόπο ζωής, τις συνήθειες φαγητού, ύπνου, εργασίας, που είναι δύσκολο να εγκαταλείψουν. Από την άλλη πλευρά το παιδί έχει δικό του ωράριο φαγητού, παιχνιδιού, ύπνου. Η διαμονή τους με τους μεγάλους γονείς αποτελεί ήδη νέα κατάσταση αγωγής, που δεν μπορεί να έχει την ίδια κατεύθυνση με την αγωγή που θα είχε στο σπίτι του.

Υστερα, πόσο μπορεί να κρατήσει η απομάκρυνση ενός παιδιού από το σπίτι του; Αν το παιδί μένει πολύ καιρό θα δυσκολευτεί να προσαρμοστεί σε διαφορετική ζωή στο σπίτι των γονιών του.

Μπορεί να τους αισθανθεί πιο ξένους, μπορεί η ατμόσφαιρα να είναι πιο αυστηρή, να αρχίσει η ζήλεια με τα αδελφάκια. Κι αν έζησε στην εξοχή, στο ύπαιθρο, πως θα περιοριστεί τώρα στον περιορισμένο χώρο του διαμερίσματος; Οι νέοι γονείς, που ζητούν από τους γονείς τους να πάρουν κοντά τους τα εγγονάκια τους πρέπει να παραδεχτούν από την αρχή ένα γεγονός: πως μια διαφορετική σχέση θα διαμορφωθεί ανάμεσα σε αυτούς και το παιδί τους. Θα είναι τυχεροί αν το παιδί τους αργότερα δεν τους καταλογίζει πως το εγκαταλείψανε, έδειξαν αδιαφορία γι' αυτό...

Μερικοί νέοι γονείς ξεκινώντας από αυτές τις σκέψεις υιοθετούν μια μέση τακτική: λίγες ημέρες, εβδομάδες, μήνες κοντά τους, λίγες στον παππού και στη γιαγιά.

Σε μερικά παιδιά ταιριάζει αυτή η λύση. Άλλα γίνονται ανήσυχια, ασταθή, νευρικά, στενοχωριούνται γιατί δεν έχουν πουθενά δικό τους "στέκι". Εξάλλου, σε όλα αυτά τα θέματα βασικό ρόλο παίζει ο χαρακτήρας των ανθρώπων, των

μητέρων και των μεγάλων. Όταν υπάρχει διάθεση συννενοούνται μεταξύ τους και οι δυσκολίες μικραίνουν. Ας δούμε και στην οικογένεια αυτό που γίνεται στο σχολείο: εκεί το παιδί κινείται συγχρόνως ανάμεσα σε πολλούς δασκάλους. Γιατί να μην έχει τη δυνατότητα να παρουσιάζει την ίδια πλαστικότητα και στο σπίτι; Φτάνει οι μεγάλοι εδώ να είναι ενημερωμένοι και να κάνουν με διάθεση ό,τι καλύτερο μπορούν.

Ας επανέλθουμε όμως στις σχέσεις των εγγονών με τον παππού ή τη γιαγιά. Υπάρχει η περίπτωση αντί να πάει το παιδί στο σπίτι τους να έρχονται εκείνοι στο σπίτι του παιδιού. Υπάρχει ένα πλεονέκτημα εδώ, ότι το εγγόνι δεν αλλάζει περιβάλλον.

Μειονέκτημα: φέρνει την πεθερά - μητέρα ή τον παππού-πιό κοντά στη ζωή του νέου ζευγαριού. Αυτή η παρουσία είναι συχνά πηγή συγκρούσεων. Η γιαγιά ευχαριστημένη στην αρχή, σχηματίζει σιγα-σιγά τη γνώμη της πως την "προσέλαβαν" για τις δυσκολίες του νοικοκυριού, κατάσταση όχι ευχάριστη για κανέναν. Υστερα η τακτική αυτή προυποθέτει μετακινήσεις των μεγάλων γονέων από το δικό τους σπίτι στο σπίτι των παιδιών, πράγμα κουραστικό, ιδίως αν η υγεία τους δεν είναι καλή και χρειάζονται ξεκούραση.

Ως προς τα εγγόνια καμιά φορά παρουσιάζουν κάποια στάση ανωτερότητας απέναντι στον παππού ή τη γιαγιά.

Άλλοτε στάσεις αυθάδειας ή ανεξαρτοποίησης γιατί ισθάνονται να ακουμπούν σταθερά στις "πλάτες" των γονιών τους, ή γιατί μιμούνται τη στάση τους απέναντι στους δικούς τους γονείς.

Βέβαια προτιμούν να ξέρουν πως υπάρχει κάποιος στο σπίτι όταν γυρίζουν από το σχολείο παρὰ να το βρίσκουν άδειο. Η γιαγιά θα τα καλωσορίζει, θα τους ετοιμάσει κάτι να φάνε, θα τ' ακούσει.

Απομακρύνεται έτσι η εντύπωση ανησυχίας που προκαλείται στα παιδιά που τους "δίνουν το κλειδί". Αν δεν υπάρχει περίπτωση γιαγιάς-παππού μπορεί να

βρεθούν υποκατάστατα, όπως μια γειτόνισσα, μια φίλη, με εναλλαγές βέβαια των μητέρων μεταξύ τους.

Οι μεγάλοι γονείς που μεγαλώνουν τα εγγόνια τους, αφιερώνουν σ' αυτά το καθήκον την τελευταία περίοδο της δραστηριότητας ζωής τους.

Είναι μεγάλος ο πειρασμός να θεωρήσουν αυτή τη φύλαξη των εγγονιών, που τους ζητούν τα παιδιά τους, σαν δεύτερη μητρότητα ή πατρότητα. Εξάλλου η επαφή με τα μικρά δημιουργεί συχνά εσωοικογενειακές αποχρώσεις σχέσεων. Ποιόν άραγε προτιμά το παιδί; Του υποβάλλουν, άλλωστε συχνά τη σχετική ερώτηση. Τίποτα δεν είναι πιο θλιβερό από το να βλέπουν ένα παιδί να διστάζει να απαντήσει σε τέτοια ερωτήματα, γιατί καταλαβαίνει καλά πως δεν πρέπει να λυπήσει κανένα. Υστερα πως να δώσει απάντηση αφού δεν έχει ξεκαθαρίσει μέσα του τα συναισθήματά του; Τι να κάνει; Να ευχαριστήσει απλώς αυτόν που τον ρωτάει; Κι αν αγαπάει περισσότερο τη γιαγιά πως να το πει στη μητέρα; Οι καταστάσεις αυτές μπορεί να είναι απλές μα καμιά φορά δημιουργούν στο παιδί ψυχικές συγκρούσεις. Ο παππούς, η γιαγιά "κλέβουν" από τους γονείς το παιδί τους. Τι πρέπει να γίνει; Μα για όλα αυτά τα θέματα, υπεύθυνοι είναι οι γονείς του παιδιού, πως θα το απαλλάξουν από συγκρουσιακές καταστάσεις. Σε αυτό μπορούν, να βοηθήσουν και οι μεγάλοι γονείς αν δεν έχουν την τάση να "υπερβάλλουν" στο ρόλο τους.

Προβλήματα, πρόσθετα, στις συμβιώσεις των τριών γενεών προκαλεί και η εργασία της νεαρής μητέρας. — Μα — το — θέμα — είναι — μεγάλο, — λεπτό — δεν — θα — δωθεί — έκταση. Επισημαίνεται η πλευρά των γονέων: δεν έχουν λόγο να πάρουν θέση ούτε για να διευκολύνουν την επαγγελματική εργασία της μητέρας, ούτε να αντιπαχτούν σε αυτήν. Στη δοσμένη περίπτωση μπορούν μόνο να βοηθήσουν το νέο ζευγάρι να κάνει πράξη όποια λύση εκείνο θεώρησε καλύτερη. Αν η λύση είναι να ανατεθεί η φροντίδα των παιδιών σε τρίτο άνθρωπο, να τη δεχτούν. Μπορεί ο ξένος, ο τρίτος άνθρωπος με τον χαρακτήρα και τη μόρφωσή του να είναι καλύτερος, να εξυπηρετήσει καλύτερα το νέο ζευγάρι στην υπόθεση του παιδιού τους. Βέβαια

αυτές οι στάσεις δεν είναι πάντα τόσο εύκολες να εφαρμοστούν. Υπάρχουν σήμερα γιαγιάδες που είναι απόλυτα ευτυχείς να ασχολούνται με τα εγγονάκια τους.

Άλλοι μεγάλοι γονείς βολεύονται πολύ καλά όταν δεν τους ζητούν να ασχοληθούν με τα εγγόνια τους. Η σύγχρονη γιαγιά δεν αναλαμβάνει εύκολα τη φροντίδα τους. Ακόμη κι αν δεν κάνει πολλά άλλα πράγματα. Κι αν η νύφη της ή η κόρη της της ζητούν να ασχολείται με τα παιδιά της, καταλογίζουν πως *"θέλουν να τους γεράσουν πριν την ώρα τους"*. Αν οι μεγάλοι γονείς εξακολουθούν να εργάζονται, οι νεαροί γονείς συναισθάνονται πως δεν πρέπει να αλλάξουν ή να τους διακόψουν ένα ρυθμό ζωής, που ήδη έχουν συνηθίσει. Καμμία φορά, όμως, οι νεαροί γονείς έχουν τη γνώμη πως η γιαγιά πρέπει να εγκαταλείψει την εργασία της για να είναι διαθέσιμη για τη φροντίδα των εγγονιών, χωρίς να παραστεί ανάγκη να καταφύγουν σε τρίτους. Μα τι θα γίνει όταν θα μεγαλώσουν τα παιδιά, όταν δεν τη χρειάζονται πιά; Θα μπορεί να ξαναβρεί την εργασία της; Θα είναι πιά αργά για να βρεί μιαν άλλη κι έτσι η γιαγιά θα μείνει χωρίς ξεκάθαρο σκοπό. Ενώ αν συνέχιζε την εργασία της θα είχε τη εντύπωση πως είναι ακόμη ένα δυναμικό στοιχείο, χρήσιμο στην κοινωνική ζωή. Γι' αυτό το λόγο σήμερα οι νέες γιαγιάδες, δε δέχονται να ξεκόψουν από τη δραστήρια ζωή, να απομονωθούν από τις φίλες τους, να απορροφηθούν σε μια απασχόληση - καθήκον που θα τις απομάκρυνε από το ζωντανό κόσμο. Και κανείς δεν έχει δικαίωμα να επιβάλλει έναν παρόμοιο τραυματισμό, πολύ περισσότερο οι γονείς στους γονείς που τους έφεραν στον κόσμο.

Γ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΣΥΜΒΑΛΛΟΥΝ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

1. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Όταν ένα ζευγάρι ξεκινά για να φτιάξει τη ζωή του θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει έστω και λίγες μα βασικές οικονομικές προϋποθέσεις. Αυτό από ψυχολογική άποψη είναι σημαντικό, δηλαδή το ζευγάρι να είναι ανεξάρτητο να έχει μια οικονομική θέση - εργασία.

Όταν το παιδί έρχεται στον κόσμο είναι ένα αδύναμο πλάσμα. Η οικογένεια είναι αυτή που θα του δώσει τα αναγκαία μέσα (τροφή, κατοικία, ενδυμασία, στοργή, φροντίδα, αγάπη) για τη διατήρησή του στη ζωή και την κανονική σωματική και πνευματική του ανάπτυξη. Γι' αυτό η ανάπτυξη του παιδιού τόσο πνευματικά όσο και σωματικά εξαρτάται από το οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο της οικογένειας.

Μπορεί οι οικονομικές προϋποθέσεις να διευκολύνουν το γάμο, αλλά πολλές φορές προκαλούν συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια. Πολύ περισσότερο αν υπάρχει μεγάλη διαφορά ανάμεσα στην οικονομική κατάσταση του συζύγου και της συζύγου. Γιατί έτσι ο συσχετισμός των δυνάμεων δεν είναι ισορροπημένος.

Τα αποτελέσματα από ψυχολογική πλευρά είναι συχνά η έλλειψη συνεννόησης ανάμεσα στους συζύγους. Εδώ εύκολα βγαίνει το συμπέρασμα ότι το παιδί δεν μένει αμέτοχο από την όλη κατάσταση που δημιουργείται ανάμεσα στους γονείς του.

Υπάρχουν οικογένειες που ζουν γενιές ολόκληρες κάτω από εξαιρετικά πιεστικές συνθήκες. Οικογένειες που διεξάγουν τον αγώνα της επιβίωσης με αισθήματα πίκρας και θλίψης. Αυτή η θλίψη και αυτή η πίκρα τις απασχολεί τόσο που αδυνατούν να δώσουν στο παιδί μια υγιή και συνεργατική συμπεριφορά.

Η διαρκώς στερημένη ζωή κάτω από άθλιες οικονομικές συνθήκες βλάπτει συχνά τη σωματική κατάσταση των γονιών και των παιδιών και οι βλάβες αυτές έχουν από την πλευρά τους σοβαρές ψυχικές επιπτώσεις.

Η φτώχεια στερεί τα παιδιά των βασικών μέσων διατροφής και τους δημιουργεί αισθήματα μειονεξίας, όταν συγκρίνουν τους εαυτούς τους με τα άλλα εύπορα παιδιά.

Η κακή διατροφή και οι κακές βιοτικές συνθήκες αναπόφευκτα επηρεάζουν την υγεία του παιδιού και επομένως, άμεσα ή έμεσα την ικανότητα της μάθησης.

Η φτώχεια μπορεί να επηρεάσει επίσης έμμεσα, περιορίζοντας την ικανότητα της οικογένειας να προβαίνει σε δαπάνες για τα παιδιά.

Ακόμη, η κακή στέγαση και ο συνωστισμός, όχι μόνο μπορούν να παρεμποδίσουν σοβαρά τη μελέτη του παιδιού στο σπίτι, αλλά ακόμα και τη δυνατότητά του να διαβάσει ή να παίξει εποικοδομητικά.

Και το αντίθετο όμως έχει τις κακές του συνέπειες. Η αφθονία των οικονομικών μέσων, η αλόγιστη σπατάλη, αποβαίνουν δυσμενείς παράγοντες εξέλιξης. Η καθημερινή πείρα επιβεβαιώνει και τις δύο περιπτώσεις. Οι επιδράσεις όμως αυτών στα παιδιά εξαρτώνται και από άλλους παράγοντες, κυρίως όπως από την προσωπικότητα των γονιών.

Το οικονομικό επίπεδο της οικογένειας αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην ψυχοπνευματική ανάπτυξη του παιδιού. Το παιδί που μεγαλώνει σε μια οικογένεια με φτωχούς γονείς, διατρέχει τον κίνδυνο να καταλήξει και αυτό ενήλικος με μειωμένη μόρφωση και επαγγελματική αποκατάσταση. Αυτό οφείλεται κυρίως στην έλλειψη ευκαιριών και ειδικά μορφωτικών εμπειριών κατά την παιδική ηλικία.

Στις οικογένεις στις οποίες οι γονείς είναι φτωχοί και έχουν χαμηλή μόρφωση, μερικές μελέτες δείχνουν ότι η συμπεριφορά ακολουθεί κατά προσέγγιση τα ίδια πρότυπα για τον πρώτο ενάμιση χρόνο της ζωής του παιδιού, αλλά από εκεί και έπειτα αυτοί οι γονείς είναι πιθανό να είναι λιγότερο εκδηλωτικοί, στοργικοί, τρυφεροί, ομιλητικοί, ανταποκριτικοί, συνεργατικοί και περισσότερο

αυστηροί και έτοιμοι να επιβάλουν τιμωρίες. Μιλούν στα παιδιά λιγότερο και οι συζητήσεις τους είναι λιγότερο σύνθετες και διδακτικές.

Αυτές οι διαφορές μπορεί να συνδέονται με ένα αριθμό συντελεστών, ένας από τους οποίους είναι το πόσο λίγα πιθανόν να ξέρουν αυτοί οι γονείς για την ανάπτυξη του παιδιού.

Οι μητέρες με περισσότερες γνώσεις για την ανάπτυξη του παιδιού από βιβλία ή εκπαιδευτικούς κύκλους μαθημάτων, ασχολούνται περισσότερο με τα παιδιά παίζουν και συζητούν μαζί τους, επιβάλουν λιγότερους περιορισμούς, διδάσκουν και κεντρίζουν τα παιδιά περισσότερο σε κατάλληλα επίπεδα.

Γι' αυτό από την προσχολική ηλικία ακόμη ας επιχειρείται έγκαιρη και σκόπιμη παρέμβαση για να εξασφαλιστούν πλούσιες μορφωτικές εμπειρίες και υγιεινή περίθαλψη του παιδιού.

Οι γονείς ίσως να μην μπορούν πάντοτε να εξασφαλίσουν το μέλλον των παιδιών τους με το χρήμα μόνο. Εφόσον λοιπόν, δεν υπάρχει οικονομική άνεση στην οικογένεια καλό είναι να υπάρχει πραγματική συνεργασία. Ο πατέρας και η μητέρα ας φροντίζουν να συνεργάζονται και να συμφωνούν σε κάθε τι που αφορά την ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών τους.

2. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Ο ρόλος των γονιών σήμερα περιλαμβάνει την καθοδήγηση τη βοήθεια στα προβλήματα, την οργανωτικότητα, την ανάπτυξη των επαφών του παιδιού με την κοινωνία, ενισχύοντας έτσι την κοινωνικότητά του.

Όσο πιο ανοικτή είναι μια οικογένεια προς τα έξω, τόσο πιο εύκολα αποδεσμεύεται το παιδί από αυτή, τόσο πιο αυτόνομο γίνεται.

Το κοινωνικό περιβάλλον της οικογένειας θα ενισχύσει την προσπάθεια του παιδιού να γίνει ανεξάρτητο και να διαμορφώσει την ατομική του θέληση.

Δεν αποτελεί απλά προϋπόθεση για την ανάπτυξη του παιδιού, είναι η πηγή αυτής της ανάπτυξης· σ' αυτό το περιβάλλον το νέο ανθρώπινο πλάσμα πρέπει να βρει με τη βοήθεια των μεγάλων όλα όσα θα συντελέσουν στην ανάπτυξη του. Το παιδί έχει ανάγκη όχι μόνο από περιβάλλον που να επενεργεί στο μυαλό του μέσω των αισθητηρίων οργάνων. Του χρειάζεται περιβάλλον εξανθρωπισμένο, του χρειάζεται ανθρώπινη επικοινωνία και ανθρώπινη ανατροφή.

Το περιβάλλον όπου γεννιέται και αναπτύσσεται ένα παιδί, αλλά ακόμα και εκείνο που μεγάλωσαν οι γονείς του, καθορίζει σημαντικά το επίπεδο της υγείας του και ψυχικής και νοητικής του ανάπτυξης, καθορίζει τη σχέση μεταξύ γεννητικού δυναμικού και ευκαιριών για την πληρέστερη ανάπτυξη του. Οι γονείς πρέπει να παίρνουν υπόψη ότι δεν επιτρέπεται να περιορίζεται η ζωή του μικρού παιδιού στον οικογενειακό κύκλο. Δεν πρέπει να ξεχνούν ότι για την κανονική ανάπτυξη του μικρού παιδιού χρειάζονται σύντροφοι, συνομήλικοι, με αυτούς μπορεί να παίζει σαν ίσος προς ίσο και όχι σαν "μικρό". Ο συνομήλικος δεν θα του φέρεται συγκαταβατικά, όπως ο μεγαλύτερος στο παιχνίδι. Μόνο στην παρέα των συνομήλικων το παιδί θα αναπτύσσεται κανονικά, θα αποκτήσει πείρα, θα υπολογίζει τους άλλους και θα υπερασπίζεται τον εαυτό του.

Οι καλύτερες ευνοϊκές συνθήκες για μια τέτοια επικοινωνία δημιουργούνται στον παιδικό σταθμό. Όταν όμως το παιδί δεν πηγαίνει σε παιδικό σταθμό, τότε οι γονείς πρέπει να φροντίσουν να βρεθεί γι' αυτό μια παρέα.

Αν το παιδί είναι απομονωμένο, βλάπτεται συνεχώς η ανάπτυξη του. Ο ανθρώπινος ψυχισμός δεν εμφανίζεται όταν δεν υπάρχουν ανθρώπινες συνθήκες ζωής, όταν λείπει η συναναστροφή με ανθρώπους. Όταν από ένα παιδί λείπει η πλατιά βάση της συμμετοχής, στην κοινότητα, όταν μεγαλώνει απομονωμένο, αναστέλλεται και καθυστερεί και η γλωσσική του ανάπτυξη. Αυτό που ονομάζουμε γλωσσικό ταλέντο μπορεί να το αποκτήσει και να το αναπτύξει το άτομο μόνο όταν αναπτύσσει σχέσεις με άλλους.

Οχι μόνο το περιβάλλον των συνομηλικών του παίζει ρόλο, αλλά και των

ενηλίκων του. Στην νηπιακή ηλικία το παιδί αποκτά διάφορες ικανότητες και συνήθειες με τη βοήθεια των γύρω του ενηλίκων. Επικοινωνώντας με τους μεγάλους το παιδί μαθαίνει να μιλάει, να χειρίζεται διάφορα αντικείμενα και να αυτενεργεί. Γι' αυτό όταν τα ενδιαφέροντα της οικογένειας βγαίνουν από τα όρια των στενών οικογενειακών σχέσεων και δεν κλείνονται σε αυτά, τότε και τα παιχνίδια των παιδιών θα είναι πιο ποικίλα και πλούσια σε περιεχόμενο. Γιατί, όσο λιγότερες εντυπώσεις αποκτά το παιδί, τόσο πιο φτωχά και μονόπλευρα είναι τα θέματα των παιχνιδιών του.

Παιδιά που μεγαλώνουν σε οικογένειες απομονωμένες κάνουν αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ των μελών της οικογένειας και των έξω προσώπων. Σύμφωνα με την αντίληψή τους, υπάρχει μεταξύ της οικογένειας και του έξω κόσμου, που φαίνεται εχθρικός, ένα αγεφύρωτο χάσμα. Μια οικογένεια που ζει απομονωμένη δεν συμβάλλει στην ανάπτυξη των κοινωνικών σχέσεων και κάνει τα παιδιά να είναι διαρκώς καχύποπτα, να βλέπουν τα πάντα με δυσπιστία και να φροντίζουν αποκλειστικά τα δικά τους συμφέροντα. Με τον τρόπο αυτό η οικογένεια εμποδίζει την ανάπτυξη του κοινωνικού φρονήματος. Ένα παιδί τριών ετών θα πρέπει να έχει παίξει μαζί τους και δεν πρέπει να το τρομάζει ή να το πιάνει άγχος από την παρουσία ξένων. Διαφορετικά το παιδί θα γίνει αργότερα συνεσταλμένο και ατολμο και θα έχει απέναντι στους άλλους εχθρική στάση. Το γνώρισμα αυτό του χαρακτήρα το βρίσκουμε στα χαιδεμένα παιδιά, που θέλουν πάντα να αποκλείουν τους άλλους.

Όταν το παιδί έχει ασκηθεί στο να παίζει με τα άλλα παιδιά και διέπεται από πνεύμα συντροφικότητας, όχι μόνο θα γλυτώσει από την ατολμία και τον εγωκεντρισμό, αλλά και από άλλα προβλήματα συμπεριφοράς. Τέτοιες ψυχικές διαταραχές παρουσιάζονται συνήθως σε πρόσωπα που ζουν απομονωμένα, που δεν δείχνουν ενδιαφέρον για άλλους ανθρώπους και που δεν μπορούν να έχουν σωστή αντίληψη για συνεργασία.

Μια όμως *"επικίνδυνη κακοτροπία"* της παδικής ηλικίας είναι η ανάμιξη ξένων ή φίλων της οικογένειας στη διαπαιδαγώγηση του παιδιού. Τα σφάλματα που γίνονται στις συναντήσεις αυτές οφείλονται στο γεγονός ότι τα πρόσωπα αυτά δεν ενδιαφέρονται καθόλου για τα παιδιά. Τους αρέσει να τα διασκεδάζουν ή να κάνουν πράγματα που σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα εντυπωσιάζουν φοβερά τα παιδιά.

Μιλούν για τα παιδιά σε υπερβολικά επαινετικό τόνο και τα παρασύρουν στην αυταρέσκεια και τη φιλαρέσκεια. Στο χρονικό διάστημα που είναι μαζί με τα παιδιά καταφέρνουν να τα κακομάθουν, προκαλώντας έτσι στο πρόσωπο που τα διαπαιδαγωγεί σκοτούρες και στενοχώριες. Όλα αυτά θα έπρεπε να αποφεύγονται. Σε κανένα ξένο δεν πρέπει να επιτραπεί να ματαιώνει τις παιδαγωγικές μεθόδους των γονέων.

Ένα σημαντικό εύρημα από μια έρευνα που έγινε στην Αθήνα το 1983 με θέμα: *«Σχήματα της οικογένειας και στάσεις απέναντι στο παιδί»* είναι η εσωστρέφεια της οικογένειας: το φαινόμενο έχει αποδοθεί στη ρευστότητα των κοινωνικών συνθηκών μέσα στις οποίες διαβίει η σύγχρονη ελληνική οικογένεια και στην αγωνιώδη προσπάθεια των μελών της *"να βρουν"* στον ιδιωτικό χώρο την ασφάλεια της ελεγχόμενης κατάστασης.

Αυτή η ίδια εσωστρέφεια και οικογενειοκεντρικότητα είναι φανερή στον τρόπο με τον οποίο αναφέρονται τα παιδιά τα περισσότερα από αυτά παίζουν μόνα τους ή με κάποιο μεγάλο (τους γονείς ή τους παπούδες τους) ή με τα αδέρφια τους και ένα μικρό ποσοστό παίζουν με άλλα παιδιά (εξαδέρφια και γειτονόπουλα κυρίως).

Τα ευρήματα της ίδιας έρευνας επιβεβαιώνουν τις παρατηρήσεις των κοινωνικών ανθρωπολόγων αλλά και τις επισημάνσεις των κοινωνιολόγων, σύμφωνα με τις οποίες η ελληνική οικογένεια λειτουργεί ως συζυγική, ενταγμένη σε ένα οικογενειακό και ένα ευρύτερο δίκτυο, το οποίο τη στηρίζει στην αντιμετώπιση της καθημερινότητας, αλλά και τη συντροφεύει στη ψυχαγωγία. Η σχετικά υψηλή

μέση συχνότητα με την οποία τα μικρά παιδιά παίζουν με τα εξαδέλφια τους επιτρέπει την πρόβλεψη πως η ευρύτερη οικογένεια και η συγγένεια θα εξακολουθήσουν να αποτελούν το σημαντικότερο για τον Έλληνα άνθρωπο τμήμα του άμεσου κοινωνικού του περιγύρου.

Διαπιστώνουμε λοιπόν, ότι είναι απαραίτητη η κοινωνικότητα της οικογένειας, γιατί στη νηπιακή και προσχολική ηλικία μπαίνουν τα κυριώτερα θεμέλια και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη μετέπειτα συμπεριφορά του ως ανεξάρτητου ατόμου. Το νήπιο διευρύνει συνεχώς τις εμπειρίες του για το περιβάλλον του, μαθαίνει να μετακινείται ολοένα και πιο τέλεια με τα δικά του μέσα και να παίρνει μόνο του επαφή με τα πράγματα και πρόσωπα του κοντινού του περιβάλλοντος. Αυτή τη διαδικασία της ανεξαρτητοποίησης θα πρέπει να ενθαρρύνουν και να ενισχύουν οι γονείς. Καλό θα είναι να ενθαρρύνουν με στοργικό ενδιαφέρον τις προσπάθειες αυτόβουλης δράσης και μάλιστα να τις επαινούν.

Όπως και κάθε άλλη προσπάθεια, έτσι και η ανατροφή των παιδιών απαιτεί ορισμένους μακροπρόθετους στόχους. Πέρα από το ενδιαφέρον που έχει για να αναπτύξει το δυναμικό του παιδιού του, ο γονιός συνειδητοποιεί από τη σχέση του με αυτό την ανάγκη να καλλιεργήσει και να ενθαρρύνει στο παιδί το κοινωνικό ενδιαφέρον, με άλλα λόγια την ικανότητα του παιδιού να δώσει και να πάρει. Το παιδί που έχει αναπτύξει κοινωνικό ενδιαφέρον είναι συνεργάσιμο και σέβεται τα δικαιώματα των άλλων.

Έχει συνείδηση της αξίας του και νοιώθει ότι ανήκει. Επιδιώκει με θάρρος σκοπούς που αντικατοπτρίζουν όχι μόνο ενδιαφέρον για τον εαυτό του αλλά και κοινωνικό ενδιαφέρον. Σκοπός των γονιών είναι να μεγαλώσουν παιδιά που θα γίνουν άνθρωποι ψυχικά ώριμοι, ικανοί να προσαρμόζονται και να συνεισφέρουν με κοινωνική υπευθυνότητα. Οι ικανότητες αυτές αναπτύσσονται μέσα από το κοινωνικό συναίσθημα.

3. ΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Όταν το περιβάλλον ενός παιδιού είναι καλλιεργημένο πνευματικά και πολιτιστικά, τότε το παιδί δέχεται περισσότερους ταυτόχρονα θετικούς ερεθισμούς που υποβοηθούν την αφύπνιση της σκέψης του.

Ο Busempera γράφει: *«Το πιο αποφασιστικό δεν είναι η οικονομική ευχέρεια της οικογένειας, αλλά το πνευματικό και πολιτιστικό περιεχόμενο της και πιο συγκεκριμένα η ανώτερη μόρφωση των γονέων».*

Η οικογένεια επιδρά πολύ στην πνευματική ανάπτυξη του παιδιού. Το πολιτιστικό επίπεδο, οι γνώσεις, η γλώσσα των γονέων και των άλλων προσώπων που κατοικούν μαζί επιδρούν στην όλη πνευματική εξέλιξη του παιδιού. Η οικογένεια επιδρά ακόμη και στη νοημοσύνη του παιδιού, η οποία σήμερα θεωρείται βέβαιο ότι δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την κληρονομικότητα, αλλά επηρεάζεται και από το περιβάλλον.

Το λεξιλόγιο και η γλώσσα μιας μορφωμένης οικογένειας είναι νεώτερου επιπέδου από ότι μιας αμόρφωτης οικογένειας. Επειδή η κατάκτηση της γλώσσας και της εκφραστικής δυνατότητας από το παιδί στηρίζεται στην απομίμηση είναι ευνόητο ότι τα παιδιά των ανώτερων μορφωτικά γονέων έχουν περισσότερες ευκαιρίες για να είναι γλωσσικά και εκφραστικά ανώτερα από ότι των κατώτερων πνευματικών στρωμάτων. *(Η ψυχολογία στην εποχή μας, 1985, ΣΤΕΦ. ΓΙΟΧ)*

Τα κατώτερα στρώματα τα χαρακτηρίζει μια λιτή χρήση της γλώσσας. Οι απλοϊκοί άνθρωποι χρησιμοποιούν ένα πιο περιορισμένο λεξιλόγιο και έχουν μάθει να αρκούνται σε αυτό για τη συνεννόησή τους. Πιο σπάνια διαβάζουν ένα βιβλίο και σπανιότερα γίνεται μια συζήτηση της οικογένειας γύρω από ένα θέμα ή γεγονός με ουσιαστικό ενδιαφέρον. Ακόμη και μια καλή κληρονομική προδιάθεση, όταν δεν δέχεται ενεργητικούς ερεθισμούς από ένα ευνοϊκό περιβάλλον δεν μπορεί να εξελιχθεί φυσιολογικά και να εκδηλωθεί σε καλές επιδόσεις. Έτσι, τα παιδιά που προέρχονται από κατώτερους μορφωτικά γονείς βρίσκονται σχετικά σε πιο

μειονεκτική θέση από τα παιδιά ανώτερων μορφωτικά γονέων. Το πρόβλημα της πνευματικής αγωγής δεν σχετίζεται μόνο με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας, αλλά και με τα πνευματικά-πολιτιστικά της ενδιαφέροντα. Η λύση του προϋποθέτει και την αφύπνιση του ενδιαφέροντος των κατώτερων στρωμάτων. Το κράτος εδώ έχει έναν περισσότερο λόγο επεμβάσεως, αφού πρόκειται για τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Έτσι, τα εργοστάσια και οι διάφοροι τόποι εργασίας μπορούν να βοηθήσουν τους γονείς για την πληρέστερη μόρφωσή τους, ώστε να συμμετέχουν πιο σωστά στο μέγαλωμα των παιδιών τους.

Γονείς που ενδιαφέρονται να βοηθήσουν το παιδί τους να μεγαλώσει σωστά, καλά θα ήταν να ενδιαφέρονται για τη μόρφωσή τους.

Εδώ, όμως θα πρέπει να αναγνωρισθεί ότι η γνώση μερικές φορές δεν αρκεί. Πολλοί δάσκαλοι που ήταν προικισμένοι με τη βαθύτερη παιδαγωγική αντίληψη και είχαν τη μεγαλύτερη επιτυχία με τα παιδιά των άλλων πέτυχαν αξιοθρήνητα με τα δικά τους.

Ένα από τα πιο εντυπωσιακά παραδείγματα αποτελεί ο ίδιος ο Ρουσσώ, ο πρωτοπόρος της σύγχρονης παιδαγωγικής. Θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι η έλλειψη εκπαίδευσης δεν αποτελεί το χειρότερο εμπόδιο. *"Λίγη γνώση είναι επικίνδυνη"*. Αν οι γονείς δεν γνώριζαν τίποτα απολύτως για την εκπαίδευση ίσως τα έβγαζαν πέρα μερικές φορές καλύτερα. Θα ήταν πιθανό να ακολουθήσουν την κοινή λογική τους και να ζητούν συμβουλές την κατάλληλη στιγμή. Όμως, ο καθένας πιστεύει πως ξέρει κάτι λίγα για την εκπαίδευση και συχνά τα λίγα αυτά είναι εσφαλμένα. Αυτός είναι ένας λόγος που οι γονείς χρειάζεται να μην αρκестούν στο επιχείρημα ότι εκείνοι οι ίδιοι και πολλές προηγούμενες γενιές *"μεγάλωσαν"* χωρίς οι πατεράδες και οι μητέρες τους να διαθέτουν ιδιαίτερες γνώσεις. Όπως *"εμάθαν"* οι γονείς τους, έτσι θα μάθαιναν κι εκείνοι το ρόλο τους σαν γονείς.

Οι γονείς, για να βοηθήσουν τα παιδιά τους να γίνουν καλύτερα, χρειάζεται πρώτα οι ίδιοι να γίνουν καλύτεροι παιδαγωγοί.

Να γνωρίζουν τα σχετικά με την καλή διατροφή, τη διαπαιδαγώγηση και τη μόρφωση του παιδιού. Χρειάζεται απλά να καταλαβαίνουν τα παιδιά να γνωρίζουν τι συμβαίνει στη σκέψη τους και να κατανοήσουν τα κίνητρα των πράξεών του. Να ξεχωρίζουν ανάμεσα στις ορθές, δηλαδή τις αποδοτικές, μεθόδους διδασκαλίας και τις εσφαλμένες και άχρηστες.

Γι' αυτό το λόγο τα τελευταία χρόνια γίνονται πιο έντονες οι προσπάθειες να επιμορφωθούν όσο το δυνατό περισσότεροι γονείς όλων των στρωμάτων, ώστε να λάβουν πληροφορίες για τη διαδικασία ανάπτυξης των παιδιών και για τα προβλήματα ανατροφής. Αυτές οι πληροφορίες δεν αφαιρούν από τους γονείς τη δυνατότητα της τελικής απόφασης του τι πρέπει να κάνουν σε μια συγκεκριμένη περίπτωση αλλά μειώνουν τον κίνδυνο να παραβλεφθούν οι ανάγκες του παιδιού λόγω των παιδαγωγικών μέτρων.

Βέβαια η διαφώτιση μόνη δεν αποτελεί εγγύηση για μια ανατροφή, σύμφωνα με τις ανάγκες του παιδιού, αλλά είναι μια σημαντική προϋπόθεση. Κατά κανόνα, άλλωστε, δεν αρκεί η πληροφόρηση μια μόνο φορά. Βοηθητικό για τους γονείς θα είναι να έχουν τη δυνατότητα να συμβουλευούνται ειδικούς όταν βρίσκονται μπροστά σε αντιφατικές γνώμες που συνάντησαν σε παιδαγωγικά βιβλία γονέων. Από την άλλη, σημαντικό είναι να μένει κανείς αυθόρμητος και να μη χάνει τη σιγουριά του εξαιτίας πολλών ειδών ενδοιασμών.

Αυτό δε σημαίνει ότι όποιος ανατρέφει δεν πρέπει να είναι σε θέση να δικαιολογήσει τα παιδαγωγικά μέτρα που πήρε, να τα ελέγξει κριτικά, να αναγνωρίσει ενδεχομένα λάθη και να τα διορθώσει όσο γίνεται τη δική του διαγωγή. Οι γονείς έχουν δικαίωμα να λάβουν βοήθεια και θα έπρεπε να επωφεληθούν όσο γίνεται από τις δυνατότητες που τους προσφέρονται.

Κάθε γονιός έχει δικαίωμα για περισσότερη και σωστότερη πληροφόρηση, ώστε να μην "αμελεί" την αγωγή των παιδιών του και επομένως ούτε να "αφήνει" το μέλλον τους στην τύχη.

Ο παιδαγωγικός και ο μορφωτικός ρόλος της οικογένειας οφείλεται στο ένστικτο που ωθεί τους γονείς, όχι μόνο να φροντίζουν για τη σωματική υγεία των παιδιών τους, αλλά και να τα οπλίσουν με όλες τις αναγκαίες γνώσεις και δεξιότητες για να αντιμετωπίσουν με επιτυχία τη ζωή. Στο ρόλο της αυτό η οικογένεια δεν μπορεί να αντικατασταθεί από άλλο παράγοντα αγωγής.

Δ ΤΟ ΠΑΙΔΙ

ΑΝΑΓΚΕΣ

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα μιλήσουμε για τις ανάγκες που έχει ένα παιδί στην προσχολική ηλικία. Ανάγκες οι οποίες είναι υλικές-σωματικές, πνευματικές, συναισθηματικές.

Οι γονείς για να ανταποκριθούν σωστά στις ανάγκες αυτές πρέπει να τις αναγνωρίσουν, να ξέρουν ποιές είναι, πότε θα εμφανιστούν και με ποιό τρόπο θα καλύψουν κάθε μία από αυτές τις ανάγκες.

α. ΥΛΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Το παιδί από την ώρα που γεννιέται και μετά έχει την ανάγκη κάποιων υλικών αγαθών όπως φαγητό, ρούχα, παιχνίδια, χρήματα κλπ., για να μπορέσει έτσι να διατηρηθεί στη ζωή. Οι γονείς θα πρέπει να ικανοποιούν τις ανάγκες αυτές με μέτρο, δίνοντας στα παιδιά ό,τι πράγματι χρειάζονται ανάλογα με την ηλικία τους.

Σήμερα η τεχνολογία έχει προχωρήσει πολύ. Ο γρήγορος ρυθμός που πρέπει όλοι να ακολουθούν, έχει αλλάξει σημαντικά τον τρόπο ζωής τόσο των ενηλίκων, όσο και των παιδιών μέσα στην κοινωνία. Η κοινωνία έχει πιά γίνει υλιστική και ο κόσμος ενδιαφέρεται περισσότερο για την απόκτηση υλικών αγαθών. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι γονείς τις περισσότερες φορές να προσφέρουν στο παιδί τους υλικά αγαθά και όχι την συναισθηματική αφοσίωση και φροντίδα που χρειάζονται.

Τίποτα όμως δεν είναι πιο σημαντικό από την αγάπη. Τα χρήματα και τα υλικά αγαθά δεν την αναπληρώνουν.

Οι γονείς που χρησιμοποιούν τα χρήματα για να αναθρέψουν τα παιδιά τους, δείχνοντας έτσι την αγάπη τους καταλήγουν να δημιουργούν ανθρώπους που μεγαλώνοντας θα ενδιαφέρονται πολύ για τα χρήματα.

Έτσι όπως έχει εξελιχθεί η κοινωνία μας, ο χρόνος που διαθέτουν οι γονείς είναι πολύ λίγος και προσπαθώντας να τον αναπληρώσουν δίνουν στο παιδί παιχνίδια και πολλά δώρα για να απασχολείται. Όμως το να καλομαθαίνει ένα παιδί σε υλικά αγαθά σημαίνει ότι δεν γνωρίζει εξωτερικά όρια στις επιθυμίες του και εσωτερικά να αισθάνεται φοβερή μοναξιά.

Επίσης πολλοί είναι οι γονείς που δωροδοκούν το παιδί τους για να κάνει διάφορα πράγματα.

Π.χ. να κάνει ορισμένες δουλειές στο σπίτι και να του δώσουν χρήματα.

Με τον τρόπο αυτό το παιδί όχι μόνο δεν μαθαίνει να προσφέρει στην οικογένεια και στο σπίτι, αλλά το μόνο που το ενδιαφέρει είναι ότι μετά από κάποια δουλειά θα αποκτήσει χρήματα ή κάποιο δώρο.

Η κακή νοοτροπία των γονιών να αγοράζουν στα παιδιά πολύ περισσότερα πράγματα από ότι πράγματι χρειάζονται, ενισχύεται και με την άποψη ότι, αφού εμείς σαν παιδιά στερηθήκαμε λόγω οικονομικών δυσκολιών θα προσφέρουμε στα παιδιά τα πάντα. Καθώς επίσης και η άποψη ότι αφού το παιδί του γείτονα έχει πολλά παιχνίδια πρέπει κι εμείς να αγοράσουμε πολλά.

Αποτέλεσμα όμως της νοοτροπίας αυτής είναι να διαστρεβλώνουν τις αξίες των παιδιών τους δίνοντάς τους το δικαίωμα να πιστεύουν ότι μπορούν πάντα να παίρνουν αυτό που θέλουν.

Το κυριότερο καθήκον των γονιών είναι να καλλιεργήσουν στα παιδιά τους μια σωστή και υγιή στάση απέναντι στη ζωή και στις αξίες της θα πρέπει να τους μεταβιβάσουν ότι η ζωή είναι μια συνεχής συναλλαγή. Η ιδέα του πάρε και δώσε μπορεί να καλλιεργηθεί με το μοίρασμα ευθυνών μέσα στην οικογένεια.

Ξεκινώντας από εκεί, τα παιδιά μαθαίνουν την συνεργασία και την υπευθυνότητα.

Τα χρήματα δεν αναπληρώνουν την αγάπη και τη σωστή διαπαιδαγώγηση, δεν καλλιεργούν κανένα ψυχικό δεσμό και δεν ανταποκρίνονται στις αξίες που πρέπει να έχουν οι άνθρωποι.

Η σύγχρονη ψυχολογία απαιτεί από τους γονείς να προσφέρουν στα παιδιά τους περισσότερο συναισθηματικά αποθέματα δίνοντάς τους έτσι εφόδια για ένα καλύτερο μέλλον και σωστή αντιμετώπιση της ζωής.

β. ΣΩΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

1. Η ΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

Μεγαλώνοντας το παιδί και φθάνοντας στη νηπιακή ηλικία καταλαβαίνει περισσότερο την αγωνία των γονέων που τώρα εκφράζεται με μορφή ισχυρής επιμονής. Οι γονείς και ιδιαίτερα οι μητέρες επιμένουν στα παιδιά τους, να φάνε κάτι που δεν τους αρέσει.

Χωρίς να σέβονται τις περισσότερες φορές τη διάθεση του παιδιού επιμένουν να φάει όλη την ποσότητα ως το τέλος, με αποτέλεσμα να χαλάει το στομάχι του και η όρεξή του. Αλλοτε πάλι αρχίζουν τις παρακλήσεις, τις ικεσίες, το παρακαλούν να φάει, με φυσικό αποτέλεσμα την αντίδραση του παιδιού.

Πολύ συχνά επίσης το φαγητό δίνεται με υποσχέσεις και ανταλλάγματα. Υπόσχονται στο παιδί χίλια δύο πράγματα, πως θα του αγοράσουν παιχνίδια, ή περιπάτους, ή ακόμη στην περίπτωση αυτή κάνουν και κάτι το πολύ χειρότερο, υπόσχονται αγάπη που δεν πρέπει να κανένα τρόπο να γίνεται αντάλλαγμα, αλλά να δίνεται σε κάθε περίπτωση πηγαία και αβίαστα στο παιδί. Αλλοτε πάλι αρχίζουν τις απειλές. Τιμωρούν το παιδί, το φοβίζουν με φανταστικά ή πραγματικά πρόσωπα (μπαμπούλας, δράκος, αστυνόμος, γιατρός κ.ά.)

Αν σκεφτούμε πως το παιδί στην ηλικία αυτή έχει το δικό του φανταστικό κόσμο και δεν μπορεί να ξεχωρίσει το πραγματικό από το φανταστικό καταλαβαίνουμε το άγχος, το φόβο και την τρομερή κατάσταση που ζει και που συνδυάζεται με την ώρα της πιο βασικής ανάγκης του ανθρώπου, την ώρα του φαγητού.

Η μητέρα συχνά ξεσπάει σε κλάματα, με λυγμούς, σε στενοχώριες, δημιουργεί τεταμένη ατμόσφαιρα απελπισίας μέσα στο σπίτι, μέσα στο περιβάλλον του παιδιού.

Από την πλευρά τώρα του παιδιού το πρώτο πράγμα που πρέπει να πούμε είναι πως το παιδί αντιδρά με την τακτική του, κατά κάποιο τρόπο στην ψυχολογία της μητέρας. Βλέποντάς την να αγωνιά, να επιμένει, να απειλεί ή να κλαίει αντιδρά τη βασανίζει, ικανοποιείται τις περισσότερες φορές με αυτή της την ανησυχία που το κάνει "κέντρο" του σπιτιού.

Υπάρχουν ακόμη παιδιά που έχουν συναισθηματική ανασφάλεια, έλλειψη σιγουριάς. Νομίζουν πως δεν τα προσέχουν όσο χρειάζεται, νιώθουν εγκαταλειμμένα ή απομονωμένα όπως στην περίπτωση που γεννιέται ένα αδελφάκι.

Άλλη ομάδα παιδιών είναι αυτή που τα παιδιά προσπαθούν να γίνουν το επίκεντρο των συζητήσεων και όλοι να ασχολούνται με αυτά, παρουσιάζοντας το φαινόμενο της ανορεξίας.

Φυσικά όλες οι αντιδράσεις του παιδιού πηγάζουν από τη συμπεριφορά που έχουν οι γονείς. Δημιουργείται έτσι ένας φαύλος κύκλος και διακινδυνεύεται μια κουραστική κατάσταση που έχει τις συνέπειές της όχι μόνο την ψυχική υγεία του παιδιού αλλά και την οργανική του (σωματική) υγεία.

Όπως αναφέρει η ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ: *«Πολλοί γονείς λένε: Εγώ αδιαφόρησα, το δοκίμασα κι αυτό, δεν του έδωσα να φάει δύο ή τρεις μέρες και δεν του έκανα καμμία κουβέντα για φαγητό».* Σ' αυτούς τους γονείς η ίδια η συγγραφέας - ψυχολόγος απαντάει: *«Η αδιαφορία δύο ή τριών ημερών δεν είναι δυνατό να μεταβάλλει συναισθηματικές καταστάσεις της παιδικής ψυχής που πάντα είναι τόσο*

έντονα χαραγμένες: Εκείνο που πρέπει να πούμε είναι πως η προσποιητή αδιαφορία ή δήθεν αδιαφορία των γονέων γίνεται τις περισσότερες φορές αντιληπτή από το παιδί για το οποίο, φθάνει μια κίνηση νευρική ή ένας λόγος ή ένας αναστεναγμός της μητέρας για να αντιληφθεί την ανησυχία της. (ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, Αθήνα, 1982).

Οι γονείς καλό είναι να δίνουν στο παιδί την ποσότητα τροφής που την τρώει πρόθυμα.

Οι παιδίατροι είναι ενάντια σε κάθε άλλο συμπληρωματικό μέσο - πειθώ, επαίνους, εκφοβισμούς και υποσχέσεις καθώς και παραπλανητικές κουβέντες που χρησιμοποιούνται για να φάει το παιδί όλο το φαγητό. "το απόλυτα γερό — έγραφε ο καθηγητής Α.Α. ΚΙΣΕΛ — διακρίνεται συνήθως για την καλή του όρεξη και τρώει όσο χρειάζεται για την ηλικία του".

Η διατήρηση στην προσχολική ηλικία της καλής όρεξης, η καλλιέργεια στο παιδί της συνήθειας να τρώει σε καθορισμένη ώρα, η εξοικείωση με όλες τις υγιεινές συνήθειες, που καθορίζουν το πως τρώει, όλα αυτά αποτελούν μέχρι ένα βαθμό την προετοιμασία του για το σχολείο.

Οι γονείς θα πρέπει να βοηθήσουν τα παιδιά τους ώστε να μάθουν σωστά τις συνήθειες αυτές χαρίζοντάς τους έτσι και την απαραίτητη ψυχική ηρεμία που χρειάζονται.

2. **ΥΠΝΟΣ - ΗΡΕΜΙΑ**

Ο ύπνος αποτελεί βασική προϋπόθεση ζωής. Για το λόγο αυτό πρέπει οι γονείς να δώσουν ιδιαίτερη σημασία σε όλη τη διαδικασία του ύπνου και να εξασφαλίσουν στο παιδί την απαραίτητη ηρεμία. Είτε το παιδί έχει ιδιαίτερο δωμάτιο δικό του που κοιμάται, είτε έχει μια γωνιά, πρέπει να είναι μια γωνιά με ατμόσφαιρα ήσυχη, ήρεμη γιατί διαφορετικά το παιδί καταβάλλει ιδιαίτερη προσπάθεια να βρει την ησυχία αυτή να κοιμηθεί και η προσπάθεια αυτή κουράζει

το νευρικό του σύστημα.

Υπάρχουν βασικές προϋποθέσεις που εξασφαλίζουν στο παιδί ένα ήσυχο ύπνο. Αναφέρθηκε ήδη η ησυχία σαν πρώτη προϋπόθεση. Μια δεύτερη προϋπόθεση είναι το συναίσθημα ασφάλειας που πρέπει να έχει το παιδί όταν κοιμάται. Ηδη ο ύπνος αποτελεί και για τους μικρούς και για τους μεγάλους μια κατάσταση παθητική στην οποία το άτομο αφήνεται κατά κάποιο τρόπο στην καλή διάθεση του περιβάλλοντος.

Το παιδί έχει διαίσθηση για τις αδυναμίες του και έχει ήδη άγχος και αγωνία για τον ύπνο. Όταν πρόκειται λοιπόν να κοιμηθεί έχει εντονότερο αυτό το συναίσθημα και αν δεν του έχουμε δημιουργήσει προϋποθέσεις καλωσύνης και καλής διάθεσης φυσικό είναι να έχει κάποια ανησυχία. Γι' αυτό το λόγο τα παιδιά αποφεύγουν τον ύπνο και ευχαρίστως αν ήταν δυνατό δεν θα κοιμόνταν καθόλου.

Το παιδί που ξέρει να αγαπιέται από τους γονείς ή το παιδί που πιστεύει ότι δεν διατρέχει κινδύνους δεν παρουσιάζει ανωμαλίες στον ύπνο του.

Μια τρίτη προϋπόθεση για ένα καλό ύπνο είναι το κανονικό ωράριο. Οι γονείς θα πρέπει να φροντίζουν ώστε το παιδί να κοιμάται ορισμένη ώρα και να διατηρεί το ωράριο σωστά. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις όπου η οικογένεια θα έχει επισκέπτες, κάποια γιορτή ή κάποια έξοδο. Και πάλι οι γονείς θα πρέπει με σωστό τρόπο να διατηρήσουν το ωράριο ύπνου του παιδιού.

Και μια τέταρτη προϋπόθεση ιδίως σχετικά με τα νευρικά παιδιά είναι αν το παιδί ενοχλείται από το έντονο φως, να βάλουμε κουρτίνες, να δημιουργήσουμε μια κάποια συσκότιση στο δωμάτιο. Η συσκότιση ήδη καλμάρει το νευρικό σύστημα και βοηθά το παιδί να κοιμηθεί πιο καλά.

Παρόλα αυτά όμως παρουσιάζονται ιδιομορφίες που εξαρτώνται κατά πολύ από τις συνθήκες διαπαιδαγώγησης. Την υποχρέωση να πάει για ύπνο το παιδί τη θεωρεί κάποτε σαν κάτι δυσάρεστο, ζητάει την άδεια να παίξει λίγο ακόμη, να παρακολουθήσει τηλεόραση. Αν οι γονείς δεν το αφήσουν πηγαίνει με άσχημη διάθεση να πλυθεί και καθυστερεί να πάει για ύπνο και το πρωί θα πρέπει οι

γονείς να το ξυπνήσουν στερώντας του έτσι ένα μέρος από τον απαραίτητο ύπνο. Ο ανεπαρκής ύπνος και η κακή χρήση των παραπάνω προϋποθέσεων επιδρά αρνητικά στη διάθεση του παιδιού, προκαλεί διάφορα καπρίτσια και βλάπτει το νευρικό σύστημα του παιδιού. Γι' αυτό οι γονείς, είναι σημαντικό να χρησιμοποιήσουν κατάλληλους τρόπους από παιδαγωγική και υγειονομική άποψη, να ενισχύσουν την ανάγκη του παιδιού για ύπνο και να το συνηθίσουν να αποκοιμιέται γρήγορα χωρίς βοηθητικές διαδικασίες.

Για τους γονείς ο ύπνος του παιδιού είναι ένα πολύ καλό τεστ για να δουν αν το παιδί είναι ευχαριστημένο ικανοποιημένο και καλά στην υγεία του.

3. ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ - ΝΤΥΣΙΜΟ

Το παιδί μόλις φτάσει στην ηλικία των τριών (3) χρόνων μπορεί να συμμετάσχει στην τουαλέτα του. Βέβαια το πλύσιμο του δεν είναι τέλειο. Ομως η προσπάθει που κάνει μόνο του ενισχύει την αυτοπεποίθησή του και την προσωπικότητά του. Οι γονείς είναι εκείνοι που με ιδιαίτερη επιμέλεια θα φροντίσουν για τη σωματική υγιεινή του παιδιού.

Το πλύσιμο μπορεί να γίνει ένα ευχάριστο παιχνίδι. Ομως ο καταναγκασμός καταστρέφει μερικές φορές το παιχνίδι και πρόθυμα οδηγεί σε ένα από τα δύο άκρα — η αυτοπαραμέληση, η υπερσχολαστικότητα. Το παιδί για να διορθωθεί, καλό είναι να αφήνεται από τους γονείς να δοκιμάζει τη φυσική επίπτωση της ατημελησίας, όπως είναι η άρνηση των γονιών να του κάνουν συντροφιά όταν είναι βρώμικο, είτε την ώρα του φαγητού, είτε στο παιχνίδι (ΝΤΡΑΙΚΩΡΣ ΡΟΥΝΤΟΛΦ, *Το δικαίωμα να είναι παιδί*).

Στη φυσιολογική ανάπτυξη του παιδιού είναι αδύνατο να αρχίσει και να ολοκληρωθεί μια λειτουργία, αν το νευρικό σύστημα δεν έχει ωριμάσει στο βαθμό που χρειάζεται για να είναι ικανό να επιτελέσει αυτή τη λειτουργία. Στο παιδί

των 3 χρόνων οι γονείς έχουν ήδη διδάξει την καθαριότητα (Ν.ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ, *Εμείς και το Παιδί μας*).

Η περίοδος που γίνεται η εκπαίδευση των σφιγκτήρων είναι σημαντική για τις μελλοντικές σχέσεις μάνας και παιδιού και παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Το παιδί δεν θα μάθει θεληματικά να ελέγχει τους σφιγκτήρες του αν δεν είναι αναπτυξιακά έτοιμο. Χρειάζεται ενθάρρυνση και σιγουριά. Οι γονείς θα πρέπει να δοκιμάσουν πολλές μεθόδους έτσι ώστε να δώσουν στο παιδί να καταλάβει ότι θα πρέπει να φροντίζει τον εαυτό του.

Ενα ακόμη βήμα που κάνει το παιδί φροντίζοντας μόνο του τον εαυτό του είναι και το ντύσιμο.

Αλλά θα το μάθει πολύ πιο εύκολα αν οι γονείς ενθαρρύνουν την αυτοσιγουριά του και αν ασκήσουν λιγότερη πίεση και καταναγκασμό.

Αν οι γονείς ντύνουν το παιδί και το μεταχειρίζονται σαν να ήταν μια κούκλα, τότε αυτό δεν θα μάθει να ντύνεται μόνο του. Με την αδεξιότητα και τις αργές κινήσεις του το παιδί μπορεί να αναγκάζει τους γονείς του να το βοηθούν ασταμάτητα ενώ οι δικές του ικανότητες θα περιστέλλονται από τη δύναμη αυτή που μπορεί να ασκεί επάνω τους. (ΝΤΡΑΙΚΩΡΣ ΡΟΥΝΤΩΛΦ, *Η πρόκληση να είμαστε γονείς*).

4. ΚΙΝΗΣΗ - ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ

Το παιδί καθημερινά γίνεται όλο και πιο κύριος των κινήσεών του: τρέχει, πηδάει, εξερευνά, εναρμονίζει τις κινήσεις του, κρατάει ισορροπία του σώματός του. Όσο καλύτερα αφορμοιώνει το παιδί αυτές τις βασικές κινήσεις, τόσο πιο καλά ελέγχει το σώμα του. Η εμπιστοσύνη στις δυνάμεις του, του δίνει μεγαλύτερη πρωτοβουλία και αυτενέργεια.

Οι γονείς καλό είναι να συμμετέχουν στα παιχνίδια του ή να το προωθούν να παίζει με άλλα παιδιά. Όσο περισσότερο συμμετέχουν τόσο πιο γρήγορα θα εναρμονίσουν τις κινήσεις και θα σιγουρέψουν τα βήματά του. Ακόμη το παιδί θα αποκτήσει την αίσθηση του κινδύνου και σιγά-σιγά θα μάθει να παίζει μόνο του.

Επίσης οι γονείς είναι εκείνοι που θα βοηθήσουν το παιδί και θα το μάθουν να παίρνει μέρος στις καθημερινες δραστηριότητες του σπιτιού (να στρώσει το τραπέζι, να μετακινήσει μια καρέκλα) καθώς και να ασχολείται με κατασκευές και χειροτεχνίες (να φτιάχνει πύργους με τουβλάκια, να κολλάει). Το παιδί όσο πιο γρήγορα μάθει να στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις, τόσο βαθύτερη θα καταστεί η αίσθηση της ασφάλειάς του και τόσο μεγαλύτερη θα είναι η άνεσή του. Μαθαίνοντας όλα αυτά στο σπίτι με τη βοήθεια και συνεργασία των γονιών του. Είναι ήδη προετοιμασμένο να δεχτεί τις δραστηριότητες του νηπιαγωγείου και του παιδικού σταθμού.

Μαζί όμως με όλα αυτά που μαθαίνει το παιδί, έχει και την ανάγκη του περιπάτου. Να βγει στον καθαρό αέρα, να αποκτήσει καινούργιες εμπειρίες, και να ενισχύσει την αυτοπεποίθησή του σχετικά με τις κινήσεις του. Με το παιχνίδι εξω* το παιδί δοκιμάζει τη θέληση και το θάρρος του. Πηδάει, σκαρφαλώνει, τρέχει και μαθαίνει να είναι τολμηρό και δυνατό.

Τα διάφορα ατυχήματα όμως που μπορούν να συμβούν δεν θα πρέπει να είναι αρνητικός παράγοντας στο παιχνίδι του παιδιού. Οι γονείς που ασχολούνται με παιδιά προσχολικής ηλικίας θα πρέπει να φροντίζουν να συνδυάζουν παιχνίδι και άσκηση καθώς και προφύλαξη του παιδιού από σοβαρό κίνδυνο ατυχήματος.

γ. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

1. ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Με το παιχνίδι το παιδί ανακαλύπτει από τι είναι φτιαγμένο το κάθε τι, μαθαίνει για τις πραγματικές του δυνατότητες και αποκτά εμπιστοσύνη στις

ικανότητές του. Μαθαίνει πως να φέρνεται με τα άλλα παιδιά, πως να αγωνίζεται για τα δικαιώματά του, πως να αγκαλιάζει τις νίκες του αλλά και πως να δέχεται τις αποτυχίες του. Με το παιχνίδι εκτονώνει όλη του την ενεργητικότητα, ξεπερνάει τους φόβους του και διοχετεύει τα συναισθήματά του.

Το παιδί παίζοντας κοινωνικοποιείται, αναπτύσσει πρωτοβουλία και αυτοπεποίθηση. Το παιχνίδι βοηθά το παιδί να δημιουργήσει υγιή προσωπικότητα (N.ALANESOVA, Λ.Α.ΒΕΝΓΚΕΡ, *Ο κόσμος του παιδιού*).

Ο περισσότερος κόσμος θα πει πως τα παιδιά παίζουν επειδή τους αρέσει. Και αυτό είναι αναμφισβήτητο. Στα παιδιά αρέσουν όλες οι σωματικές και συναισθηματικές εμπειρίες του παιχνιδιού. Μπορούμε να διευρύνουμε το φάσμα και των δυο εμπειριών παρέχοντάς τους υλικό και ιδέες. Αλλά φαίνεται καλύτερο να τους παρέχουμε λιγότερα παρά περισσότερα τέτοια αντικείμενα, αφού τα παιδιά είναι ικανά να βρίσκουν αντικείμενα και να επινοούν πολύ εύκολα διάφορα παιχνίδια, πράγμα που τα ευχαριστεί.

Λέγεται συνήθως πως τα παιδιά "αποβάλουν το μίσος και την επιθετικότητά" τους στο παιχνίδι σαν η επιθετικότητα να ήταν μια βλαβερή ουσία που μπορεί κανείς να το αποβάλει. Αυτό είναι εν μέρει αλήθεια, γιατί η συγκρατημένη δυσφορία και τα αποτελέσματα της οργής βιώνονται από το παιδί σαν κακές ουσίες μέσα του. Αλλά είναι πιο σημαντικό να διατυπώσουμε το ίδιο πράγμα λέγοντας ότι, είναι πολύτιμο για το παιδί ν' ανακαλύπτει πως το μίσος και οι επιθετικές ορμές μπορούν να εκφραστούν σ' ένα γνωστό περιβάλλον, χωρίς το μίσος και η βία να επιστρέφει από το περιβάλλον στο παιδί. Το παιδί νοιώθει πως ένα καλό περιβάλλον πρέπει να ανέχεται τα επιθετικά αισθήματα, αν εκφράζονται λίγο πολύ σε μια αποδεκτή μορφή. Πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι η επιθετικότητα υπάρχει μέσα στην ψυχοσύνθεσή του κι ότι το παιδί νιώθει ανέντιμο, αν αυτό που υπάρχει κρύβεται και δεν αναγνωρίζεται (N. ΒΙΝΝΙΚΟΤ, *Το παιδί, η οικογένεια και ο εξωτερικός του κόσμος*).

Η επιθετικότητα μπορεί να είναι ευχάριστη, αλλά αναπόφευκτα πληγώνει πραγματικά ή φανταστικά κάποιον, με αποτέλεσμα να πρέπει το παιδί ν' αντιμετωπίσει αυτή την επιπλοκή. Μέχρι ένα σημείο, αυτό αντιμετωπίζεται στη ρίζα του: το παιδί δέχεται την πειθαρχία να εκφράζει το επιθετικό αίσθημα με τη μορφή του παιχνιδιού κι όχι απλώς όταν νιώθει οργή. Ένας άλλος τρόπος είναι η επιθετικότητα να διοχετευθεί σε κάποια δραστηριότητα που έχει τελικά ένα εποικοδομητικό σκοπό. Όλα αυτά όμως πετυχαίνονται σταδιακά. Ο ρόλος μας είναι να μην αγνοούμε την κοινωνική συμβολή που πραγματοποιεί το παιδί εκφράζοντας τα επιθετικά του αισθήματα στο παιχνίδι, αντί για τη στιγμή της οργής. Μπορεί να μη μας αρέσει να είμαστε μισητοί ή να πληγωνόμαστε, αλλά δεν πρέπει να αγνοήσουμε αυτό που υπάρχει κάτω από την αυτοπειθαρχία σε σχέση με τις επιθετικές παρορμήσεις. Αν και είναι εύκολο να διαπιστωθεί πως τα παιδιά παίζουν από ευχαρίστηση, είναι πολύ πιο δύσκολο να διαπιστωθεί πως τα παιδιά παίζουν για να κυριαρχήσουν το άγχος τους ή τις ιδέες και παρορμήσεις που οδηγούν στο άγχος, στην περίπτωση που δεν τις ελέγχουν.

Το άγχος υπάρχει πάντα σαν παράγοντας στο παιχνίδι του παιδιού και συχνά είναι σημαντικός παράγοντας. Η απειλή ενός υπερβολικού άγχους οδηγεί σ' ένα ψυχαναγκαστικό παιχνίδι ή σ' ένα επαναλαμβανόμενο παιχνίδι, ή σε μια υπερβολική αναζήτηση της ευχαρίστησης (ηδονής) που ενυπάρχει στο παιχνίδι. Κι αν το άγχος είναι πολύ μεγάλο, το παιχνίδι ανάγεται σε μια καθαρή εκμετάλλευση της αισθηματικής ικανοποίησης.

Δεν μπορούμε να αποδείξουμε εδώ τη θέση ότι το άγχος ενυπάρχει στο παιχνίδι. Η πρακτική σημασία ωστόσο, έχει μεγάλη σπουδαιότητα. Γιατί στο σημείο που το παιδί παίζει για την ευχαρίστησή του, μπορεί να του ζητηθεί να το εγκαταλείψει ενώ στο σημείο που το παιδί παίζει για να διευθετήσει το άγχος του, δεν μπορούμε ν' απομακρύνουμε το παιδί από το παιχνίδι, χωρίς να του προκαλέσουμε δυσφορία, πραγματικό άγχος ή νέες άμυνες ενάντια στο άγχος (όπως ο αυνανισμός ή η ονειροπόληση).

Το παιδί αποκτά εμπειρίες με το παιχνίδι. Το παιχνίδι καταλαμβάνει ένα μεγάλο τμήμα της ζωής του. Οι εξωτερικές και εσωτερικές εμπειρίες μπορούν να είναι πλούσιες για τον ενήλικο, αλλά για το παιδί ο πλούτος βρίσκεται βασικά στο παιχνίδι και τη φαντασίωση. Όπως ακριβώς η προσωπικότητα των ενήλικων αναπτύσσεται μέσα από την εμπειρία της ζωής, έτσι και η προσωπικότητα των παιδιών αναπτύσσεται μέσα από τα παιχνίδια τους και τα παιχνίδια που επινοούν τα άλλα παιδιά και οι ενήλικοι. Εμπλουτίζοντας τον εαυτό τους τα παιδιά διευρύνουν σταδιακά την ικανότητά τους να βλέπουν τον πλούτο του εξωτερικού πραγματικού κόσμου. Το παιχνίδι είναι συνεχής μαρτυρία της δημιουργικότητας που σημαίνει ζωντανία. Οι ενήλικοι συμβάλλουν εδώ αναγνωρίζοντας την τεράστια σημασία του παιχνιδιού και μαθαίνοντας στα παιδιά τα παραδοσιακά παιχνίδια, χωρίς όμως να περιορίζουν ή να διαφθείρουν την εφευρετικότητα των παιδιών.

Τα παιδιά στην αρχή παίζουν μόνο τους ή με την μητέρα τους τα άλλα παιδιά δε χρειάζονται αμέσως σα σύντροφοι στα παιχνίδια. Μέσα από το παιχνίδι, βασικά, όπου τα άλλα παιδιά τοποθετούνται σε ρόλους που έχουν νοηθεί εκ των προτέρων, αρχίζει το παιχνίδι να επιτρέπει στους άλλους να έχουν ανεξάρτητη ύπαρξη. Όπως οι ενήλικοι κάνουν εύκολα φίλους κι εχθρούς στη δουλειά τους, ενώ άλλοι μπορούν να ζουν σ' ένα ξενοδοχείο για χρόνια και ν' απορούν γιατί κανείς δεν τους θέλει, έτσι και τα παιδιά κάνουν φίλους και εχθρούς στη διάρκεια του παιχνιδιού, ενώ δεν κάνουν εύκολα φίλους έξω από το παιχνίδι. Το παιχνίδι παρέχει μια οργάνωση για τη μύηση στις συναισθηματικές σχέσεις κι έτσι συμβάλλει στην ανάπτυξη των κοινωνικών επαφών.

Το παιχνίδι και η χρησιμότητα των διαφόρων μορφών τέχνης και θρησκευτικής πρακτικής, τείνουν με διάφορους, αλλά σχετικούς τρόπους, προς την ενοποίηση και γενική απαρτίωση της προσωπικότητας. Το παιχνίδι λ.χ. συνδέει τη σχέση που έχει το άτομο προς την εσωτερική του πραγματικότητα, με τη σχέση που έχει προς την εξωτερική, κοινή πραγματικότητα.

Ενας άλλος τρόπος να δούμε αυτό το εξαιρετικά περίπλοκο θέμα, είναι πάλι στο παιχνίδι, όπου το παιδί συνδέει ιδέες με σωματικές λειτουργίες. Θα ήταν σκόπιμο να εξετάσουμε, απ' αυτή τη σκοπιά, τον αυνανισμό ή άλλες αισθησιακές ενασχολήσεις σε συνδυασμό με τις συνειδητές ή ασυνειδητές φαντασιώσεις που ανήκουν σ' αυτές και να τις συγκρίνουμε με το πραγματικό παιχνίδι, όπου οι συνειδητές ή ασυνειδητές ιδέες κυριαρχούν και οι σωματικές δραστηριότητες είναι σε αναστολή, είτε στην υπηρεσία της ευχαρίστησης του παιδιού. Όταν συναντούμε μια περίπτωση στην οποία ο ψυχαναγκαστικός αυνανισμός του παιδιού, είναι φαινομενικά ανεξάρτητος από φαντασιώσεις ή η ψυχαναγκαστική ονειροπόληση του παιδιού είναι φαινομενικά ανεξάρτητη από εντοπισμένη ή διάχυτη σωματική διέγερση, τότε συνειδητοποιούμε πόσο υγιές είναι το παιχνίδι, που συνδέει τις δυο πλευρές της ζωής, τη σωματική λειτουργία και τη ζεστασιά των ιδεών. Το παιχνίδι είναι η εναλλακτική λύση στον αισθησιασμό, στην προσπάθεια του παιδιού να διατηρηθεί σαν ολότητα. Είναι γνωστό πως όταν το άγχος είναι σχετικά μεγάλο, ο αισθησιασμός γίνεται ψυχαναγκαστικός και το παιχνίδι γίνεται ανέφικτο.

Με τον ίδιο τρόπο, όταν συναντάμε ένα παιδί που η σχέση του με την εσωτερική πραγματικότητα είναι αποδεσμευμένη από τη σχέση του με την εξωτερική πραγματικότητα, με άλλα λόγια, η προσωπικότητά του είναι σοβαρά διχασμένη απ' αυτή την άποψη, συνειδητοποιούμε πόσο φυσιολογικό είναι ν' αποτελεί το παιχνίδι (όπως η ανάκληση και διήγηση των ονείρων) ένα από τα πράγματα που συμβάλλουν στην απαρτίωση της προσωπικότητάς του, δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει μορφές παιχνιδιού που ν' αναγνωρίζονται από τους άλλους ότι συνδέονται με την πραγματικότητα.

Στο παιχνίδι το παιδί μπορεί να προσπαθεί να εκφράσει τον εαυτό του σε εκλεκτά πρόσωπα του περιβάλλοντός του. Το παιχνίδι μπορεί να είναι μια προσπάθεια για *"ειλικρινή έκφραση του εαυτού"* όπως το ντύσιμο μπορεί να είναι για τον ενήλικο. Αυτό μπορεί πολύ νωρίς να μετατραπεί στο αντίθετό του, γιατί

τα παιχνίδια, όπως και η ομιλία, μπορούμε να πούμε ότι μας δίνονται για να κρύβουμε τις σκέψεις μας, δηλαδή τις βαθύτερες σκέψεις μας. Το απωθημένο ασυνείδητο είναι κάτι που κάθε άτομο θέλει να γνωρίσει. και το παιχνίδι, όπως τα όνειρα, χρησιμεύει στην αυτοαποκάλυψη και στην επικοινωνία μ' ένα βαθύτερο επίπεδο.

Στην ψυχανάλυση των μικρών παιδιών, η επιθυμία αυτή για επικοινωνία μέσα από το παιχνίδι, χρησιμοποιείται στη θέση της ομιλίας των ενήλικων. Το τρίχρονο παιδάκι έχει συχνά μεγάλη εμπιστοσύνη στην ικανότητά μας να καταλαβαίνουμε και ο ψυχαναλυτής δυσκολεύεται ν' ανταποκριθεί σ' αυτό που αναμένει το παιδί. Το παιδί νιώθει μεγάλη πίκρα όταν το απογοητέψουμε απ' αυτή την άποψη. Και δεν υπάρχει για τον αναλυτή μεγαλύτερο κίνητρο για την αναζήτηση μιας βαθύτερης κατανόησης, από τη δυσφορία του παιδιού όταν αποτυχαίνουμε να κατανοήσουμε αυτό που μας επικοινωνεί (εμπιστευτικά στην αρχή) μέσα από το παιχνίδι του.

Τα μεγαλύτερα παιδιά είναι συγκριτικά πιο απογοητευμένα από αυτή την άποψη και δεν ταραζονται τόσο όταν δεν γίνονται κατανοητά από μας ή όταν ανακαλύπτουν πως μπορούν να εξαπατήσουν ή ότι η εκπαίδευση είναι, κατά ένα μεγάλο μέρος, εκπαίδευση εξαπάτησης και συμβιβασμού. Ωστόσο, όλα τα παιδιά (ακόμα και μερικοί ενήλικοι) διατηρούν λίγο πολύ την εμπιστοσύνη τους στο γεγονός ότι οι άλλοι μπορούν να τα κατανοήσουν και στο παιχνίδι τους μπορούμε πάντα να βρούμε την πύλη που οδηγεί στο ασυνείδητο και στην έμφυτη ειλικρίνεια που, κατά περίεργο τρόπο, αρχίζει να ακμάζει στο νήπιο κι αργότερα περιορίζεται.

Ο μεγάλος σοβιετικός παιδαγωγός Α.Σ.ΜΑΚΑΡΕΥΚΟ έγραψε: *"Το παιχνίδι έχει μεγάλη σημασία στη ζωή του παιδιού, την ίδια σημασία που έχει για τον ενήλικα η δραστηριότητα, η δουλειά ή η απασχόληση. Όπως είναι το παιδί στο παιχνίδι, έτσι θα είναι σε μεγάλο βαθμό και στη δουλειά όταν μεγαλώσει. Γι' αυτό η διάπλαση της μελλοντικής προσωπικότητας συντελείται πρώτα απ' όλα στο*

παιχνίδι...". Το παιχνίδι διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη του παιδιού.

2. ΦΑΝΤΑΣΙΑ - ΠΑΡΑΜΥΘΙ - ΠΕΡΙΕΡΓΕΙΑ

Ανάμεσα στα τρία και έξι χρόνια, παράλληλα με την ανάπτυξη της λογικής, εξελίσσεται και η φανταστική ζωή. Οι γονείς το καταλαβαίνουν αυτό όταν το παιδί αρχίζει τις διηγήσεις ενός αληθινού γεγονότος και μετά εκπονεί διάφορες περιπέτειες.

Η ΣΟΦΙΑ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ (ψυχολόγος και συγγραφέας βιβλίων για παιδιά) στο περιοδικό "Το παιδί μου κι εγώ", αναφέρει: "Τα περισσότερα βιβλία μου έχουν σχέση με το παιδί και τις δραστηριότητές του. Απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας, και είναι βιβλία δημιουργικής απασχόλησης. Μερικοί τα χαρακτηρίζουν λογοτεχνήματα με εκπαιδευτικούς στόχους. Ο εκπαιδευτικός στόχος υπάρχει αλλά είναι το πλαίσιο, είναι μια αφορμή για αταξία, ενώ ο διδακτισμός λείπει εντελώς. Και εγώ παίζω γράφοντας τα βιβλία μου, αλλά ξέρω πολλά πράγματα για το παιδί τα στάδια ανάπτυξής του, τις ανάγκες του. Αυτό που κάνω γράφοντας είναι, με αφορμή ένα μικρό στόχο, να δημιουργώ ένα παιχνίδι φαντασίας. Σε όλα μου τα βιβλία το κάνω αυτό: παίρνω ένα κομματάκι από την πραγματικότητα, το ντύνω με όνειρο, φαντασία και χιούμορ και φτιάχνω μια άλλη πραγματικότητα και μετά μια άλλη και μια άλλη. Ο στόχος δεν είναι πάντα να μάθεις στο παιδί κάτι άμεσα αλλά να μάθεις στο παιδί τον τρόπο να σπάει τον κανόνα, αφού όμως τον έχει μάθει, γιατί είναι σημαντικό να ξέρει τον κανόνα. Ο Ανστάιν έλεγε ότι η φαντασία είναι πιο σημαντική από τη γνώση. Παίρνοντας λοιπόν ένα κομματάκι από την πραγματικότητα και βάζοντάς του όνειρο, φτιάχνεις κάτι άλλο. Ο περισσότερος κόσμος πιστεύει ότι τα παιδιά δεν πρέπει να ξεφεύγουν, ότι η φαντασία κάνει κακό. Τα παιδιά, όμως, χρησιμοποιούν

τη φαντασία τους όχι για να ξεφύγουν από τον κόσμο της πραγματικότητας, αλλά για να μπουν σ' αυτόν να τον κατανοήσουν και να τον κατακτήσουν. Θέλω τα παιδιά να ονειρεύονται μέρα μεσημέρι. Τα όνειρα της μέρας σε πάνε πιο μακριά και μπορεί να πραγματοποιηθούν".

Τα παιδιά της νηπιακής ηλικίας πλάθει ιστορίες με τη φαντασία του και τις συνδυάζει με διάφορα παραμύθια. Τα παραμύθια που προτιμάει είναι αυτά που έχουν κεντρικούς ήρωες τα ζώα, στα οποία και επενδύει τα δικά του συναισθήματα. Η απόλαυση των παραμυθίων με μάγισσες και νεράιδες έρχεται συνήθως μετά τα πέντε χρόνια του.

Ωστόσο όμως, διαβάζοντας και λέγοντας παραμύθια στα παιδιά, υπάρχουν και κίνδυνοι, τους οποίους οι γονείς θα πρέπει να γνωρίζουν και να τους αποφεύγουν. Δεν πρέπει οι γονείς να κάνουν το παιδί να ζει σε ένα εξωπραγματικό κόσμο, ούτε να του διηγούνται λυπητερές και τρομακτικές ιστορίες. Σωστότερο είναι οι γονείς να πλουτίσουν τη φαντασία του παιδιού με ευτυχημένες ιστορίες, μέσα σε λογικά πλαίσια, γιατί τα παραμύθια που ομορφαίνουν πολύ την πραγματικότητα δημιουργούν στο παιδί την εντύπωση ενός κόσμου ωραίου, που αργότερα θα διαπιστώσει ότι δεν υπάρχει.

Το παιδί ανάμεσα στα 3 και έξι χρόνια του συνδυάζοντας τη φαντασία και το παραμύθι, αρχίζει να γίνεται περίεργο. Είναι η ηλικία του "γιατί". Ηδη βρίσκεται στο στάδιο όπου γνωρίζει κάποια πράγματα γύρω του αλλά τώρα οι απορίες του είναι "γιατί αυτό είναι έτσι", "γιατί βρέχει", "γιατί θα πρέπει να ντυθώ".

Όλες οι ερωτήσεις που κάνει είναι απόλυτα φυσιολογικές. Θέλει να ξέρει την αιτία για τα φαινόμενα που το περιβάλλουν και για τις πράξεις του. Οι γονείς θα πρέπει να απαντούν με απλό και συγκεκριμένο τρόπο. Θα πρέπει να λένε στο παιδί απαντήσεις που το καλύπτουν και όχι πολύπλοκες που θα κούραζαν το πνεύμα του.

δ. ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

1. ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΓΙΝΕΤΑΙ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ

α. Το "εγώ": Στα τρία χρόνια εμφανίζεται το "εγώ". Το παιδί αποκτάει συνείδηση του εαυτού του. Η αυτοπεποίθηση γίνεται συνήθως κατά το τέλος του τρίτου χρόνου, κάτω από την επίδραση της αναπτυσσόμενης αυτενέργειας του παιδιού. Έχει πλέον τη δυνατότητα να εκτελεί χωρίς τη βοήθεια του μεγάλου πολλές πράξεις, αφομοιώνει τις συνήθειες της αυτοεξυπηρέτησης. Αρχίζει σιγά-σιγά να καταλαβαίνει για ποιο λόγο κάνει "αυτό που κάνει". Αυτή η κατανόηση εκφράζεται όταν αρχίζει να μιλάει για τον εαυτό του σε πρώτο πρόσωπο και όχι σε τρίτο όπως έκανε πριν.

Τώρα πια βρίσκεται στη φάση όπου ξεχωρίζει τον εαυτό του από τους άλλους ανθρώπους, θέλει να είναι όπως οι μεγάλοι, να κάνει τις ίδιες πράξεις, να έχει την ίδια ανεξαρτησία. Μέσα απ' όλα αυτά αρχίζει σιγά-σιγά να πλάθει τη δική του ξεχωριστή προσωπικότητα.

β. Μόνο του: Τώρα που το παιδί έχει αρχίσει να καταλαβαίνει αρκετά πράγματα και να είναι σχεδόν ανεξάρτητο, θέλει ορισμένα πράγματα να τα κάνει μόνο του. Θέλει να τρώει μόνο του, να ντύνεται μόνο του. Οι γονείς πρέπει να αφήνουν τα παιδιά τους να ικανοποιούν το γούστο τους και να το παροτρύνουν και οι ίδιοι να κάνει ορισμένα πράγματα μόνο του. Με τον τρόπο αυτό το βοηθούν να αποκτήσει κάποια ανεξαρτησία-πρωτοβουλία-γνώμη "σκαλοπάτια" για μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα στο μέλλον.

γ. Συμμετοχή στις δραστηριότητες της οικογένειας: Είπαμε πιο πάνω ότι το παιδί αρχίζει πλέον να θέλει να κάνει κάποια πράγματα μόνο του. Οι γονείς είναι αυτοί που θα πρέπει να εντάξουν το παιδί στις καθημερινές δραστηριότητες

του σπιτιού και γενικά της οικογένειας. Η συμμετοχή αυτή προσφέρει στο παιδί ευτυχισμένες στιγμές, το γεμίζει αυτοπεποίθηση, αρκεί οι γονείς να του δείξουν ότι η βοήθειά του τους είναι πολύτιμη και πως το ευγνωμονούν γι' αυτό που κάνει.

δ. Το παιδί ανακαλύπτει τους άλλους: Το παιδί, όσο διαμορφώνει την προσωπικότητά του, συνειδητοποιεί και την ύπαρξη των άλλων παιδιών, των αδελφών του, των φίλων του.

Το παιδί, συνδεδεμένο από την αρχή της ζωής του με τα αδέρφια του και ζώντας κάτω από την ίδια στέγη, δέχεται πολλούς ερεθισμούς και πολλαπλές απαλλαγές. Τα αδέρφια έχουν πάντα γι' αυτό μια ιδιαίτερη σημασία, αλλά ταυτόχρονα ορισμένες "στερήσεις" μπορεί να προκαλέσουν ανταγωνισμό και ζήλια.

Το συντροφικό παιχνίδι αρχίζει να εμφανίζεται. Το παιδί αναζητά άλλα παιδιά για να παίξει και αρχίζει πρόθυμα να μοιράζεται τα παιχνίδια του. Οι φίλιες αποκτούν σημασία για το παιδί, παρόλο που μεταβάλλονται από μέρα σε μέρα.

Αργότερα, γύρω στα πέντε, το παιδί γίνεται ικανό να δεχθεί το παιχνίδι μέσα στην ομάδα υπακούοντας στους κανόνες και αφήνοντας στον καθένα ένα συγκεκριμένο ρόλο. Έτσι, το παιδί ανακαλύπτει τους άλλους και μαθαίνει να ελέγχει την επιθετικότητά του, να δέχεται την επιτυχία και αποτυχία και να ενσωματώνεται μέσα στην ομάδα. Αυτά τα βιώματα έχουν ουσιαστική σημασία πριν την είσοδο του παιδιού στο σχολείο (PR. PIERRE MOZZIRONACCE, "Το παιδί μας").

Η έναρξη του σχολείου συμπίπτει με το γεγονός ότι η φίλια αποκτά μεγαλύτερη σημασία για το παιδί. Αρχίζει να διαλέγει τους φίλους του πιο προσεκτικά. Στο τέλος αυτού του χρόνου παίζει τακτικά με μερικούς φίλους και περιστασιακά με άλλα παιδιά. Η συμπεριφορά του αρχίζει να επηρεάζεται από τους φίλους του.

Στο σημείο αυτό οι γονείς θα πρέπει να αφήνουν τα παιδιά τους να παίζουν με άλλα παιδιά και να διευκολύνουν τις σχέσεις του με τους φίλους που το παιδί προτιμάει.

2. **ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΓΚΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ
ΓΙΑ ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΣΤΟΡΓΗ**

Η ικανοποιητική προσφορά στοργής και αγάπης είναι απαραίτητη προπόθεση για τη συνέχιση της ζωής.

Η ίδια η ανάπτυξη του παιδιού εξαρτάται από την αγάπη των γονιών του. Δείχνοντας στο παιδί στοργή και αγάπη οι γονείς το βοηθούν να μάθει να εκδηλώνει και να εξωτερικεύει τα συναισθήματά του. Ακόμη το βοηθούν να νιώσει σιγουριά και αυτοπεποίθηση.

Η αγάπη έχει διπλή σημασία. Δεν αρκεί μονάχα να δείχνουν οι γονείς στα παιδιά τους πως τα αγαπούν. Θα πρέπει να τους αφήνουν περιθώρια να εκδηλώνουν και εκείνα την αγάπη τους. Να τα αφήνουν να εκδηλώνονται τότε ακριβώς που αισθάνονται την ανάγκη να το κάνουν.

Το παιδί θα πρέπει να νιώθει την αγάπη των γονιών του καθώς και των άλλων ανθρώπων που το περιβάλλουν ακόμη και στις περιπτώσεις που του δίνουν να καταλάβει ότι κάτι δεν πάει καλά και ότι είναι δυσαρεστημένοι από τη συμπεριφορά του. Διαφορετικά το παιδί θα πεισθεί ότι είναι δυσαρεστημένοι επειδή δεν το αγαπούν.

Τα παιδιά που νιώθουν σταθερά την αγάπη των γονιών τους και των άλλων προσώπων, μεγαλώνουν με εμπιστοσύνη για τον κόσμο, ξέρουν ότι τα φροντίζουν, τα προστατεύουν. η προστασία αυτή και η φροντίδα τα βοηθούν περισσότερο απ' όλα να αναπτύξουν τις καλύτερες δυνάμεις τους και αρετές. (ΕΛΒΙΝ ΠΡΑ - ΤΖΕ ΠΑΡΡΥ, *"Πως να ενισχύσετε την αυτοπεποίθηση των παιδιών σας"*).

**Τ. ΒΙ. ΠΑΤΡΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ**

3. **ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΙΣΤΟΣΥΝΗ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΤΟΥ ΚΑΙ ΣΤΗ ΖΩΗ**

Τα τελευταία χρόνια, οι ψυχολόγοι άρχισαν να καταλαβαίνουν πόσο πρωταρχική σημασία έχουν οι πρώτες εμπειρίες της ζωής, για την κατοπινή ανάπτυξη της προσωπικότητας στον άνθρωπο. (ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΤΙΝΑ, "Το παιδί μας").

Τα βιώματα και των πρώτων ακόμα ημερών της ζωής, μπορούν να αφήνουν πολύ βαθιά και άσβηστα αχνάρια στο χαρακτήρα και στην προσωπικότητα του κάθε παιδιού. Γι' αυτό ο τρόπος και η ποιότητα της καθημερινής φροντίδας του παιδιού είναι καθοριστικός για την ομαλή ή όχι συναισθηματική του ανάπτυξη.

Αυτό σημαίνει ότι όταν η μητέρα είναι κοντά στο παιδί της όταν τη χρειαστεί και όχι άλλες γυναίκες (θεία, νταντά) τότε το παιδί κερδίζει διπλά. Πρώτα, γιατί μεγαλώνει σε ένα ζεστό κλίμα και δεύτερον εμπιστεύεται τον κόσμο γύρω του, συνεπώς αποκτά αυτοπεποίθηση παίρνοντας δύναμη από τη μητέρα του. Αυτή η εμπιστοσύνη και η αυτοπεποίθηση είναι εφόδια για μια σωστή ψυχική υγεία.

Η οικογένεια είναι αυτή που θα βοηθήσει το παιδί "να σταθεί" στα πόδια, να αναπτυχθεί και να διαμορφώσει την προσωπικότητά του.

Έχοντας ψυχικά αποθέματα που του έχουν δοθεί μέσα στην οικογένεια, είναι σχεδόν έτοιμο να βγει στην κοινωνία και να αντιμετωπίσει την καθημερινότητα και τις δυσκολίες της σημερινής εποχής.

4. **ΠΑΡΑΔΟΧΗ ΤΗΣ ΞΕΧΩΡΙΣΤΗΣ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑΣ**

Κάθε άνθρωπος είναι και μια ξεχωριστή προσωπικότητα. Κάθε παιδί αντιπροσωπεύει κάτι το πρωτότυπο και μοναδικό.

Τα στοιχεία που ενώνονται για να σχηματίσουν την ατομικότητα και την προσωπικότητα του κάθε παιδιού είναι πολύπλοκα. Η κληρονομικότητα βέβαια, εξηγεί πολλές από τις διαφορές ανάμεσα στους ανθρώπους, αλλά εκείνο που τα άτομα μπορούν να διαμορφώσουν και να διαφοροποιήσουν είναι το περιβάλλον που επηρεάζει αναμφισβήτητα, τόσο τη σωματική όσο και τη συναισθηματική εξέλιξη του κάθε παιδιού.

Η οικογένεια και ειδικότερα η μητέρα είναι αυτή που θα δώσει τις βασικές αρχές στο παιδί της και θα χρησιμοποιήσει το ένστικτο και τα συναισθήματά της για να το μεγαλώσει. Αυτή μονάχη θα βρει τον τρόπο για να αναστήσει το παιδί της και να χτίσει μια θερμή και σταθερή σχέση μαζί του, που δεν θα μπορέσει να την κλονίσει καμία από τις δυσκολίες που μπορεί να ξεπροβάλλουν αργότερα.

Οι γονείς θα πρέπει να δέχονται το παιδί τους όπως ακριβώς είναι και όχι να θέλουν να το "φτιάξουν" όπως αυτοί το ονειρεύτηκαν.

Με τον τρόπο αυτό θα δημιουργήσουν κατάλληλη συναισθηματική ατμόσφαιρα και το μικρό και ανυπεράσπιστο παιδάκι θα εξελιχθεί σε ένα άτομο σίγουρο για τον εαυτό του. Την πρώτη εικόνα για το πόσο αξίζει ή όχι στη ζωή, το παιδί την παίρνει από τον τρόπο που του φέρεται η μητέρα και ο πατέρας του.

5. ΟΙΔΙΠΟΔΟΙΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ

Ανάμεσα στα τρία και έξι του χρόνια, το παιδί αποκτά αίσθηση του φύλου του και συνδέεται περισσότερο συναισθηματικά με το γονέα του αντίθετου φύλου, δηλαδή το κορίτσι με τον πατέρα και το αγόρι με τη μητέρα. Αγαπούν και το γονέα του ίδιου φύλου, αλλά τον βλέπουν ταυτόχρονα και σαν ανταγωνιστή. Τα αμφίρροπα αυτά συναισθήματα δεν πρέπει να ανησυχούν τους γονείς, γιατί είναι φυσιολογικό φαινόμενο της ηλικίας αυτής.

Το παιδί μπαίνει στη φάση την οποία οι ψυχολόγοι και ψυχαναλυτές ονομάζουν Οιδιπόδεια και στη διάρκειά της το παιδί γίνεται συναισθηματικό με το γονιό του αντίθετου φύλου. Διαρκεί περίπου τρία χρόνια και μπορεί να εμφανιστούν ορισμένες δυσκολίες. Το παιδί μπορεί να μένει "προσκολλημένο" στον ένα γονέα και δεν μπορεί να εξελιχθεί αρμονικά ανάμεσα στους δυο. Ακόμη, τις προόδους του παιδιού μπορεί να εμποδίσει μια δυσαρμονία της στάσης του καθενός από τους γονείς απέναντι στα παιδιά: πολλή αυταρχικότητα από τον ένα και πολλή ανεκτικότητα από τον άλλο, πολύ άγχος και υπερπροστασία από τον ένα και πολλή ψυχρότητα και απόσταση από τον άλλο. Άλλη δυσκολία είναι η υποχώρηση του γονιού που νιώθει πως τον ζηλεύουν. Από τη σχέση που δημιουργείται ανάμεσα στο αγόρι και τη μητέρα με τον αποκλεισμό του πατέρα μπορούμε να δούμε σύντομα το αγόρι να γίνεται αυταρχικό, επιθετικό και εγωκεντρικό. Στην αντίθεση σχέση μπορούμε να δούμε το κορίτσι να γίνεται ζηλιάρα, μίζερη και εγωστρία.

Περισσότερο από ποτέ, στη φάση αυτή η αρμονία του ζευγαριού είναι σημαντική. Οι γονείς πρέπει να κρατήσουν τους ρόλους τους και να δείχνουν στο παιδί, πως αν και έχει μια ιδιαίτερη θέση ως παιδί, οι γονείς του ζουν μια σχέση που κι αυτό πρέπει να σεβαστεί. Άλλωστε, σ' αυτή την ηλικία το παιδί είναι αρκετά αυτόνομο, ώστε να μπορούν να το εμπιστευτούν σε άλλους.

Η Οιδιποδική περίοδος είναι φυσιολογική και απαραίτητη για την ομαλή εξέλιξη του ψυχισμού. Αποβαίνει όμως καταστροφική από λαθεμένη γονεϊκή διαχείριση και από παράτασή της πέρα από τα φυσιολογικά όρια. Μετά το παιδί πρέπει να ταυτιστεί με το γονέα του ίδιου φύλου, έτσι ώστε ν' αρχίσει να ταυτίζεται με το φύλο του.

Ε 1. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΟΥ ΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΝΟΥΝ

Όταν λέμε προσωπικότητα εννοούμε το σύνολο των ιδιοτήτων και ικανοτήτων του προσώπου στην οργανική τους σύνδεση, την ενότητά τους και την προς τα έξω προβολή τους. Προσωπικά χαρακτηριστικά, συναισθηματικές καταστάσεις, παρορμήσεις, σκοποί, αξίες, τρόπος αντίληψης των πραγμάτων, αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ατόμου. Φυσικά η προσωπικότητα του παιδιού δεν είναι ολοκληρωμένη αλλά εξελισσόμενη, γιατί εξελισσόμενα είναι όλα τα χαρακτηριστικά που τη συγκροτούν.

Σύμφωνα με τον Κώστα Γ. Μπάνου, οι παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπικότητα του παιδιού είναι δυνατό να διακριθούν σε τέσσερις: το βιολογικό, τις οικογενειακές επιδράσεις, τις πολιτιστικές επιδράσεις και σε διάφορα περιστατικά της ζωής.

α. **ΒΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ**

Η επίδραση του βιολογικού παράγοντα στη διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι φανερή, παρά το γεγονός ότι οι επιδράσεις του περιβάλλοντος δεν επιτρέπουν εκτίμηση του ποσοστού συνεισφοράς του βιολογικού παράγοντα, γιατί η συνολική ανάπτυξη του ατόμου είναι αμαφίβολα αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των δυο παραγόντων: της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος.

Η επίδραση του κληρονομικού παράγοντα φαίνεται καθαρά στα φυσικά χαρακτηριστικά. Ύψος, βάρος, αναλογίες του σώματος, σωματική εμφάνιση γενικά καθορίζονται γενετικά. Η σωματική διάπλαση εν συνεχεία, επηρεάζεται μεγάλο

βαθμό την όλη προσωπικότητα του ατόμου. Ο επηρεασμός του ατόμου από τα καλά ή μη χαρακτηριστικά του σώματος δεν προέρχεται μόνο από την προσωπική του εκτίμηση αλλά και από τις εκτιμήσεις των άλλων. Ατομα με καλή εμφάνιση και αθλητικό παράστημα συνήθως εκτιμούνται περισσότερο από τους άλλους κι αποκτούν έτσι αυτοπεποίθηση και κοινωνική αυτοκυριαρχία. Συχνά συμβαίνει βέβαια και το αντίθετο. Ατομα με σωματικά μειονεκτήματα χρησιμοποιώντας το μηχανισμό αναπλήρωσης των μειονεκτημάτων με άλλες δραστηριότητες σε άλλες περιοχές (κυρίως στην πνευματική περιοχή) κατορθώνουν να επιτύχουν κοινωνική αναγνώριση και να απαιτήσουν ολοκληρωμένη προσωπικότητα.

Ο χρόνος σωματικής αναπτύξεως είναι δυνατό επίσης να επηρεάσει την προσωπικότητα του ατόμου. Οι έρευνες έφτασαν στη διαπίστωση πως άτομα που ωριμάζουν νωρίτερα αποκτούν αυτοπεποίθηση, ανεξαρτησία, κοινωνικότητα και γενικά αντιδρούν πιο φυσιολογικά σε σχέση με άτομα που ωρίμασαν πιο αργά. Όλα αυτά όμως σε σχέση πάντα με την ιδιαιτερότητα του ατόμου. (Κώστας Γ. Μπάνου, Ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού).

β. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Η επίδραση της οικογένειας και κυρίως της μητέρας, είναι όπως είδαμε, καθοριστική για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και αυτό γιατί είναι πολύπλευρη και συμβαίνει σε μια χρονική περίοδο που όπως λένε οι ψυχολόγοι είναι σημαντική για την περαιτέρω ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού.

Στην οικογένεια αποκτά το παιδί την πρώτη κοινωνική μάθηση. Η ικανοποίηση των βασικών αναγκών του παιδιού με σωστό τρόπο εξυπηρετεί τη δημιουργία καλών σχέσεων μητέρας-παιδιού πράγμα που γενικεύεται και προς τα άλλα άτομα του κοινωνικού περιβάλλοντός του. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ψυχαναλυτής Erik

Erikson: (ΚΩΣΤΑ Γ. ΜΠΑΝΟΥ "Ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού", σελ. 55)
"Ενθαρρυντικές και ικανοποιητικές εμπειρίες που δέχεται το νήπιο από τη μητέρα του, του δημιουργούν αισθήματα εμπιστοσύνης προς αυτήν και με γενίκευση προς τους άλλους. Αντίθετα η μητέρα που δεν εξυπηρετεί τις ανάγκες του παιδιού σε ικανοποιητικό βαθμό του δημιουργεί αισθήματα δυσπιστίας προς αυτήν και με γενίκευση προς τους άλλους".

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε τις έρευνες των Haron, Goldford, Spitz και άλλων γύρω από τη μητρική αποστέρηση ή τη μη εξεύρεση ικανοποιητικού υποκατάστατου της μητέρας. Οι συνέπειες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού είναι καταστρεπτικές. Παρατηρείται, υστέρηση στην ανάπτυξη του ατόμου σ' όλες τις περιοχές με αποτέλεσμα να διαμορφωθεί μια τραυματισμένη προσωπικότητα, προβληματικά άτομα εφ' όρου ζωής.

Η επίδραση των γονιών στη διάρκεια του τρίτου έτους είναι επίσης σημαντική για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού. Γονείς που επιτρέπουν και ενθαρρύνουν τις εξερευνητικές προσπάθειες των παιδιών, που ικανοποιούν την περιέργειά τους κι επιτρέπουν μια κάπως ανεξάρτητη συμπεριφορά, δημιουργούν στα παιδιά τους αυτοπεποίθηση, αυθορμησία και διάθεση για ανοίγματα προς το περιβάλλον και την κατάκτησή του. Αντίθετα γονείς που τηρούν καταπιεστική στάση απέναντι στα παιδιά τους περιορίζουν τις εξερευνητικές τάσεις τους και την ανάπτυξη αυτόνομης και ανεξάρτητης προσωπικότητας.

Ερευνες απέδειξαν πως παιδιά που προέρχονται από οικογένειες όπου επικρατεί ηρεμία, ζεστασιά και δημοκρατική ατμόσφαιρα είναι: περισσότερο ενεργητικά, δημιουργικά, με ερευνητική διάθεση, ανεξάρτητα, συναισθηματικά ισορροπημένα, με θετικές διαθέσεις, πιο κοινωνικά, λιγότερο ζηλιάρικα και νευρικά.

Γενικότερα η προσωπικότητα του παιδιού διαμορφώνεται με τη μίμηση και ταύτισή του με τους γονείς απ' τους οποίους παίρνει τα βασικά χαρακτηριστικά

και αργότερα με την ταύτισή του με άλλα άτομα του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος. (συνομήλικοι, τραγουδιστές, ποδοσφαιριστές κλ.π.).

γ. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω η προσωπικότητα του παιδιού διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό κι από τις επιδράσεις που αυτό δέχεται από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, αλλά και από το πολιτιστικό κλίμα που επικρατεί.

Σε όλες τις κοινωνίες, αναφέρει ο MUSSEN, *"τα παιδιά πρέπει να τραφούν, να ασκηθούν στην καθαριότητα, να προστατευθούν από την αρρώστεια, να διδαχθούν να ελέγχουν τις σεξουαλικές και επιθετικές παρορμήσεις και να αποδесμευθούν από τους γονείς των. Οι διαφορές όμως από κοινωνία σε κοινωνία για την επίτευξη αυτών των σκοπών είναι πολλές"*.

Ετσι σε άλλες κοινωνίες ο απογαλακτισμός γίνεται νωρίτερα σε άλλες αργότερα. Η είσοδος στην εφηβεία αντιμετωπίζεται διαφορετικά από κοινωνία σε κοινωνία. Αλλού η χειραφέτηση των παιδιών από τους γονείς συμβαίνει νωρίτερα αλλού αργότερα. Η ίδια διαφοροποίηση παρατηρείται και στο θέμα της επαγγελματικής αποκατάστασης των παιδιών, στο θέμα αναλήψεως πρωτοβουλιών και υπευθυνοτήτων κλπ.

Οι διαφορετικοί τρόποι αντιμετώπισης βασικών θεμάτων ανατροφής των παιδιών από κοινωνία σε κοινωνία έχει σαν αποτέλεσμα να παρατηρούνται ουσιαστικές διαφορές στην προσωπικότητα των ατόμων από κοινωνία σε κοινωνία.

Αλλά και στην ίδια κοινωνία η προσωπικότητα των ατόμων διαμορφώνεται διαφορετικά από τάξη σε τάξη. Ετσι άλλη είναι η νοοτροπία και τα χαρακτηριστικά των ατόμων που προέρχονται απ' τις κατώτερες κοινωνικοοικονομικές τάξεις (πιο έντονες επιθετικές τάσεις, πιο ελεύθερη

έκφραση των σεξουαλικών παρορμήσεων, λιγότερη ενθάρρυνση απ' τους γονείς για επιτυχία και ανώτερες επιδιώξεις στο μορφωτικό τομέα άρα πιο προβληματικά άτομα για την εκπαίδευση, επιλογή σκοπών που αποβλέπουν σε άμεση ικανοποίηση κλπ.) κι άλλη των ατόμων που προέρχονται από ανώτερες κοινωνικο-οικονομικές τάξεις (συγκρατημένη έκφραση των επιθετικών και σεξουαλικών παρορμήσεων, ενθάρρυνση απ' τους γονείς γι' ανώτερες επιδιώξεις, αναβολή άμεσων ικανοποιήσεων και θέση σκοπών μελλοντικών που απαιτούν σοβαρή προσπάθεια για την πραγματοποίηση αλλά που προσφέρουν ανώτερες ικανοποιήσεις, κλπ.).

δ. ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί πως εκτός από τους παραπάνω παράγοντες που διαμορφώνουν την προσωπικότητα και καθορίζουν την συμπεριφορά των παιδιών, υπάρχουν κι ορισμένα περιστατικά που είναι επίσης καθοριστικά μιας συγκεκριμένης συμπεριφοράς των.

Πως, λόγου χάρη, θ' αντιδράσει κάποιο άτομο σε περίπτωση πυρκαϊάς, θύελλας, ατυχήματος; Η συμπεριφορά των ατόμων διαμορφώθηκε ως εκείνη τη στιγμή η προσωπικότητά του. Ατομα, λόγου χάρη, ανήσυχα θ' αντιδράσουν σ' ένα ατύχημα με μεγαλύτερο πανικό και φόβο, από ό,τι άτομα που είναι πιο ήρεμα.

Γενικά έχει παρατηρηθεί πως παιδιά που δέχονται μταιιώσεις κατά τις διάφορες δραστηριότητές τους αντιδρούν με επιθετικότητα. Ιδιαίτερα έντονες είναι οι επιθετικές αυτές τάσεις όταν η έκφρασή τους δεν τιμωρείται. Ο βαθμός της επιθετικότητας, εξάλλου, είναι συνάρτηση του βαθμού αντοχής ή μη του ατόμου σε καταστάσεις μταιιώσεων στο παρελθόν που σχετίζεται βέβαια με την ωριμότητα ή ανωριμότητα του ατόμου.

Πιθανή αντίδραση στις μταιιώσεις είναι και η παλινδρόμηση. Πρόκειται για επιστροφή σε ανώριμες αντιδράσεις. Τέτοια, λόγου χάρη είναι η απαίτηση παιδιού

τριών ετών να πίνει το γάλα με μπιμπερό, ενώ είχε συνηθίσει να το πίνει με ποτήρι, επειδή αυτό γίνεται από το μωρό αδελφάκι του. Καταστάσεις παλινδρομήσεως (πιπίλισμα δακτύλων, βρέξιμο κρεββατιού) παρατηρούνται κι όταν το άτομο βρίσκεται κάτω από έντονα πιεστικές καταστάσεις ή έντονες μταιιώσεις.

Είναι δυνατή η συνύπαρξη επιθετικών διαθέσεων και παλινδρομήσεων. Παρατηρήθηκε μάλιστα πως η τιμωρία όχι μόνο δε διορθώνει, αλλά επιτείνει αυτές τις καταστάσεις. Η θεραπεία έρχεται σαν αποτέλεσμα μειώσεως ή εξαφανίσεως των εντάσεων και των μταιιώσεων. (Κώστα Γ. Μπάνου, Ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού).

Από τα παραπάνω βγαίνει το συμπέρασμα πως κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας γίνονται σοβαρές αλλαγές και αναπροσαρμογές στη συμπεριφορά των παιδιών, ώσπου να ολοκληρωθεί η ανάπτυξη της προσωπικότητάς των. Υποχρέωση γονιών, εκπαιδευτικών και των άλλων κοινωνικών παραγόντων είναι να δημιουργούν για τα παιδιά τέτοιες καταστάσεις που θα βοηθούν την ανάπτυξη τους σ' όλες τις περιοχές, ώστε στο τέλος της εφηβείας να καταστούν ολοκληρωμένες προσωπικότητες. Τέτοια θα είναι τα άτομα στα οποία εξελίχτηκαν στα ανώτατα δυνατά όρια τα σωματικά, πνευματικά, συναισθηματικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά που έχουν αυτοπεποίθηση, που αποδεσμεύτηκαν ομαλά α' τους γονείς τους κι έμαθαν να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες κι υπευθυνότητες κι έλυσαν με ικανοποιητικό τρόπο τα βασικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η εφηβική ηλικία, όπως είναι η ενασχόληση με πνευματικές δραστηριότητες, η ανάπτυξη καλών σχέσεων με τους συνομηλίκους και το άλλο φύλο, η εξεύρεση ή προετοιμασία για κάποιο επάγγελμα, η διαμόρφωση μιας κλίμακας κοινωνικών και ηθικών αξιών, η υιοθέτηση του ανδρικού και γυναικείου ρόλου στα αγόρια και τα κορίτσια αντίστοιχα, η αποδοχή της σωματικής κατασκευής και η φροντίδα για την υγεία, η προοπτική, η βεβαιότητα για οικονομική ανεξαρτησία, η ενημέρωση στα προβλήματα του γάμου και της υπεύθυνης οικογενειακής ζωής και η υιοθέτηση θετικής κοινωνικής συμπεριφοράς.

2. ΠΡΩΤΗ ΚΡΙΣΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Όταν το παιδί φτάσει στην ηλικία των 3 χρόνων αρχίζει να αλλάζει. Αυτό το παιδί που ήταν τόσο καλό, που δεν είχε πείσματα, που δεν είχε φωνές, μεταβάλλεται τώρα ξαφνικά σ'έναν άνθρωπο που είναι πεισματάρης, που χτυπάει τα πόδια και τα χέρια, φωνάζει και δεν δέχεται πολλή συζήτηση.

Όπως γράφει η ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ (*Οικογενειακή Ψυχολογία σελ. 391*), αυτό το θέμα το είχαν προσέξει γονείς και ψυχολόγοι. Οι γονείς που πήγαιναν για πρώτη φορά να συμβουλευτούν τον ειδικό είχαν παιδιά γύρω στην ηλικία αυτή. Και φυσικά, οι γονείς ήταν ανάστατοι για το τί έπαθε το παιδί, τί του συμβαίνει, γιατί "σαν γονείς δεν αλλάξαμε σε τίποτε" και οι ψυχολόγοι δυσκολεύτηκαν να ερμηνεύσουν το φαινόμενο.

Η πρώτη ερμηνεία που δόθηκε ήταν πως τα παιδιά της ηλικίας αυτής αποκτούν συχνά ένα αδελφάκι που έρχεται στον κόσμο. Το παιδί δεν έχει ίσως προετοιμαστεί γι'αυτό το γεγονός και αντιδρά στην κατάσταση των νέων συνθηκών που διαμορφώνονται στην οικογένεια. Σε σχετικές έρευνες όμως αποδείχθηκε πως και στα μοναχοπαιδιά συμβαίνει το ίδιο. Τότε ερεύνησαν το θέμα και καταλήξανε στο συμπέρασμα πως το παιδί γύρω στην ηλικία αυτή των 3 χρόνων περνάει αυτό που λέμε "*πρώτη κρίση προσωπικότητας*".

Οι κρίσεις αυτές θεωρούνται και νευρωσικές καταστάσεις. Όμως κοντά σ'αυτές τις κρίσεις υπάρχουν και άλλες που είναι φυσιολογικές κρίσεις, υγιείς, κανονικές που όλοι μας περνούμε και που είναι ανάγκη να τις περάσουμε γιατί με τις κρίσεις αυτές διαμορφώνουμε την προσωπικότητα μας. Σύμφωνα πάντα με τη Μαρία Χουρδάκη οι κρίσεις είναι τρεις: η πρώτη στη νηπιακή ηλικία 3-4 χρόνων, η δεύτερη είναι η εφηβική κρίση και η τρίτη η γεροντική.

Είναι τρεις υγιείς κρίσεις και με τις κρίσεις αυτές ο άνθρωπος δοκιμάζεται και δοκιμαζόμενος ωριμάζει για να περάσει σε ένα άλλο ανώτερο

στάδιο εξέλιξης. Έτσι το παιδί που μέχρι την ηλικία των τριών χρόνων είναι νηπίο, βιάζεται από την πλευρά του να περάσει το στάδιο του νηπίου και να γίνει παιδί. Να περάσει στην παιδική ηλικία. Περνώντας όμως αυτό το ορόσημο δοκιμάζεται κι αυτό είναι μία κατάσταση που το αναστατώνει. Το παιδί σ'αυτή την ηλικία ανακαλύπτει για πρώτη φορά τον εαυτό του, ανακαλύπτει την προσωπικότητά του, το εγώ του.

Μέχρι τότε είχε τοποθετήσει τον εαυτό του στο περιβάλλον, δεν ξεχώριζε τον εαυτό του, το εγώ του από τους άλλους. Φαίνεται το παιδί πόσο αργά χρησιμοποιεί τη λέξη "εγώ" δηλ. το πρώτο πρόσωπο. Συνήθως το παιδί μιλάει στο τρίτο πρόσωπο, όταν θέλει να μιλήσει για τον εαυτό του. Για να αρχίσει να μιλάει στο πρώτο, πρέπει να γίνει τουλάχιστον 3 χρόνων. Το ίδιο φαινόμενο παρατηρούμε μπροστά στον καθρέφτη. Τον πρώτο χρόνο το παιδί απλώς χαμογελά, δεν αντιδρά, δέχεται τα πράγματα όπως τα βλέπει, δεν τα συζητά καθόλου. Τον δεύτερο χρόνο βλέπει την εικόνα του στον καθρέφτη και νομίζει πως είναι ένα άλλο παιδί και θέλει να το χτυπήσει ή να το χαδέψει και καμιά φορά σκύβει από πίσω να δει να το παιδί είναι πίσω από τον καθρέφτη.

Όλα αυτά είναι δείγματα πως το παιδί αρχίζει να βλέπει τον εαυτό του και φυσικά αυτή η ενδοσκοπήση που κάνει δεν του είναι ενθαρρυντική. Βλέπει ένα αδύναμο πλάσμα, βλέπει τον εαυτό του να παραπαίει, να έχει ανάγκη από προστασία, από ασφάλεια και αυτά το απογοητεύουν. Θέλει να προβάλλει, να τοποθετήσει την προσωπικότητά του. Γι'αυτό το λόγο έχει αυτές τις εκδηλώσεις που έχουν οι αδύναμοι άνθρωποι. Αυτό το φαινόμενο το συναντάμε και στην καθημερινή ζωή. Πολλές φορές βλέπουμε μεγάλους ανθρώπους να έχουν ακανθώδη συμπεριφορά, να μη συνεργάζονται εύκολα, συνεχώς λένε όχι, συνεχώς νομίζουν ότι τους θίγους κ.τ.λ. Είναι αδυναμίες και αυτές τις αδυναμίες έχει και το παιδί στην ηλικία των τριών ετών. Συγκεκριμένα περνάει μια περίοδο άρνησης, δηλαδή στο κάθε τί λέει όχι, όχι δε θα βγώ, όχι θα πάω, όχι δεν θα πάω, όχι θα κοιμηθώ, όχι δεν θα κοιμηθώ. Έχει πείσμα, έχει επιθετικότητα, του φταίνει όλοι

και κλαίει πολύ εύκολα. Εκείνο που πρέπει να προσέξουν οι γονείς σ'αυτή την ηλικία είναι να κατανοήσουν το γεγονός πως το παιδί πράγματι περνάει μια κρίση. Αυτό δε σημαίνει πως πρέπει να υπερβάλλουν, απλά πρέπει να κατανοήσουν ορισμένα πράγματα και να μη δίνουν "μάχη" με το παιδί. Γιατί συχνά οι γονείς νομίζουν πως έχουν τώρα πια ένα παιδί μεγαλούτσικο ή αρκετά μεγάλο που μπορούν να αρχίσουν το διάλογο μαζί του και να συνεννοηθούν. Έτσι λοιπόν αρχίζουν οι τιμωρίες, γιατί όπως πιστεύουν δεν πρέπει να περνάει του παιδιού, νομίζουν πως τώρα είναι η εποχή που θα επιβληθούν. Αρχίζουν οι διαπληκτισμοί, που έχουν σαν συνέπεια να δείξουν στο παιδί ακόμη περισσότερο πόσο αδύναμο είναι. Στο τέλος ο μεγάλος θα επιβληθεί, δεν υπάρχει αμφιβολία γι'αυτό, θα το ντύσει με το ζόρι κ.τ.λ.

Το παιδί ταπεινώνεται, αισθάνεται πως εξευτελίζεται σχεδόν και το αποτέλεσμα είναι να έχουμε ανάσχεση της εξέλιξης, αποτελμάτωση, δηλαδή το παιδί αρχίζει να παραπαίει, χάνει τα νερά του και δεν ξεπερνά εύκολα την κρίση του.

Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι και σήμερα - μας το δείχνει αυτό η ψυχολογία των ενηλίκων - που δεν έχουν ξεπεράσει αυτή την κρίση (την νηπιακή) της προσωπικότητας και πολλές φορές βλέπουμε μεγάλους ανθρώπους με όλα τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της νηπιακής κρίσης που δεν έχουν ξεπεραστεί.

3. Ο ΠΑΙΔΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΟΥ **ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ** **ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΗΛΙΚΙΑΣ 3-6 ΧΡΟΝΩΝ**

Ο παιδικός σταθμός αναλαμβάνει παιδιά ηλικίας 2 έως 4 ετών και είναι περισσότερο εξυπηρετικός για τις εργαζόμενες μητέρες. Όμως, ο παιδικός σταθμός δεν είναι μόνο όπως πολλές μητέρες θεωρούν, η άμεση λύση για τη φύλαξη των

παιδιών τους στις ώρες που αυτές εργάζονται. Είναι η πρώτη εμπειρία του παιδιού μακριά από την οικογένειά του. Είναι το περιβάλλον που θα του προσφέρει ερεθίσματα, φίλους, συντροφιά, δραστηριότητα. Θα επιδράσει ουσιαστικά στην διαμόρφωση και την ανάπτυξη του παιδιού και γενικά της προσωπικότητάς του.

Υπάρχουν κάποια σημεία τα οποία οι γονείς θα πρέπει να ψάξουν έτσι ώστε να επιλέξουν το σωστό παιδικό σταθμό που θα φιλοξενήσει το παιδί τους:

- Ο παιδικός σταθμός να βρίσκεται κοντά στο σπίτι για να εξυπηρετεί έτσι, απόλυτα την οικογένεια.
- Να δοθεί προσοχή στις δυνατότητες που παρέχει ο εξωτερικός χώρος του παιδικού σταθμού για τα παιχνίδια και τις δημιουργικές ασχολίες του παιδιού.
- Γνωριμία με τους υπεύθυνους του παιδικού σταθμού και άδεια λειτουργίας του.
- Αναλογία παιδιών - νηπιαγωγών έτσι ώστε να μπορεί ο σταθμός να παράγει έργο.
- Εκπαιδευτικό και καταρτισμένο προσωπικό.

Αυτό που όλοι οι γονείς θα πρέπει να καταλάβουν είναι ότι η επιλογή του παιδικού σταθμού στον οποίο θα εμπιστευθούν το παιδί τους δεν είναι εύκολη υπόθεση. Το πώς θα ζήσει ένα παιδί, τι συντροφιάς θα κάνει και με ποιό τρόπο θα ενταχθεί σ'ένα πρώτο κοινωνικό σύνολο έχει τεράστια σημασία για τη μετέπειτα ψυχολογική και κοινωνική του εξέλιξη.

Γι' αυτό οι γονείς θα πρέπει σε συνεργασία με τον παιδικό σταθμό να προετοιμαστούν και να προετοιμάσουν και το παιδί για το πρώτο μεγάλο βήμα που θα κάνει εκτός σπιτιού. Είναι μια στιγμή λεπτή και ευαίσθητη και για τις δύο πλευρές. Καλό είναι να υπάρχει χρόνος για να προετοιμαστούν όλοι σωστά. Επίσης

οι μητέρες θα πρέπει να υπολογίσουν ότι τις πρώτες μέρες που το παιδί θα πάει στον παιδικό σταθμό οφείλουν να έχουν χρόνο στη διάθεσή τους έτσι ώστε αν χρειαστεί να μείνουν κοντά του μέσα στο σταθμό. Έτσι το παιδί δεν θα νοιώσει το βάρβαρο συναίσθημα ότι η μαμά του το εγκατέλειψε.

Επίσης καλό θα ήταν οι γονείς να ξεφύγουν από το εγωκεντρικό συναίσθημα, να θέλουν δηλαδή να γεμίσουν με γνώσεις το παιδί τους από μικρή ηλικία. Στο παιδικό σταθμό το παιδί δεν πρέπει να νοιώθει μαθητής. Το ζητούμενο είναι να μάθει να αγαπάει τη γνώση και όχι να κουραστεί απ'αυτή.

Αυτή είναι και η διαφορά του σταθμού με το νηπιαγωγείο, το οποίο βοηθά ακόμη περισσότερο στην ομαλή προσαρμογή του παιδιού σε ένα νέο περιβάλλον, έξω από την οικογένεια.

4. ΤΟ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΟ: Η ΠΡΩΤΗ ΓΝΩΡΙΜΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Η απομάκρυνση του παιδιού από το γνωστό οικογενειακό περιβάλλον και η είσοδός του στο νέο και άγνωστο κόσμο του νηπιαγωγείου είναι η πιο κρίσιμη καμπή στη ζωή του κάθε παιδιού. Σε μερικά μάλιστα ιδιαίτερα ευαίσθητα παιδιά αυτή η πρώτη επαφή μπορεί να δημιουργήσει ακόμα και ψυχικό κλονισμό αν δεν έχει προηγηθεί η κατάλληλη προετοιμασία από την οικογένεια και το σχολείο. Το ίδιο συγκλονιστική είναι η στιγμή του αποχωρισμού και για τους γονείς, ιδιαίτερα για τις μητέρες που συνήθως είναι πιο κοντά στα παιδιά τους. Θα πρέπει οι γονείς να είναι κατάλληλα προετοιμασμένοι για τη στιγμή που το παιδί τους θα φύγει από το σχολείο (ένα σχολείο που οφείλει να είναι έτοιμο και επανδρωμένο με κατάλληλα εκπαιδευμένους παιδαγωγούς, οι οποίοι θα προσφέρουν τη στοργική τους αγάπη στους μικρούς μαθητές.

Σκοπός του νηπιαγωγείου είναι να αποτελέσει ένα ευχάριστο ξεκίνημα της κοινωνικής και εξωοικογενειακής εμπειρίας. Η αστική δομή θέτει σήμερα μεγάλους περιορισμούς στις δυνατότητες της κοινωνικής ζωής. Για τα παιδιά που δεν πηγαίνουν σχολείο έχει γίνει δύσκολο να βρουν ένα χώρο για να παίζουν και να συναντούν τους φίλους τους.

Το νηπιαγωγείο προσφέρει στο παιδί τη δυνατότητα να παίζει με άλλα παιδιά. Με τα παιχνίδια μαζί τους μαθαίνει ότι υπάρχουν και άλλα παιδιά που έχουν παρορμήσεις και επιθυμίες ίδιες με τις δικές του, μαθαίνει να τα σέβεται και να δημιουργεί μαζί τους κοινωνικές σχέσεις. Το νηπιαγωγείο προσφέρει εμπειρίες και δυνατότητες που στο σπίτι δεν έχει: να φωνάξει, να τρέξει, να πηδήσει, να προμηθευτεί υλικά που στο σπίτι δεν υπάρχουν και να τα χρησιμοποιήσει στα παιχνίδια του: να κάνει κατασκευές με κύβους, να ζωγραφίζει με κιμωλία, με χρώματα, να παίζει με λάσπη, να σκαρφαλώσει πάνω σε σιδερόβεργες. Με τόσα πράγματα για απασχόληση το παιδί μπορεί να μαθαίνει και να αναπτύσσει την περιέργειά του και την ανεξαρτησία του. Επιπλέον στο νηπιαγωγείο το παιδί ανακαλύπτει ότι μπορεί να ζήσει ήρεμο ακόμα και χωρίς τη συνεχή παρουσία της μητέρας.

Η συγκέντρωση των παιδιών στο νηπιαγωγείο σε μία ομάδα δημιουργεί τις απαραίτητες προποθέσεις και αποτελεί συμπλήρωμα της οικογένειας σ'ένα σημαντικό τομέα. Τα διάφορα νηπιαγωγεία προσπαθούν να δώσουν στο παιδί τη δυνατότητα να μεγαλώσει σε μια κοινωνία από συνομήλικα και μεγαλύτερα παιδιά για να μπορέσει να αποκτήσει τις τόσο χρήσιμες για την ανθρώπινη συμβίωση κοινωνικές εμπειρίες. Το παιδί μαθαίνει να περιμένει και να αναβάλλει την ικανοποίηση των επιθυμιών του. Μαθαίνει επίσης να τις προβάλλει και να τις υποστηρίζει καθώς και νέους τρόπους πώς να επιτύχει αυτό που θέλει. Οι κοινωνικές εμπειρίες που αποκτά ένα παιδί σ'αυτή την ηλικία επηρεάζει ουσιαστικά την αργότερα διαγωγή του και ως μεγάλου. Όσο περισσότερο πηγαίνει το παιδί στο νηπιαγωγείο, τόσο περισσότερα θα μάθει και ακόμη έχει ιδιαίτερα

την δυνατότητα κοινωνικής επαφής με άλλα παιδιά. Το νηπιαγωγείο είναι ένα εργαστήριο λειτουργικής συναρμολόγησης πρώτης ύλης για την οργάνωση του ατόμου.

Η επιτυχία ή αποτυχία της παιδαγωγικής εργασίας του νηπιαγωγείου εξαρτάται και από την συνεργασία μεταξύ γονέων και νηπιαγωγείου. Το νηπιαγωγείο σκοπό έχει να συμπληρώνει την αγωγή στο σπίτι. Γι'αυτό είναι αναγκαίο τόσο οι γονείς να είναι ενήμεροι για τους στόχους αγωγής του νηπιαγωγείου όσο και το νηπιαγωγείο να μαθαίνει από τους γονείς τί στόχους επιδιώκουν εκείνοι. Μια στενή συνεργασία μεταξύ τους είναι ωφέλιμη για το παιδί. Νοιώθει ανασφάλεια όταν στο σπίτι του προδιαγράφουν άλλη διαγωγή απ'ότι του λένε στο νηπιαγωγείο. Οι γονείς και οι νηπιαγωγοί θα πρέπει να συζητούν τη γραμμή της αγωγής που εφαρμόζουν και οι δύο για να μην τιμωρείται το παιδί στο σπίτι για κάτι που του επιτρέπουν στο νηπιαγωγείο.

ΕΙΔΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

α. ΤΟ ΜΟΝΑΧΟΠΑΙΔΙ

Στα παλιά τα χρόνια οι γονείς συνήθιζαν να κάνουν πολλά παιδιά. Εκείνο τον καιρό οι κοινωνικές αντιλήψεις ήταν διαφορετικές κι ο κόσμος νόμιζε πως αφού έρχονται τα παιδιά καλώς να έρθουν, όσα να είναι. Γι'αυτό το λόγο υπήρχαν μεγάλες οικογένειες και οι γονείς αντιμετώπιζαν αυτή την ευθύνη με έναν τρόπο παθητικό. Σιγά - σιγά όμως με διάφορες εξελίξεις, πολέμους και οικονομικές συνθήκες, οι γονείς είδαν πως δε θα μπορούσαν να φέρουν τόσο ανεύθυνα παιδιά στον κόσμο. Στο μεταξύ μεσολάβησε και το γεγονός πως μπορούσαν να ελέγχονται οι γεννήσεις. Και πέρασαν εύκολα στην άλλη άκρη, κι εκεί που έκαναν πολλά παιδιά, έφθασαν στο σημείο να κάνουν ένα μόνο. Έτσι παρουσιάστηκε στην εποχή μας το μοναχοπαίδι, με όλα τα επακόλουθα. Γιατί πραγματικά το μοναχοπαίδι έχει ιδιόμορφη ψυχολογία.

Ποιά η ψυχολογία του μοναχοπαιδιού; Πρέπει να πούμε απ'την αρχή πως το παιδί αυτό αρχίζει το δρόμο του, χωρίς βέβαια να φτάσει, μ'ένα τρόπο σφαλερό. Δηλαδή αρχίζει να ζει μόνο του, δίχως συντροφιά άλλων παιδιών. Και μόνο αυτό το γεγονός δείχνει πως το μοναχοπαίδι θα έχει ορισμένες ιδιομορφίες, που δε θα υπάρχουν στ'άλλα παιδιά. Το γεγονός πως ζει ανάμεσα στους μεγάλους, το γεγονός πως έχει απομονωθεί από τη συντροφιά των άλλων παιδιών που δημιουργεί ορισμένες συνθήκες και μια ιδιαίτερη ψυχολογία. Είναι π.χ. και μεγάλο και μικρό. Από πλευράς ηλικίας είναι μικρό δηλαδή αισθάνεται ένα μικρό παιδί. Οι γονείς άλλωστε του συμπεριφέρονται όσο και να μεγαλώσει, σαν ένα παιδί μικρότερο από την ηλικία του. Από την άλλη πλευρά η όλη συμπεριφορά του, η

στάση του, οι κουβέντες του, η επαφή του με τους μεγάλους είναι επαφή ενηλίκων ατόμων. Με ευχέρεια ένα μοναχοπαιδί κάθεται στη συντροφιά των μεγάλων του σπιτιού, συζητά για όλα τα προβλήματα, θέλει να παίρνει μέρος σ'όλα, να'χει γνώμη και πολλές φορές αυτό κάνει εντύπωση. Χαίρονται οι γονείς πόσο έξυπνο είναι το παιδί τους αφού καταφέρνει να συζητά τόσα πράγματα που φυσικά στις περισσότερες περιπτώσεις μιμείται. Το μοναχοπαιδί λοιπόν είναι μικρομέγαλο, μικρό και μεγάλο μαζί¹.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του μοναχοπαιδιού είναι πως παρουσιάζεται υπερλεκτικό, ή και αδέξιο. Υπερλεκτικό, το καταλαβαίνουμε ήδη είναι το μοναχοπαιδί γιατί μιλάει εύκολα, έχει λεξιλόγιο πλούσιο, μπορεί να εκφράζεται άνετα, και μπορεί να λέει τις απόψεις του ωραία. Άλλωστε αυτό φαίνεται και απ'το σχολείο του, όπου σχεδόν πάντα γράφει καλές εκθέσεις, διατυπώνει εύκολα τα διανοήματά του, σ'αντίθεση με τα άλλα παιδιά που δεν έχουν τόση μεγάλη ευχέρεια να αναπτύξουν αυτά που σκέπτονται. Όμως, παράλληλα με αυτή την επιδεξιότητα που έχει, το μοναχοπαιδί είναι ασταθές στην κίνηση, συχνά αδέξιο στα χέρια. Σε σύγκριση με άλλα παιδιά που ανατρέφονται σε μεγάλες οικογένειες και είναι σβέλτα, τρέχουν, κινούνται σταθερά, επιτηδεύονται στα χέρια τους, το μοναχοπαιδί είναι κάπως αδέξιο, σπρώχνει τ'άλλα, δεν μπορεί να κινηθεί με άνεση, δεν αγαπά συνήθως τα σπορ. Είναι αποτέλεσμα της υπερπροστασίας των γονέων, του φόβου των κινδύνων, που εμποδίζει την κίνησή του.

Γι'αυτό ακριβώς το λόγο, επειδή είναι αδέξιο στην κίνηση, το μοναχοπαιδί συνήθως έχει την τάση να διαβάζει βιβλία, να γίνεται εγκεφαλικός τύπος. Σκέφτεται πολύ περισσότερο από τα άλλα παιδιά της ηλικίας του. Και όπως δείχνουν μερικές στατιστικές, πολλοί φιλόσοφοι και μεγάλοι μαθηματικοί ήταν μοναχοπαιδιά. Υπάρχει μια παρηγοριά στην υπόθεση. Ένα τρίτο χαρακτηριστικό της ψυχολογίας του μοναχοπαιδιού είναι πως δυσκολεύεται στις ανθρώπινες επαφές.

¹ ΜΑΡΙΑ ΧΟΥΡΔΑΚΗ, *Οικογενειακή Ψυχολογία*, Αθήνα 1982, σελ. 104.

Αυτά τα παιδιά που μέσα στο σπίτι κινούνται με άνεση ανάμεσα στους μεγάλους ανθρώπους, πολλές φορές αισθάνονται σαν αρχηγοί, συχνά τυραννικοί, αυτά τα παιδιά όταν βρεθούν σ'ένα περιβάλλον έξω απ'το σπίτι τους τα χάνουν. Γίνεται δειλό το παιδί, κάθεται συνήθως στη γωνιά, δε θέλει να συζητήσει και αισθάνεται να είναι μόνο. Εύκολα προσβάλλεται, εύκολα το θίγουν οι άλλοι και φυσικά δεν αισθάνεται την άνετη ατμόσφαιρα που έχει στο σπίτι του. Σε ξένο κύκλο είναι κοντά στη μητέρα του, σπάνια απομακρύνεται για να εξοικειωθεί στο περιβάλλον, μέσα στο οποίο θα βρεθεί.

Υστερούν λοιπόν τα μοναχοπαιδιά στην ανθρώπινη πλατύτερη επαφή.

Ενα άλλο χαρακτηριστικό είναι οι δυσκολίες γύρω από το φαγητό(είναι η γνωστή τους ανορεξία. Τα μοναχοπαιδιά είναι συνήθως εκλεκτικά, δεν ξέρουν πολλές φορές τί θέλουν, τί ζητούν. Μία φορά τους αρέσει κάτι, τη δεύτερη δεν τους αρέσει, την τρίτη περιμένουν κάτι καινούργιο, την τέταρτη διαφορετικό, την πέμπτη δεν το φτιάξαμε όπως την προηγούμενη. Γενικά γύρω από το φαγητό τους αρέσει να γκριδιάζουν, να βλέπουν και τους άλλους να ασχολούνται μαζί τους. Αυτή η ανορεξία στον τομέα τον οργανικό εύκολα μεταφέρεται στο τομέα τον πνευματικό, είναι αυτό που λέμε "Anorexie mentale" πνευματική ανορεξία. Τα μοναχοπαιδιά, ενώ έχουν έφεση να διαβάζουν βιβλία εξωσχολικά, δεν έχουν διάθεση για το διάβασμα του σχολείου, συχνά δεν είναι καλοί μαθητές.

Και το περίεργο είναι πως έχουν νοημοσύνη καλή και, όπως φαίνεται από διάφορες στατιστικές, συχνά έχουν βαθμό νοημοσύνης κάπως ανεβασμένο σε σχέση με άλλα παιδιά, για ορισμένους λόγους και ορισμένες αιτιολογίες.

Ετσι το θέμα εδώ δεν είναι θέμα νοημοσύνης. Τα μοναχοπαιδιά θα μπορούσαν να είναι καλοί μαθητές - συνήθως δεν είναι - ίσως γιατί δεν θέλουν να κουράζονται, ίσως γιατί φεύγουν για το σχολείο από το περιβάλλον το οικογενειακό.

Ίσως αισθάνονται πως δεν τους γίνεται και δεν πρέπει να τους γίνονται τα χατίρια, ούτε η δασκάλα είναι υποχρεωμένη να σκέφτεται τα χατίρια, ούτε η

δασκάλα είναι υποχρεωμένη να σκέφτεται πως έχει μοναχοπαίδι και να του κάνει ιδιαίτερες χάρες. Στο σχολείο εξισώνονται ευτυχώς οι μαθητές και ίσως αυτό δεν αρέσει στο μοναχοπαίδι. Οι δασκάλες μάλιστα λένε πως αυτής της κατηγορίας τα παιδιά έχουν την τάση να καταγγέλλουν και να παραπονούνται για τ'άλλα παιδιά. Υπάρχει βέβαια και εξαιρέσεις. Τέλος ένα χαρακτηριστικό της ψυχολογίας του μοναχοπαιδιού είναι μια ιδιότητα, δεν είναι βέβαια συνειδητή, μα λανθάνουσα, η "εκδικητική" τάση προς τους γονείς του. Δεν μπορούμε να πούμε πως το μοναχοπαίδι εκδικείται τους γονείς του συνειδητά. Ομως είναι περίεργο πως υποπτεύεται σαν υπαίτιους τους γονείς του γιατί δεν του έκαναν άλλα αδερφάκια για συντροφιά, πως δεν μπορεί να έχει στο σπίτι του άλλα παιδιά για να παίξει, δεν μπορεί να έχει ποικιλία σχέσεων μέσα στο σπίτι.

Οτιδήποτε έκτακτο συμβεί σε μια οικογένεια μοναχοπαιδιού, πρέπει να προέλθει απ'αυτό το παιδί, οι αρρώστειες είναι δικές του, τα χάρδια δικά του, τα βαφτίσια δικά του, οι εορτές είναι δικές του, τα γενέθλια είναι δικά του, κατά κάποιο τρόπο γύρω απ'αυτό περιστρέφονται όλες οι εκδηλώσεις οι οικογενειακές. Με πολλή ευχαρίστηση θα έβλεπε δίπλα του να υπάρχει ένα άλλο παιδί που γιορτάζει, που βαφτίζεται, ένα παιδί που τελικά θα δώσει κάποια ποικιλία στη ζωή του. Ολα αυτά που δεν μπορεί το μοναχοπαίδι να τα συνειδητοποιήσει μα που το ζεί, του υπαγορεύουν μια τακτική επιθετική προς τους γονείς, γι'αυτό το λόγο ίσως είναι τόσο απαιτητικό.

Κοντά σ'αυτή την ψυχολογία του παιδιού, είναι φυσικό να διαμορφώνεται μία παράλληλη ψυχολογία γονέων. Των γονέων που έχουν μοναχοπαίδια. Η ψυχολογία των γονέων χαρακτηρίζεται βασικό από την ιδέα πως θεωρούν το παιδί τους πάντα μικρό. Ενώ είναι φυσικό το παιδί να μεγαλώσει κάποτε, να περάσει όλα τα στάδια της ανάπτυξης, όπως όλα τα παιδιά, και να φθάσει στο στάδιο ωριμότητας. Οι γονείς που έχουν μοναχοπαίδι εξακολουθούν να πιστεύουν πως το παιδί τους είναι μικρό, και του θέλουν να το θεωρούν μικρό. Αυτό τους δίνει ικανοποίηση βαθύτερη πως έχουν ν'ασχολούνται με το παιδί, το προλαβαίνουν σ'όλα. Να το

ντύσουν, σ'όποια ηλικία, να του δώσουν φαγητό, να προλάβουν το κάθετί, την κάθε του επιθυμία. Αν το παιδί θέλει να παίξει, να τρέξουν εκείνοι να του φέρουν τα παιχνίδια. Δε θέλει να παίξει να του μαζέψουν τα παιχνίδια. Αν θέλει το παιδί να βγει, να τρέξουν πρώτα εκείνοι. Αν το δουν λίγο στενοχωρημένο, πρέπει να θορυβηθούν τί ακριβώς συμβαίνει στο παιδί τους. Όλα αυτά δημιουργούν στο μοναχοπαιδί βραδύτερη εξέλιξη ωριμότητας σε σχέση με τ'άλλα παιδιά. Οι γονείς δεν του δίνουν τις ευκαιρίες για να αναπτυχθεί. Δεν του αφήνουν πρωτοβουλία, δεν του μαθαίνουν ευθύνες.

Υπάρχει έτσι προσκόληση προς το μοναχοπαιδί. Αυτή η ιδιότητα χαρακτηρίζει πιο πολύ τις μητέρες, όχι τόσο τους πατέρες. Οι μητέρες καταφέρνουν πάντα να βρίσκονται γύρω από το παιδί, έτσι υπάρχει ανάγκη, είτε δεν υπάρχει και δικαιολογούν τον εαυτό τους - γιατί κάποια δικαιολογία πρέπει να δώσουν - πως είναι αδύνατο, είναι άρρωστο, δεν έφαγε κανονικά, δεν πήρε τις βιταμίνες του κ.α. Έτσι "υπάρχει" μία αφορμή να κυνηγούν συνεχώς το παιδί και αισθάνονται βάθειά την ανάγκη να είναι πάντα κοντά του.

Οι γονείς που έχουν μοναχοπαιδιά, ανάμεσα στις άλλες τους ιδιότητες, είναι πολύ λεπτολόγοι, ανήσυχοι με την υγεία του παιδιού. Οποιαδήποτε αρρώστεια και αν έρθει, οποιαδήποτε επιδημία, έχουν την εντύπωση πως θα βρεί πρώτα το παιδί τους, έστω και αν αυτή η επιδημία αρχίζει από πολύ μακριά. Το βράδυ βασανίζονται από την έγνοια μήπως το παιδί αρρωστήσει, θα πρέπει να περάσει από ιατρική εξέταση, μήπως έχει κανένα σύμπτωμα και αν έχει το σύμπτωμα τότε δεν πρέπει να πάει στο σχολείο, και μήπως πρέπει να μείνει στο κρεβάτι κ.λ.π. Είναι σχολαστικοί, είναι λεπτολόγοι. Τώρα όμως τί πρέπει να κάνουμε, ποιά λύση μπορούμε να δώσουμε σ'αυτό το πρόβλημα; Το πρώτο που έχουμε να πούμε είναι πως θα ήταν καλό να αποφεύγονται τα μοναχοπαιδιά, αν δεν υπάρχει περίπτωση υγείας της μητέρας ή του παιδιού. Όταν δηλαδή αποφασίσει ένα ζευγάρι να έχει παιδιά καλό θα ήταν να μην κάνει σχέδια πως θα κάνει ένα παιδί και θα σταματήσει. Ας εξετάσουμε καλά τα υπέρ και τα κατά και η δε θα αρχίσει

καθόλου παιδιά ή όταν αρχίσει καλό θα ήταν να μην σταθεί στο ένα. Εκτός αν υπάρχουν σοβαρότατοι λόγοι υγείας του παιδιού ή της μητέρας. Όταν όμως αυτό δεν μπορούμε να το ξεπεράσουμε, τότε θα πρέπει να έχουμε ξεκαθαρισμένη ιδέα και επίγνωση της ψυχολογίας μας σαν γονέων ενός μοναχοπαιδιού. Είναι σωτήριο για τους γονείς, τ'όχι με πεί κι άλλη φορά, να μπορούν να παρακολουθούν την ψυχολογία τους και να την γνωρίζουν. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το να παρακολουθούμε και να ελέγχουμε την ψυχολογία μας είναι πιο απαραίτητο. Δεν μπορούμε χωρίς αυτό να φέρουμε καλό αποτέλεσμα. Όταν ελέγχουμε την ψυχολογία μας θα του εξασφαλίζουμε συντροφιά, όσο είναι δυνατό με παιδιά της οικογένεια, συγγενικά ή φιλικά, για να αποσπάται απ'το περιβάλλον το οικογενειακό. Θα μπορούμε ακόμη να συγκρατηθούμε σα μητέρες, να μην έχουμε προσκόλληση προς το παιδί μας, να το αφήσουμε να φεύγει, να του δημιουργούμε ευκαιρίες να πηγαίνει κάπου μόνο του, σιγά - σιγά να περνά όλη την ημέρα μακριά μας.

Αλλοτε σε κατασκηνώσεις να το υποβοηθούμε να πηγαίνει, να το επιδιώκουμε εμείς, να μην ανησυχούμε πως αν φύγει το παιδί από το σπίτι μια μέρα θα του συμβούν τα πάντα. Μπορεί από νευρωσική κατάσταση να αισθανόμαστε έτσι, αλλά είπαμε πως θα κάνουμε έλεγχο στην ψυχολογία μας δε θα εκδηλώσουμε αυτές τις τάσεις, ώστε να το διευκολύνουμε να φεύγει από το οικογενειακό περιβάλλον. Θα του εξασφαλίζουμε κάθε προπόθεση συντροφιάς, με μικρά παιδιά στο σχολείο, σε γιορτές, σε γενέθλια ή θα καλούμε εμείς παιδιά στο σπίτι. Θα είμαστε συγκρατημένοι στην αγάπη μας όσο και αν το παιδί συγκεντρώνει τη λαχτάρα, την ανησυχία των γονέων, δε θα τη δείχνουμε σε κάθε ώρα, σε κάθε στιγμή, θα περιορίζουμε τα χάδια μας, τα παιχνίδια και δε θα ικανοποιούμε όλες τις αξιώσεις του παιδιού. Πάντα θα έχουμε την εικόνα πως έχουμε δίπλα μας κι άλλα παιδιά δικά μας. Αν υπάρχουν τρία - τέσσερα παιδιά, αν μας ζητούσαν την ίδια ώρα το ίδιο πράγμα, θα μπορούσαμε να το κάνουμε;

Τέλος είναι απαραίτητο για τα μοναχοπαιδιά το έγκαιρο νηπιαγωγείο. Αν το νηπιαγωγείο είναι απαραίτητο για τις άλλες κατηγορίες παιδιών, είναι

επιτακτική ανάγκη για τα μοναχοπαιδιά. Είναι ένας τρόπος με το νηπιαγωγείο να έρθουν σε επαφή μ'άλλα παιδιά, να προσαρμοστούν στην ψυχολογία των παιδιών της ηλικίας τους και να διαμορφώσουν ψυχολογία της ομάδας που δεν μπορούν να την έχουν στο σπίτι. Όταν πάρουμε αυτά τα μέτρα, νομίζω πως θα μπορέσουμε να περιορίσουμε τα μειονεκτήματα της περίπτωσης του μοναχοπαιδιού, και να βοηθήσουμε τους εαυτούς μας και το παιδί, που δέχεται τις επιδράσεις μας όχι μόνο στη νηπιακή ηλικία, μα δυστυχώς θα τις έχει σε όλη του τη ζωή. Γιατί τα μοναχοπαιδιά που προσκολλούνται στους γονείς και στη μητέρα δεν μπορούν πια να ξεμακρύνουν και αργότερα. Για το κάθε τί θα χρειάζονται την προστασία των γονέων, την ασφάλειά τους.

β. **ΧΩΡΙΣΜΕΝΟΙ ΓΟΝΕΙΣ**

Το θέμα οι χωρισμένοι γονείς και το παιδί πριν από μερικά χρόνια θα παρουσιαζόταν κάπως ειδικό, γιατί δε θα ενδιέφερε πολύ κόσμο. Σήμερα όμως δεν μπορούμε να πούμε πως είναι ειδικό, έγινε από τα πιο γνωστά που υπάρχουν. Για δυο βασικούς λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι πως το διαζύγιο στην εποχή μας δεν είναι κάτι σπάνιο, δυστυχώς. Υπάρχουν πολλές κατηγορίες ανθρώπων που για ορισμένους λόγους χωρίζουν, δεν μπορούν να ζήσουν μαζί. Ο δεύτερος λόγος αφορά κυρίως την ψυχολογία. Για τους ψυχολόγους, τους κοινωνικούς λειτουργούς και άλλους σχετικούς επιστήμονες, ατμόσφαιρα διαζυγίου δεν υπάρχει μόνο από την εποχή που οι νομικοί μιλάνε για διαζύγιο, από τη στιγμή δηλαδή που θα κατατεθεί μια αγωγή στο δικαστήριο και θα ζητήσουν δυο άνθρωποι που ζούσαν μαζί να διαλύσουν τη συμβίωσή τους. Το θέμα αρχίζει από πιο νωρίς, υπάρχει ένα προηγούμενο διαζύγιο από το νομικό. Το συναισθηματικό διαζύγιο, που σημαίνει πως οι δυο άνθρωποι έχουν αρχίσει από πολύ νωρίς να μη συνεννοούνται και να θέλουν να χωρίσουν τους δρόμους τους. Είναι η εποχή που αρχίζουν οι

διαπληκτισμοί, που παρουσιάζονται τα πρώτα σύννεφα στον οικογενειακό ορίζοντα. Είναι οι πρώτες αψιμαχίες που από νομική πλευρά δεν έχουν ακόμα καμία σημασία, από πλευρά όμως ψυχολογική είναι χαρακτηριστικές, γιατί αρχίζουν να διαμορφώνουν τόσο την ψυχολογία των συζύγων όσο και την επίδρασή της στην ψυχολογία του παιδιού.

Υπάρχουν πολλοί λόγοι που σήμερα οδηγούν δυο ανθρώπους στο διαζύγιο. Πρώτος λόγος είναι η ανασφάλεια. Ολα τα σοβαρά θέματα, οι σπουδές, η εκλογή ενός επαγγέλματος, ο γάμος, δεν παρουσιάζουν τη σταθερότητα που παρουσίαζαν μια φορά. Τον παλιό καιρό σπούδαζε ένας άνθρωπος μια επιστήμη κι ήταν σίγουρος πως με την επιστήμη αυτή θα μπορέσει να ζήσει και όχι μόνο να ζήσει μα και να απαιτήσει μια καλή κοινωνική θέση. Σήμερα είναι επιστήμονες που υποχρεώνονται ν' αλλάξουν μια και δυο φορές επαγγέλματα για να μπορέσουν να ζήσουν. Το ίδιο συμβαίνει με τις σπουδές. Αποφασίζουν να σπουδάσουν μια επιστήμη οι νέοι και ύστερα από λίγο χρονικό διάστημα αλλάζουν και τέλος σπουδάζουν κάτι άλλο. Πολλές φορές επιδίδονται σε ένα επάγγελμα διαφορετικό από αυτό που έχουν σπουδάσει.

Ολα αυτά είναι συνέπεια μιας αστάθειας που υπάρχει στη ζωή. Ετσι λοιπόν, κι ο γάμος, ενώ αποτελεί βασικότατο πρόβλημα στην ατομική ζωή του ανθρώπου, παρουσιάζει ανασφάλεια κι επηρεάζεται από τη γενική κατάσταση και το γενικό κλίμα. Σήμερα οι νέοι σύζυγοι, πολλές φορές από την πρώτη στιγμή που έρχονται "εις γάμου κοινωνία", αρχίζουν να σκέφτονται πως αυτό που πραγματοποιούν τώρα, μπορεί ύστερα από δύο ή τρία ή πέντε χρόνια να διαλυθεί πράγμα που οπωσδήποτε δεν το σκέφτονταν στις παλιότερες εποχές. Σήμερα προετοιμάζονται στην ιδέα.

Ενας δεύτερος λόγος, για τον οποίο παρουσιάζεται η αύξηση των διαζυγίων σήμερα, είναι οι μεγαλύτερες αξιώσεις που έχουμε από το γάμο. Δεν αναφερόμαστε στις οικονομικές αξιώσεις, ούτε στις αξιώσεις κοινωνικής προβολής. Αναφερόμαστε κυρίως στις ψυχολογικές αξιώσεις. Παλιότερα άλλωστε η έννοια της

ψυχολογίας δεν ήταν τόσο σαφής στους ανθρώπους που επρόκειτο να παντρευτούν. Ο ένας ζητούσε από τον άλλο λίγη κατανόηση και αυτό ήταν όλο το ζήτημα. Σήμερα έχουμε μάθει πολύ το λεξιλόγιο της ψυχολογίας και θέλουμε κατανόηση και στοργή και ηρεμία και προσαρμογή και αγάπη και πολλές ιδιότητες ψυχολογικές, που συχνά δε βρίσκουμε στους ανθρώπους με τους οποίους αρχίζει η νέα ζωή. Γι' αυτό το λόγο απογοητευόμαστε, σιγά-σιγά κλεινόμαστε στον εαυτό μας για να τραβήξουμε άλλο δρόμο.

Ενας τρίτος λόγος είναι πως οι άνθρωποι στην εποχή μας δε διακρίνονται για εύκολη προσαρμογή. Η υγιής προσαρμογή είναι ένας απώτατος σκοπός του ανθρώπου, έχει όμως σαν προπόθεση την ψυχική υγεία. Όσο ο άνθρωπος έχει λιγότερη ψυχική υγεία τόσο λιγότερο προσαρμόζεται σε μια ψυχολογική κατάσταση. Και είναι γνωστό πως στην εποχή μας δε χαρακτηριζόμαστε για την καλή ψυχική μας υγεία, υπάρχουν πολλά πράγματα που ζημιώνουν αυτή την υπόθεση. Γι' αυτό το λόγο κι επειδή είναι δύσκολο να βρούμε ανθρώπους που έχουν γερό ψυχισμό η προσαρμογή στη συζυγική συμβίωση δεν είναι πολύ εύκολη.

Ενας τέταρτος λόγος είναι πως υπάρχει μεγαλύτερη κοινωνική ελευθερία στην εποχή μας απ' όση υπήρχε τις άλλες φορές. Κάποτε ένας χωρισμένος ήταν αποδιοπομπαίος από τις συντροφίες που είχε πρώτα και αισθανόταν τον εαυτό του αποκλεισμένο και στο περιθώριο. Σήμερα αυτό δε συμβαίνει, ίσως μάλιστα συμβαίνει το αντίθετο. Πολλές φορές ένας χωρισμένος άνθρωπος είναι δεκτός με ανοιχτές αγκάλες σε πολλών ειδών συναναστροφές, γι' αυτό το λόγο δεν αισθάνεται άσχημα, νομίζει πως απλώς άλλαξε τροχιά ζωής και πως δεν μπορεί να έχει αυτό συνέπειες στις υπόλοιπες σχέσεις του.

Και ο τελευταίος λόγος είναι πως οι άνθρωποι που παντρεύονται σήμερα είναι λιγότερο προετοιμασμένοι για το γάμο απ' ότι ήταν μια φορά. Βέβαια τον παλιότερο καιρό δεν έπαιρναν ιδιαίτερα μαθήματα ώστε να προετοιμάζονται για το γάμο. Παντρεύονταν όμως σε μια ηλικία ωριμότητας και μπορούσαν ν' αντιμετωπίσουν με ωριμότητα τα σοβαρά προβλήματα που παρουσιάζονταν με το

γάμο. Κάθε σύζυγος είχε ξεκάθαρες τις ευθύνες του. Σήμερα υπάρχει η τάση οι άνθρωποι να παντρεύονται νωρίτερα. Από μια πλευρά είναι ίσως καλό. Όμως οι άνθρωποι αυτοί είναι ανώριμοι κι επωμίζονται ευθύνες που δεν μπορούν να βγάλουν πέρα. Μετά το γάμο συνειδητοποιούν αυτό που έκαναν και σιγά-σιγά διαμορφώνουν την ψυχολογία του διαζυγίου και ζητούν να διαχωρίσουν τις ευθύνες τους με το ή τη σύντροφο.

Για όλους αυτούς τους λόγους που αναφέραμε το διαζύγιο παρουσιάζεται σήμερα σαν μια κατάσταση συχνή και γι' αυτό το λόγο απασχολεί την ψυχολογία. Στο εξωτερικό υπάρχουν πολλές συμβουλευτικές υπηρεσίες και συμβουλευτικοί σταθμοί, όπου εργάζονται ψυχολόγοι και ειδικοί κι απευθύνονται προς αυτούς οι άνθρωποι, όπως πηγαίνουμε σ' ένα γιατρό και λέμε το πρόβλημά μας. Βέβαια, όσο νωρίτερα γίνει αυτό τόσο καλύτερα, γιατί η ψυχολογία των ανθρώπων που καταλήγουν σε διαζύγιο είναι πολυσύνθετη και ο ψυχολόγος δεν μπορεί εύκολα να βρει άκρη.

Όταν πάμε στην αρχή, το θέμα είναι πιο εύκολο, υπάρχουν στατιστικές που παρουσιάζουν πολλά ζευγάρια που ήταν για διαζύγιο κι όταν συζήτησαν τα προβλήματά τους αντικειμενικά με έναν ειδικό επιστήμονα, τα είδαν κάπως πιο μαλακά και τέλος έγινε κάποια συνεννόηση και μια κάποια ωριμότητα, που οδήγησε στο ν' αλλάξει η απόφαση για την οποία είχαν πάει στον ψυχολόγο.

Τι γίνεται όμως με την ψυχολογία των συζύγων που χωρίζουν και την ψυχολογία των παιδιών; Οι γονείς συνήθως όταν πρόκειται να χωρίσουν αισθάνονται αίσθημα ενοχής απέναντι στα παιδιά. Νομίζουν, και φυσικά είναι σωστό, πως τα παιδιά είναι θύματα των γονέων και αισθάνονται να ταλαιπωρούνται άδικα από γονείς, που ίσως δεν είχαν δικαίωμα να τα ταλαιπωρήσουν μ' αυτό τον τρόπο. Μια άλλη κατηγορία γονέων δεν αισθάνονται συναισθήματα ενοχής απέναντι στο παιδί. Αντίθετα αισθάνονται θυμό, γιατί νομίζουν πως τα παιδιά είναι εμπόδιο στην επίλυση της υπόθεσής τους. Πολλές φορές οι γονείς είναι θυμωμένοι, επιθετικοί, το δείχνουν φανερά και νομίζουν πως τα παιδιά είναι το

εμπόδιο σε μια κρίσιμη φάση της αωής τους. Υπάρχει ακόμη μια κατηγορία γονέων που αδιαφορεί για την ψυχολογία των παιδιών τους. Τη βλέπουν, την παρακολουθούν, τη ζουν μα είναι τόσο συγκεντρωμένοι στο δικό τους προσωπικό πρόβλημα, που όλα τ' άλλα τα βάζουν σε δεύτερη μοίρα. Βλέπουν εκείνη τη στιγμή πως το παν καταστρέφεται γι' αυτούς και σκέφτονται πως το παιδί έχει όλη την ευχέρεια να ζήσει καλά, αυτοί όμως που χάνονται αυτή τη στιγμή είναι οι ίδιοι και αδιαφορούν κατά κάποιο τρόπο για το παιδί. Τα παιδιά από την πλευρά τους παρακολουθούν τη διαδικασία του διαζυγίου, είτε το φανερώνουν είτε όχι. Από την πρώτη στιγμή που θα δουν ορισμένα συμπτώματα, ορισμένους μικροκαυγάδες μέσα στο σπίτι αρχίζουν ν' ανησυχούν. Ξέρουμε πόσο ευαίσθητα είναι τα παιδιά σε κάθε τι που αφορά την ασφάλειά τους και την ήσυχη ατμόσφαιρα του σπιτιού.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το διαζύγιο είναι δοκιμασία για την ψυχική υγεία των παιδιών. Τα παιδιά, ευαίσθητοι δέκτες όπως είναι, καταλαβαίνουν πως κάτι συμβαίνει ανάμεσα στους γονείς, κι εκείνο που τα ταλαιπωρεί περισσότερο είναι πως αυτό που τους συμβαίνει θα έχει άμεση συνέπεια σ' αυτά και δεν ξεγελιούνται. Ετσι διαμορφώνουν δυο τακτικές. Εχουμε παιδιά που υιοθετούν μια στάση μοιρολατρίας, παθητικότητας, μελαγχολίας, κλείνονται στον εαυτό τους, δε μιλάνε, δίνουν την εντύπωση πως δεν παίρνουν μέρος, ενώ είναι φανερό πως είναι αρκετά δυστυχημένα. Δίπλα σ' αυτά υπάρχουν άλλα παιδιά που υιοθετούν στάση επιθετική, στάση νευρικότητας και φυσικά στάση αντικοινωνική απέναντι στους γονείς και στο υπόλοιπο περιβάλλον τους. Είναι τα παιδιά που δε θέλουν να κάνουν παρέα με τους φίλους τους, αισθάνονται ταπεινωμένα, μειωμένα, δε θέλουν να πάνε στο σχολείο, δε φοιτούν, παρουσιάζουν πτώση στα μαθήματα και στους βαθμούς. Είναι παιδιά με ανασφαλή προσωπικότητα και προσοχή, που δεν μπορούν να συγκεντρωθούν για να μπορέσουν ν' ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του σχολείου.

Ενα ερώτημα που μας απευθύνουν οι γονείς που βρίσκονται σ' αυτή την κατηγορία είναι αν πρέπει να μιλήσουν στο παιδί τους σχετικά με την κατάσταση

που οι ίδιοι ζουν ή αν θα πρέπει να παρουσιάζονται κάπως αδιάφοροι, πιστεύοντας πως το παιδί τους δεν πρέπει να πάρει μέρος στο θέμα αυτό. Η απάντηση είναι πως πρέπει να μιλήσουν στο παιδί, γιατί το παιδί, και μάλιστα από μια ορισμένη ηλικία, παρακολουθεί αυτή τη διαδικασία της ψυχολογίας των γονέων. Το να του κρύψουμε αυτό που μας συμβαίνει είναι ένα είδος απάτης. Ετσι το βλέπει το παιδί. Αφού συμβαίνει κάτι μέσα στο σπίτι, που είναι τόσο σοβαρό και που συνταράζει τα θεμέλια της οικογένειας, πρέπει να το ανακοινώσουμε στο παιδί για να πάρει κι αυτό μέρος. Ετσι κι αλλιώς παίρνει μέρος είτε το θέλουμε είτε όχι.

Το ερώτημα είναι τώρα πως θα μιλήσουμε γι' αυτά τα σοβαρά ζητήματα στο παιδί, ποιός θα μιλήσει, πως θα πούμε αυτό που πρέπει να του πούμε, τι απ' όλα πρέπει να πούμε. Εδώ χρειάζεται τέχνη και ψυχραιμία. Ο χειρισμός του θέματος πρέπει να είναι καλός, γιατί απ' αυτή την ανακοίνωση που θα κάνουν οι γονείς στο παιδί εξαρτιούνται πολλά πράγματα. Πρώτα απ' όλα θα εξετάσουμε τη σχέση που είχε το παιδί με το σύζυγο που έφυγε, άντρας ή γυναίκα, θα σκεφτούν τι περίπου έχει ζήσει το παιδί απ' όλη αυτή την περιπέτεια τη συζυγική. Τι είδε και τι δεν ξέρει, τι απ' όλα μπορούν να του παρουσιάσουν, τι δε μπορούν. Και φυσικά θα του μιλήσουν. Επειδή πιο συχνά ο άντρας είναι αυτός που φεύγει από την οικογενειακή εστία - δεν είναι τόσο συχνό να φεύγει η γυναίκα - το βάρος θα πέσει στη μητέρα να μιλήσει στο παιδί σχετικά με την κατάσταση. Και σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να μεταφέρει τη δική της ψυχολογία κουβεντιάζοντας στο παιδί θα παρουσιάσει τα πράγματα όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά λέγοντας πως ο πατέρας έφυγε, θα φροντίσει να μιλά πάντα για ενότητα, δε θα μιλά για διαχωρισμό, για διάσταση και δεν θα παρουσιάσει στο παιδί δυο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, θα πρέπει να πείσει το παιδί πως όλα αυτά που συμβαίνουν δεν έχουν σχέση με αυτό. Δηλαδή ότι ο μπαμπάς το αγαπά και το νοιάζεται και το πρόβλημα είναι μεταξύ μητέρας και πατέρα, γιατί δεν ταιριάζουν. Θα προσπαθήσουν να απαλύνουν τη στενοχώρια και την ανασφάλεια του

παιδιού σχετικά με το χωρισμό και θα προσπαθήσουν να του μεταβιβάσουν την ιδέα πως μπορούν να δέχονται την αγάπη δυο ανθρώπων έστω κι αν είναι χωρισμένοι.

Είναι αυτονόητο πως αυτά που θα πει η μητέρα στο παιδί, θα τα πει όχι μια φορά με λόγια και τις άλλες μέρες με τα έργα της θα δείχνει το αντίθετο. Γιατί είναι πολλές μητέρες που αντέχουν - γιατί είναι και ζήτημα αντοχής - να μιλήσουν στα παιδιά έτσι και ύστερα με τα έργα τους, με τη συμπεριφορά τους, δείχνουν πως όχι μόνο δεν έχουν ψυχραιμία, μα υποφέρουν, έχουν σχετίσει το κάθε τι με την υπόθεση του διαζυγίου, αισθάνονται πως δεν μπορούν να ζήσουν με τη νέα κατάσταση και είναι φοβερά απογοητευμένες. Αυτή η ψυχολογία της μητέρας όσο κι αν ερμηνεύεται, όσο κι αν είναι δικαιολογημένη, δεν μπορεί να εξυπηρετήσει στην περίπτωση αυτή. Αντίθετα, μπερδεύει. Γι' αυτό οι μητέρες που είχαν κάνει προσφορές για τα παιδιά τους, θα πρέπει και σ' αυτή την περίπτωση να κάνουν μια πιο μεγάλη. Όσο κι αν αισθάνονται πως έχασαν το περιεχόμενο της ζωής, όσο κι αν αισθάνονται πως ο προσανατολισμός τους είναι τώρα διαφορετικός απ' ότι ήθελαν, θα πρέπει στο παιδί να μη δραματοποιούν την κατάσταση και να μην εμφανίζονται θύματα μιας υπόθεσης με μεγάλες συνέπειες για το μέλλον τους. Είναι αυτονόητο πως το παιδί συμμερίζεται την ψυχολογία της μητέρας, ταυτίζεται η ψυχολογία της μητέρας με την ψυχολογία του παιδιού, γίνεται μια ενότητα παιδιού-μητέρας προς τον πατέρα κι αυτή η κατάσταση θα είναι επιζήμια για όλους. Εδώ υπάρχει ένας φαύλος κύκλος. Οι γονείς που χωρίζουν, χωρίς να το θέλουν, δημιουργούν στα παιδιά ανασφάλεια γάμου. Το παιδί όταν θα μεγαλώσει με αυτά τα συναισθήματα παντρεύεται και ξαναζεί όλες τις καταστάσεις των γονέων του στη νέα οικογένεια τη δική του. Πολλές φορές δεν έχει ξεπεράσει τις καταστάσεις αυτές και δημιουργεί χωρίς να το καταλαβαίνει, χωρίς να έχει συνείδηση, προποθέσεις διαζυγίου στη νέα του ζωή.

Στο μεταξύ υπάρχουν και εκεί παιδιά, τα παιδιά συνεχίζουν αυτή την ψυχολογική παράδοση και κατά κάποιο τρόπο γίνεται ένας κύκλος χωρίς να ελέγχεται από κανέναν. Οι μεγάλοι λοιπόν έχουν υποχρέωση να σπάσουν αυτόν τον κύκλο, να

κρατήσουν όλο το βάρος της κατάστασης, για να γλυτώσουν τα παιδιά από μια δοκιμασία που θα έχουν μεθαύριο στο γάμο τους. Είναι αυτονόητο επίσης πως η μητέρα, μιλώντας για τον πατέρα που έφυγε, ή ο πατέρας όταν βλέπει το παιδί του, δεν πρέπει να μιλάει άσχημα σε βάρος του απόντα συζύγου. Πολλοί γονείς στην περίπτωση αυτή, θέλοντας να εξασφαλίσουν την αγάπη του παιδιού, συναγωνίζονται και σπεύδουν ποιος πρώτος θα εξασφαλίσει την αγάπη του παιδιού τους. Γι' αυτό υπάρχουν τα εξεζητημένα χάδια μετά το διαζύγιο, τα αμέτρητα δώρα, οι πολλές υποχωρήσεις. Όταν ζητάμε από τους γονείς να ελέγχουν τον εαυτό τους και βλέπουν πως δεν κρατούν το μέτρο που χρειάζεται λένε πως είναι η περίπτωση που δεν μπορούν να κάνουν διαφορετικά. Από ψυχολογική πλευρά θέλουν, επειδή όπως είπαμε αισθάνονται ενοχή, να μαλακώσουν το συναίσθημα ενοχής προσφέροντάς του κάτι παραπάνω. Όμως το βλάπτουν. Επαναλαμβάνουμε λοιπόν πως δε θα μιλάνε σε βάρος του συζύγου που λείπει. Θα λέμε τη λέξη καλώς έστω κι αν δεν είναι. Γιατί, όποιος λείπει εξιδανικεύεται και πολλές φορές το παιδί αναλαμβάνει την υπεράσπιση του απόντα πατέρα ή μητέρα και χρειάζεται να μη δημιουργηθούν θέματα συνηγορίας με το παιδί.

Είναι πάντως γεγονός πως άνθρωποι που ξεκίνησαν για να χωρίσουν, καθώς δεν είχαν συλλάβει τα προβλήματα τα ψυχολογικά στο σημείο που χρειαζόταν με τη διαδικασία του διαζυγίου, φτάνουν σε ψυχολογική ωριμότητα και βλέπουν πολλές φορές τα πράγματα διαφορετικά. Κάτι τέτοιο θα είχε κανείς να ευχηθεί στους ανθρώπους που φθάνουν σ' αυτή τη δύσκολη κατάσταση της ζωής τους: να εκμεταλλευθούν όσο μπορούν αυτό το βίωμα, αυτή την ψυχολογική εμπειρία που έχουν με το διαζύγιο και να κάνουν αναθεώρηση της δικής τους ψυχολογίας, αναθεώρηση ως προς τον άλλο κι αναθεώρηση γενικά προς τη δική τους στάση. Γιατί δεν υπάρχει λόγος νέοι άνθρωποι να νομίσουν πως έφθασε το τέλος της ζωής τους επειδή τους συνέβη αυτό. Όλη η ζωή είναι μπροστά τους και πρέπει καθένας να τη δημιουργήσει ξανά. Όλοι έχουμε δικαιώματα να ζήσουμε και να δημιουργήσουμε τη ζωή μας σε οποιοδήποτε στάδιο κι αν βρεθούμε κι ακόμη

περισσότερο όταν βρεθούμε σ' ένα τέτοιο σημείο που δεν είναι το μόνο της ζωής.

Ως προς τα παιδιά, για να τελειώσουμε, πέρα απ' όλα είπαμε θα φροντίσουμε να μην απομακρυνθούν από τις παρέες τους, θα του δημιουργήσουμε συναναστροφές κι εμείς οι ίδιοι θα δίνουμε το παράδειγμα. Δε θα κλείσουμε το σπίτι μας, θα φροντίζουμε να επεκτείνουμε τον κύκλο μας ακόμη περισσότερο, δίνοντας όσο είναι δυνατό μια λύση στα διάφορα προβλήματα που παρουσιάζονται ρεαλιστική, σωστή και ώριμη. Όσα είπαμε σχετικά με τη μητέρα που μένει μόνη στο σπίτι ισχύουν και για την περίπτωση του πατέρα, αν φύγει η γυναίκα του. Ο πολιτισμένος χειρισμός είναι κι εδώ, για όλους, η καλύτερη λύση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

ΠΕΡΙΛΗΨΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

ΣΚΟΠΟΣ

Το θέμα της μελέτης με την οποία ασχοληθήκαμε είναι η επίδραση της οικογένειας στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού της νηπιακής ηλικίας (3-6 χρόνων).

Σκοπός της όλης μελέτης είναι να δούμε πώς, με ποιό τρόπο και ποιό συμβάλλουν στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Αναφέρουμε πάλι ότι λέγοντας προσωπικότητα εννοούμε το σύνολο των ιδιοτήτων και ικανοτήτων του προσώπου στην οργανική τους σύνδεση, την ενότητά τους και την προς τα έξω προβολή τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όταν ένα παιδί γεννιέται είναι σαν άγραφο βιβλίο. Στις σελίδες του βιβλίου αυτού θα αρχίσουν να καταγράφουν καθημερινά οι εμπειρίες που αποκτά το παιδί στο περιβάλλον του, πράγμα πολύ σημαντικό αφού τα ερεθίσματα που δέχεται από αυτό θα καθορίσουν τη μελλοντική στάση του στη ζωή.

Η ανάγκη να είμαστε "μαζί" η ανάγκη μας να ανήκουμε είναι έμφυτη και η πρώτη ομάδα στην οποία ανήκουμε είναι η οικογένειά μας. Η κοινωνικοποίηση του παιδιού αρχίζει ήδη μέσα από την κοιλιά της μαμάς του, από τη στιγμή που θα το

ονειρευτεί από τον τρόπο που θα μιλήσει γι' αυτό και από την υποδοχή βεβαίως που του επιφυλάσσει το περιβάλλον του σπιτιού όταν έρθει στον κόσμο. Αν και η μητέρα παραμένει πάντα το πρωταρχικό αντικείμενο αγάπης και προσκόλλησης για το παιδί, η συμπεριφορά του πατέρα είναι εξίσου σημαντική. Πατέρας και μητέρα παίζουν ενεργό ρόλο στη ζωή του παιδιού και είναι οι πρώτοι που θα συμβάλλουν στην κοινωνικοποίησή του και στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.

Η σημερινή εποχή είναι από τις πιο δύσκολες για να μεγαλώσουμε παιδιά και αυτό γιατί έχουν συντελεστεί πάρα πολλές αλλαγές τόσο σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο όσο και στις διαπροσωπικές μας σχέσεις. Αλλαγές μάλιστα που έχουν κλονίσει μάλιστα τις βασικές αξίες που παλιότερα στήριξαν το μέγαλωμα ενός παιδιού και οδηγούσαν το γονιό σ' αυτό το έργο.

Σήμερα η μοντέρα οικογένεια έχει υποκαταστήσει ολοκληρωτικά την παραδοσιακή οικογένεια σε όλη της τη μορφή και τη σύσταση αλλά και στις σχέσεις μέσα σ' αυτή. Κάποτε οι ρόλοι ήταν πιο σαφείς και πιο συγκεκριμένοι.

Τα πρότυπα ζωής έχουν αλλάξει και έχουν πληθύνει χωρίς να έχει γίνει κανένα ξεκαθάρισμα, ενώ δεχόμαστε και πολλά ξένα πρότυπα, που μπορεί να μην έχουν σχέση με την ελληνική κοινωνία και τα οποία κλονίζουν τις δικές μας αξίες.

Ετσι είναι σημαντικό να σκεφτόμαστε εμείς οι ίδιοι οι γονείς που βρισκόμαστε σαν άνθρωποι. Χρειάζεται δηλαδή μια ενδοσκόπηση και φροντίδα του εαυτού μας. Γιατί τελικά εμείς είμαστε το πρότυπο του παιδιού.

Ερευνες έδειξαν πως παιδιά που προέρχονται από οικογένειες που επικρατεί ηρεμία, ζεστασιά και δημοκρατική ατμόσφαιρα είναι περισσότερο ενεργητικά, δημιουργικά, με ερευνητική διάθεση, ανεξάρτητα, ισορροπημένα. Γενικότερα μίμηση και ταύτιση με τους γονείς από τους οποίους παίρνει τα βασικά χαρακτηριστικά.

Το οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζει όσο κανείς άλλος την ψυχική ανάπτυξη του παιδιού κι αυτό γιατί ο χρόνος που το παιδί δέχεται την οικογενειακή

επίδραση είναι πολύ μεγάλος. Μέσα από την οικογένεια το παιδί αρχίζει να αντιλαμβάνεται τον κόσμο και απαιτεί την πρώτη κοινωνική μάθηση. Η οικογένεια ασκεί το μορφωτικό της έργο τότε που το παιδί βρίσκεται σε μια ηλικία εύπλαστη και επιδεκτική αλλαγών. Μπορεί έτσι να επηρεάσει τη σωματική, κοινωνική, ψυχική ανάπτυξη του παιδιού συμβάλλοντας στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του.

Τόσο ο πατέρας όσο και η μητέρα επηρεάζουν το παιδί με τη συμπεριφορά τους. Το ψυχολογικό κλίμα που επικρατεί σε μια οικογένεια είναι καθοριστικό για την διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Το κλίμα αυτό όμως επηρεάζεται και από την οικονομική κατάσταση της οικογένειας. Η στερημένη ζωή κάτω από κακές οικονομικές συνθήκες έχει σοβαρές επιπτώσεις και δημιουργεί αισθήματα μειονεξίας στα παιδιά. Αλλά και η κοινωνικότητα της οικογένειας επηρεάζει τα παιδιά, αφού εκεί γίνεται η πρώτη κοινωνική μάθηση. Έτσι όσο πιο ανοικτή είναι μια οικογένεια τόσο πιο αυτόνομο γίνεται ένα παιδί και πιο εύκολα αποδεσμεύεται απ'αυτήν.

Μεγάλη επίδραση ασκεί όμως και το πνευματικό - πολιτιστικό επίπεδο της οικογένειας. Οι γονείς που έχουν ανώτερη μόρφωση έχουν περισσότερες ευκαιρίες να δώσουν στα παιδιά τους καλύτερη κατάρτιση για το μέλλον και πιο πλούσιο λεξιλόγιο.

Η πρώτη γνωριμία του παιδιού με την κοινωνία είναι η είσοδός του στην αίθουσα του παιδικού σταθμού ή του νηπιαγωγείου. Μία σημαντική στιγμή στη ζωή του, για την οποία οι γονείς θα πρέπει - οφείλουν - να προετοιμαστούν σωστά, κάνοντας τις κατάλληλες κινήσεις και επιλέγοντας το καλύτερο για τα παιδιά τους.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ - ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1. Σωστή οργάνωση και διάρθρωση παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων με καταρτισμένο και εκπαιδευμένο προσωπικό και κατάλληλους χώρους για τα παιδιά.
2. Απαραίτητη η συνεργασία μεταξύ γονέων και παιδαγωγών για την καλύτερη αντιμετώπιση των αναγκών και της κοινωνικοποίησης των παιδιών.
3. Να γίνονται σεμινάρια για βοήθεια (συμβουλευτική) στους γονείς. Όλοι οι γονείς θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να γίνουν καλύτεροι και να μεγαλώσουν πιο σωστά τα παιδιά τους, φτιάχνοντας μια γερή σχέση επικοινωνίας μεταξύ τους.
4. Να λειτουργούν συμβουλευτικές ομάδες γονέως, όπου με τη βοήθεια ειδικών (κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων) να προσφέρουν διάλογο και αυτογνωσία.
5. Παροχές για δωρεάν βιβλία που θα βοηθήσουν τους γονείς να ενημερωθούν για τις ανάγκες των παιδιών τους καλύτερα και να πλουτίσουν τις γνώσεις τους σε θέματα που αφορούν τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού.
6. Να γίνονται οικογενειακές συγκεντρώσεις που θα φέρνουν το παιδί σε επαφή με άλλα παιδιά και θα βοηθήσουν στην ανάπτυξη της κοινωνικότητάς του.
7. Ο δήμος ή η κοινότητα μπορούν να φροντίσουν ώστε να γίνονται εκδηλώσεις όπου μπορεί να συμμετέχει κάθε οικογένεια. Εκδηλώσεις πνευματικού και πολιτιστικού χαρακτήρα.
8. Η πολιτεία να φροντίζει για την δημιουργία παιδικών χαρών και χώρων όπου το παιδί θα μπορεί να παίζει ελεύθερα. Να γίνουν πάρκα που όμως θα ανήκουν

στα παιδιά και μόνο, και όχι "στέκια" για περιθωριακά άτομα.

9. Κάθε σχολικός και προσχολικός χώρος να έχει ειδικευμένο προσωπικό, κοινωνικό λειτουργό, ψυχολόγο όπου οι γονείς να μπορούν να συμβουλευτούν.
10. Να αυξηθούν τα Κέντρα Μέριμνας Οικογένειας και παιδιού και να πλαισιωθούν με ειδικούς όλων των ειδικοτήτων που θα παρέχουν βοήθεια σε οικογένειες.
11. Οι σχολές Γονέων που ήδη υπάρχουν, να αυξηθούν και να καλύψουν όλους τους δήμους της Ελλάδας με μαθήματα ψυχολογικού και κοινωνιολογικού περιεχομένου.
12. Μέσα στην οικογένεια οι γονείς θα πρέπει να δείχνουν σεβασμό στις ανάγκες του παιδιού. Είναι ανάγκη να υπάρχει επικοινωνία με το παιδί και αμοιβαία εμπιστοσύνη. Η οικογένεια είναι αυτή που θα περάσει μηνύματα στο παιδί για τις σχέσεις και τη συμπεριφορά του και θα του δώσει τα πρώτα ερεθίσματα για να "χτίσει" σιγά σιγά την προσωπικότητά του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. **ΑΒΑΝΕΣΟΒΑ Β.Ν., ΒΕΝΓΚΕΡ Λ.Α., ΒΕΤΛΟΥΓΚΙΝΑ Ν.Α., ΓΚΟΝΤΙΚΑ Γ.Ν.:** *"Ο κόσμος του παιδιού"* (προσχολική ηλικία), Εκδόσεις "Σύγχρονη Εποχή", Αθήνα 1985.
2. **ΑΒΕΡΩΦ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΑΤΙΑΝΑ:** *"Μαθαίνοντας τα παιδιά να συνεργάζονται"*, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1985.
3. **ΑΓΟΡΙΑΝΙΤΟΥ-ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ ΟΛΓΑ:** *"Από την αυτοεξυπηρέτηση στην αυτονομία και την ωριμότητα"*, Περιοδικό Παιδί και νέοι γονείς, Ιούνιος 1986, σελ. 12-14.
4. **ΑΝΤΛΕΡ Α.:** *"Η αγωγή του παιδιού"*, Εκδόσεις Επικούρος, Αθήνα 1978.
5. **ΑΝΤΛΕΡ Α., ΚΡΙΣΝΑΜΟΥΡΤΙ, ΜΑΡΚΟΥΖΕ, ΡΑΣΣΕΛ, ΦΡΟΜ:** *"Αγάπη"*, Εκδόσεις Μπουκουμάνη, Αθήνα 1977.
6. **ΑΝΤΛΕ Α.:** *"Το κοινωνικό ενδιαφέρον"*, Εκδόσεις Η. Μανιατέα, Αθήνα 1970.
7. **ΒΑΛΛΟΝ ΑΝΡΙ:** *"Η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού"*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1984.
8. **BANKS OLIVE:** *"Η κοινωνιολογία της εκπαίδευσης"*, Εκδόσεις Παρατηρήτης, Θεσσαλονίκη 1987.
9. **ΒΙΝΝΙΚΟΤ ΝΤ.:** *"Το παιδί, το παιχνίδι και η πραγματικότητα"*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1976.
10. **ΒΙΝΝΙΚΟΤ ΝΤ.:** *"Το παιδί, η οικογένεια και ο εξωτερικός του κόσμος"*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1976.

11. ΓΟΥΚ ΦΡΑΝΣΙ: *"Ο εσωτερικός κόσμος της παιδικής ηλικίας"*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1989.
12. ΔΡΑΚΟΥΛΙΔΗ Ι.: *"Τα σωστά και τα λάθη για γονείς και παιδιά"*, Εκδόσεις Δίπτυχο, Αθήνα 1973.
13. ΔΗΜΑΝΑΚΟΥ Η. - ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ ΘΑΝΑΣΗ: *Συμβολή στη διδασκαλία των εκθέσεων*", Εκδόσεις Ι. Βασιλείου, Αθήνα.
14. ERIKSON Ε.: *"Η παιδική ηλικία και η κοινωνία"*, Εκδόσεις Θ. Καστανιώτη, Αθήνα 1975.
15. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟ Ι.Δ.: *"Για να γνωρίσουμε και να διαπαιδαγωγήσουμε συνετά το παιδί"*, Εκδόσεις Κατατζή, Αθήνα 1980.
16. ΚΑΒΑΚΑ ΑΝΑΣΤ.: *"Νέοι γονείς με χαρούμενα και υπάκουα παιδιά"*, Εκδόσεις Κέρκουρος, Αθήνα 1985.
17. ΚΑΤΑΚΗ Δ. ΧΑΡΙ: *"Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας"*, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1984.
18. ΚΡΑΣΑΝΑΚΗ ΓΕΩΡΓΙΟ: *"Η ψυχολογία του παιδιού"*, Αθήνα 1987.
19. ΚΟΝΤΟΥΛΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ: *"Τα παιδιά αυτού του κόσμου"*, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1983.
20. ΛΑΙΓΚ ΡΟΝΑΛΝΤ: *"Η πολιτική της οικογένειας"*, Εκδόσεις Καστανιώτη.
21. ΛΑΣΙΚ ΜΠΡΑΑΝ: *"Προβλήματα των παιδιών"*, Εκδόσεις Αθ. Ψυχογιός, Αθήνα 1986.

22. **ΜΑΚ ΚΑΙΗ ΓΚΑΡΥ:** *"Το υπεύθυνο παιδί και πως να το μεγαλώσουμε"*, Εκδόσεις Θυμάρι.
23. **ΜΑΡΙΝΑΚΗ ΚΑΤΙΑ:** *"Παιδικός Σταθμός: μια σοβαρή επιλογή"*, Περιοδικό: *"Το παιδί μου κι εγώ"*, Τεύχος 8, Ιούνιος 1995, σελ. 74.
24. **ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗ ΝΙΚ.:** *"Εμείς και το παιδί μας"*, Αθήνα.
25. **ΜΟΝΤΕΣΟΡΙ ΜΑΡΙΑ:** *"Να χτίσουμε τον κόσμο που ταιριάζει στο παιδί"*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1977.
26. **ΜΟΝΤΕΣΟΡΙ ΜΑΡΙΑ:** *Τι πρέπει να ξέρετε για το παιδί σας"*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα 1977.
27. **ΝΤΡΑΚΩΡ ΡΟΥΝΤΟΛΦ:** *"Η πρόκληση να είμαστε γονείς"*, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1979.
28. **ΝΤΡΑΚΩΡ ΡΟΥΝΤΟΛΦ:** *"Πέτα μακριά το ραβδί σου, η πειθαρχία χωρίς δάκρυα"*, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1978.
29. **ΝΤΡΑΚΩΡ ΡΟΥΝΤΟΛΦ:** *"Το δικαίωμα να είσαι παιδί"*, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα.
30. **ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΤΙΝΑ:** *"Το παιδί μας"*, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα 1982.
31. **ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟ Ι.Ν.:** *"Εξελιγκτική ψυχολογία"*, τόμος 2, Προσχολική ηλικία, Αθήνα 1984.
32. **ROSS D. PARKO:** *"Ο πατέρας"*, Εκδόσεις Κουτσομπός Α.Ε. Φουτάνα, Αθήνα 1987.

33. ΧΟΥΡΔΑΚΗ ΜΑΡΙΑ: *"Σύγχρονα θέματα οικογενειακής ψυχολογίας"*, Αθήνα 1972
34. ΦΑΡΣΟΝ ΡΙΤΣΑΡΝΤ: *"Για την απελευθέρωση των παιδιών"*, Εκδόσεις Γλάρος.
35. ΧΕΝ ΝΤΗΤΡΙΧ: *"Η καταπιεστική οικογένεια"*, Εκδόσεις Επίκουρος, Αθήνα 1973.
36. ΧΟΥΡΔΑΚΗ ΜΑΡΙΑ: *"Εισαγωγή στην οικογενειακή ψυχολογία"*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1979.
37. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΗ ΚΙΚΗ: *"Η πρώτη γνωριμία με την κοινωνία"*, Περιοδικό *"Το παιδί μου κι εγώ"*, τεύχος 8, Ιούνιος 1995, σελ. 68-70.
38. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΗ ΚΙΚΗ: *"Κοινωνικότητα το εισιτήριο του κόσμου"*, Περιοδικό *"Το παιδί μου κι εγώ"*, τεύχος 10, Οκτώβριος 1995, σελ. 54-58.